

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Α΄ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

Χορικού Γάζης

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΕΠΙ ΠΡΟΚΟΠΙΩ

VIII (= or. ⑦)

Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχολιασμός

Υποβάλλουσα : Κωνσταντοπούλου Νικολέττα-Κων/να

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Δετοράκη Μαρίνα

Ρέθυμνο 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Βραχυγραφίες...</i>	3
<i>Εισαγωγή.....</i>	5
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ 1.</u>	
▪ Προκόπιος ο Γαζαίος.....	7
▪ Χορίκιος ο Γαζαίος.....	16
▪ Εκδόσεις & Μεταφράσεις.....	21
▪ Η Γάζα	24
Η αρχαία Γάζα.....	24
Η χριστιανική Γάζα.....	26
Το χρονολογικό ‘Κατά Γαζαίων’ σύστημα.....	29
Παγανιστικές Λατρείες και έθιμα	31
Άγιοι και παλαιστινιακός μοναχισμός	37
▪ Η Ρητορική Σχολή της Γάζας.....	41
Οι κύριοι εκπρόσωποι.....	43
Ρητορική παραγωγή-Τα προγυμνάσματα.....	49
Ο επιτάφιος λόγος ως ρητορική άσκηση.....	53
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ 2.</u>	
▪ Κείμενο – Μετάφραση.....	55
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ 3.</u>	
▪ Σχολιασμός κειμένου.....	79
▪ Λίγα σχόλια - γενικά και ειδικά - στον επιτάφιο.....	105
▪ Σκιαγραφώντας τον Προκόπιο.....	108
<i>Αντί Επιλόγου</i>	113
<i>Βιβλιογραφία.....</i>	115

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ASCS	<i>Australian Society for Classical Studies</i> , 1967.
BBΠ	Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i> , 1892.
Χορ.	Choricius of Gaza; επιμ. R. Foerster & E. Reichtsteig , <i>Choricii Gazaei Opera</i> (με παραπομπή σε έργο ή σελίδα ή σε παράγραφο).
Χορ. Αριστ. Νέος	Άριστεύς Νέος
Χορ. Εγκώμ. Εις Σουμμ.	Έγκώμιο έκ του προχείρου εις Σοῦμμον
Χορ. Επιτάφ. Εις Μαρ.	Έπιτάφιος ἐπὶ Μαρίας μητρὶ Μαρκιανοῦ
Χορ. Επιτάφ. Εις Προκ.	Έπιτάφιος ἐπὶ Προκοπίω
Χορ. Εις Ιουστιαν. Βρουμ.	Εἰς τὰ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ Βρουμάλια
CSCO	<i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> 1911.
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i> , 1828- 97
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i> , 1941.
DOS	<i>Dumbarton Oaks Studies</i> , 1950.
ΕΕΦΣ ΑΠΘ	<i>Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής</i> <i>Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης</i> , 1927.
ΘΗΕ	<i>Θρησκευτική & Ηθική Εγκυκλοπαίδεια</i> , 1962.
GRBS	<i>Greek, Roman & Byzantine Studies</i> , 1961.

<i>JÖB</i>	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i> , 1969.
<i>ODB</i>	<i>Oxford Dictionary of Byzantium</i>
<i>PEFQS</i>	<i>Palestine Exploration Fund Quarterly Statement</i> , 1870.
<i>PG</i>	<i>Patrologia Graeca</i> , 1857.
Προκ.Επιστ.	Procopius of Gaza; επιμ. E. Amato, <i>Rose di Gaza: Gli scritti retorico-sofistici e le Epistole di Procopio di Gaza</i> (Με παραπομπή στον αριθμό των επιστολών).
<i>RET</i>	<i>Revue des études tardo-antiques</i> , 2011
<i>ReV</i>	<i>Revue Biblique</i> , 1895.
<i>TAPA</i>	<i>Transactions of the American Philological Association</i> , 1869.
<i>ZThK</i>	<i>Zeitschrift für Theologie und Kirche</i> , 1891.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο της να παρουσιάσει τον επιτάφιο λόγο που εκφωνήθηκε από το Χορίκιο, ρητοροδιδάσκαλο της Σχολής της Γάζας του 6^{ου} χριστιανικού αιώνα, προς τιμήν του δασκάλου του, Προκοπίου.

Η πρώτη ενότητα ξεκινά με την παρουσίαση των δύο κεντρικών προσώπων που σχετίζονται με τον επιτάφιο λόγο: τον τιμώμενο νεκρό και το συγγραφέα της ομιλίας. Παρουσιάζεται η λογοτεχνική παραγωγή τους καθώς και οι εκδόσεις που έχουν γίνει στα έργα του Χορικού μαζί με τις μεταφραστικές αποδόσεις.

Στη συνέχεια ακολουθεί περιγραφή του τόπου και καθορισμός ιστορικού πλαισίου σε συνδυασμό με μία σύνθεση μαρτυριών με τις εθιμοτυπικές συνήθειες του παλαιστινιακού λαού. Θεωρήσαμε υποχρέωσή μας, να προβούμε σε μία συνοπτική ιστορική αναδρομή της Γάζας.

Η ελληνική παιδεία διατηρήθηκε και καλλιεργήθηκε μέσα από τους χριστιανικούς κύκλους και μέσα από τη φημισμένη σχολή της Ρητορικής στην οποία γαλουχήθηκαν σπουδαίοι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής.

Μετά από μία συνοπτική παρουσίαση του είδους των προγυμνασμάτων, ακολουθεί η ανάλυση του είδους του επιτάφιου λόγου.

Παράλληλα με την ελληνική παιδεία, στην περιοχή ανθεί από τον 5^ο αι. και μέχρι τον 7^ο ο λεγόμενος παλαιστινιακός μοναχισμός, φαινόμενο για το οποίο θεωρήσαμε καλό να προσθέσουμε μία ενότητα σχολιασμού.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, με βάση το κείμενο του επιτάφιου λόγου από την έκδοση των Föerster & Richtsteig προτείνουμε τη μετάφρασή μας, ενώ στη τρίτη ενότητα υπάρχει ο σχολιασμός των παραγράφων της ομιλίας, ο οποίος τίθεται ξεχωριστά για καθεμία από αυτές. Στη συνέχεια ακολουθούν κάποια γενικά σχόλια

και συμπεράσματα, τα οποία αφορούν θέματα γλώσσας, νοήματος καθώς την τελική απόδοση και περιγραφή της ιδιοσυγκρασίας του Προκοπίου.

Προσπαθήσαμε, μέσα κι από τα άλλα έργα του Χορικού, να συνδυάσουμε πληροφορίες για ποικίλα στοιχεία, αποβλέποντας σε μία σφαιρικότερη θεώρηση του έργου.

Δυστυχώς δεν μπορέσαμε να αξιοποιήσουμε πληροφορίες από το σύγχρονο έργο της Claudia Greco { βλ. σε Greco, C. 2010. *Coricio di Gaza: Due orazioni funebri* (Hellenica, 36). Alessandria: Edizioni dell'Orso}. Ασφαλώς έχουμε αντίληψη ότι παραμένουν και πολλά άλλα βιβλιογραφικά κενά για μια αρτιότερη παρουσίαση του θέματος, και ελπίζουμε να επανέλθουμε στο μέλλον.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

Ο ΓΑΖΑΙΟΣ

Γεννημένος στη Γάζα της Παλαιστίνης περί τα 465, απεβίωσε το 528.¹ Αν και άλλοι μελετητές² δίνουν διαφορετική χρονολογική τοποθέτηση: 475 έως 538, αυτό που είναι πιο σίγουρο ότι άκμασε επί Ιουστίνου Α' και απεβίωσε στη διάρκεια βασιλείας του Ιουστινιανού.³ Ο Χορίκιος τον παρομοιάζει με τον ρήτορα Δημοσθένη (384-322 π.Χ.) με τον οποίο απεβίωσαν στην ίδια ηλικία. Καταγόταν από μία πολύ σημαντική οικογένεια της Γάζας. Ένας αδερφός του τιτλοφορήθηκε ως «κυβερνήτης των νησιών του Αιγαίου», ενώ ένας δεύτερος, δικηγόρος στο αυτοκρατορικό δικαστήριο, υποστήριξε ένα αίτημα της Γάζας, ενώπιον του επάρχου των πραιτωρίων.⁴ Δε πρέπει να συγχέεται με τον ιστορικό Προκόπιο από την Καισάρεια της Παλαιστίνης, με τον οποίο ζούνε την ίδια εποχή.⁵ Την εκπαίδευσή του έλαβε στην Αλεξάνδρεια, μια πόλη όπου είναι γι' αυτόν: «κοινήν τῶν λόγων μητέρα»⁶.

Ως εξηγητής-ερμηνευτής⁷ και ρήτορας,⁸ όπως και ο ίδιος αποκαλεί τον εαυτό του σε μία από τις επιστολές του, αναδεικνύεται σε έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της σχολής της Γάζας. Η αγάπη για την πατρίδα του είναι μεγάλη, γι' αυτό και τὰ τροφεῖα καλῶς ἀπέδωκε τῇ πατρίδι, σύμφωνα με το μαθητή του Χορίκιο.⁹ Πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του εκεί και αφιερώθηκε στο έργο της διδασκαλίας.

Πληροφορίες για τη ζωή του ανασύρουμε από τις ίδιες τις επιστολές του και τον επιτάφιο λόγο του μαθητή του Χορίκιου. Σύμφωνα με τον τελευταίο ο Προκόπιος ορφάνεψε σε πολύ μικρή ηλικία. Την ίδια ώρα που οι συνομήλικοί του

¹ Βλ. Baldwin – Kazhdan στο *ODB* III 1732.

² Ενδεικτικά αναφέρουμε τους: Pummer 2002, 228. ; Hirshman 1996, 25. ; Wasserstein 2016, 19.

³ Ρούσσοσ 1893, 57.

⁴ Chuvin 2004, 142.

⁵ Περίπου αρχές 6^{ου} αιώνα έως περίπου 565 μ.Χ.; Βλ. Baldwin στο *ODB* III 1732.

⁶ Προκ. *Επιστ.* 119.

⁷ Βλ. Baldwin – Kazhdan στο *ODB* III 1732.

⁸ Προκ. *Επιστ.* 54 : «ρήτορες ἡμεῖς».

⁹ Χορ. *Επιταφ. Εἰς Προκ.* §13

μάθαιναν τα βασικά, όπως γραφή και ανάγνωση (*ludus litterarius* ή αλλιώς το δημοτικό σχολείο)¹⁰, αυτός ήδη είχε ήδη λάβει τα πρώτα του μαθήματα στο σχολείο της Γραμματικής (*schola grammatici*),¹¹ ενώ μετά την εκπλήρωση της τρίτης βασικής βαθμίδας του σχολείου της ρητορικής (*schola rhetoris*)¹² ανήλθε στη θέση του ρητοροδιδασκάλου(σοφιστή). Ήταν παράδοξο θέαμα αλλά και τερπνό, παραδίδει ο Χορίκιος,¹³ να βλέπουν οι μαθητές κάποιον να διδάσκει ρητορική, ο οποίος βρισκόταν στην ίδια ηλικία με αυτούς. Όπως προαναφέρθηκε, πέρασε τα παλαιστινιακά εδάφη και για λίγο διάστημα φοίτησε στη σχολή της Αλεξάνδρειας υπό την παιδαγωγική επίβλεψη του Ολυμπιόδωρου του πρεσβύτερου.¹⁴ Στις επιστολές του κάνει μνεία στον τόπο αυτό αλλά και στους ανθρώπους που γνώρισε εκεί εκφράζοντας μια νοσταλγία για τις όμορφες στιγμές που έζησε μαζί τους στο παρελθόν.

Ως προς την οικογενειακή του κατάσταση δε μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι γνωρίζουμε πολλά. Ο θεολόγος Παναγιώτης Χρήστου εκφράζει την άποψη ότι ο Προκόπιος υπήρξε παντρεμένος και είχε αποκτήσει και τέκνα.¹⁵ Στη μελέτη μας, απομακρυνόμαστε από αυτή τη γνώμη μέσα από τις εξής μαρτυρίες: μία αναφορά που φαινομενικά ενισχύει την υπόθεση περί έγγαμου βίου προέρχεται από την παράγραφο 9 του επιταφίου όπου ο Χορίκιος παραθέτει: «ἀλλὰ μὴν ἡνίκα τὰς οἰκείας γονὰς εἰς θέατρον ἤρχετο φέρων».¹⁶ Ωστόσο από άλλα έργα του ιδίου απομονώνουμε εκφράσεις όπως «ρήτορες ἡμεῖς καὶ θυγατέρων πατέρες πολλῶν»¹⁷ (προφανώς μιλάει για τις επιστολές), «οἱ γὰρ ἔμοι παῖδες οὕτως γὰρ ἐκάλεις τοὺς λόγους»¹⁸, «ὅτι μοῦ παιδάς ἀπρεπεῖς δημοσιεύειν ἐτόλμησας».¹⁹ Οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι κάνει μεταφορική χρήση της γλώσσας σε αυτά τα

¹⁰ Στην 5^ο κεφάλαιο του επιταφίου ο Χορίκιος εμμέσως πλην σαφώς μας παρέχει πληροφορίες για τα σχολικές βαθμίδες της Γάζας. Για τους λατινικούς όρους και τα σχολικά επίπεδα βλ. Marrου 1956, 186-205, 242-54; Καθώς και στο άρθρο του: Kaster 1983, 323-346. Ο Kaster αποδίδει σχηματικά τα σχολικά επίπεδα.

¹¹ ό.π..

¹² ό.π..

¹³ Προκ. *Επιστ.* § 5

¹⁴ Amato 2010, 1.

¹⁵ Βλ. Χρήστου στο *ΘΗΕ* 1960, 616-7.

¹⁶ Χορ. *Επιταφ. Εἰς Προκ.* §9.

¹⁷ Προκ. *Επιστ.* . 54.

¹⁸ Προκ. *Επιστ.* . 87.

¹⁹ Προκ. *Επιστ.* 162.

σημεία, υποδεικνύοντας πως παιδιά του εννοεί τις πνευματικές του δημιουργίες ή τους μαθητές του.

Σε ένα άλλο σημείο πάλι παρατηρούμε: «οὐ πατήρ, ὡς ἔοικε, μόνον ἀλλὰ καὶ πάππος ἤδη γεγονῶς ἔτελεύτα». Θα πίστευε κάποιος ο Χορίκιος παραδίδει τη μαρτυρία ότι απέκτησε παιδιά ο διδάσκαλός του αφού ο Θεός του έδωσε τη χαρά να γίνει παππούς. Πιο πριν, όμως, δήλωσε για τον ίδιο: «νῦν δὲ καθήμενον οἴκοι προσπαίζοντα τῆς ἀδελφῆς τοῖς ἐγγόνους». Πιθανότατα ο Χορίκιος θα έκανε λόγο για τα εγγόνια της αδερφής του Προκόπιου και όχι τα δικά του. Με ποια λογική λοιπόν, σε ένα τόσο καίριο σημείο της ομιλίας, να μη δηλωθεί ο πιο στενός συγγενικός δεσμός (εγγόνια Προκοπίου) αντί του δευτερεύοντος (εγγόνια αδερφής Προκοπίου); Αυτά είναι ερωτήματα σαφώς στα οποία δε μπορούμε να δώσουμε ακριβή απάντηση.

ΤΑ ΕΡΓΑ

Στον Προκόπιο αποδίδεται ένα μεγάλο corpus σωζόμενων έργων. Αυτή του η εμμονή στα κλασικά πρότυπα δίνει την εντύπωση πως ο Προκόπιος στα νεανικά του χρόνια υπήρξε παγανιστής ενώ αργότερα ασπάστηκε το χριστιανισμό.²⁰

Πολλές από τις δημιουργίες του Προκοπίου φαίνεται να είναι συνδεδεμένες με τη θέση του κατείχε στη σχολή της Γάζας ως ρητοροδιδάσκαλος. Τις χρησιμοποιούσε δηλαδή ως σχολικά βιβλία και ως εγχειρίδια σωστής ρητορικής. Παράδειγμα αποτελεί μια μετάφραση του Ομήρου,²¹ η οποία δυστυχώς δε σώζεται. Από τα λεγόμενα του Πατριάρχη Φωτίου αντιλαμβανόμαστε πως επρόκειτο για «ένα έργο που μαρτυρούσε αδιάψευστα τη ρητορική δύναμη και κατάρτιση του Προκοπίου».²² Από τα απολεσθέντα, σημαντική φαίνεται ακόμα να ήταν μία μονωδία, η οποία συντάχθηκε με αφορμή έναν καταστροφικό σεισμό στην Αντιόχεια το 526 μ.Χ. Το έργο αυτό προφανώς υπήρχε μέχρι και το 12^ο αιώνα αφού

²⁰ Westberg 2013, 95.

²¹ Βλ. Brinkmann 1908, 618-23.

²² Βλ. Φώτ. Βιβλιοθ. 10

χρησιμοποιήθηκε ως πηγή από τον Σικελό μοναχό Filogato Cerameo στις ομιλίες του.²³

Για πολλούς ο Προκόπιος εισήγαγε μία νέα μέθοδο στο τομέα της φιλολογίας. Ορίζεται ως *Σειρές*(Catenae) και είναι ερμηνείες στην Αγία Γραφή.²⁴ Όπως ο Ρούσσος,²⁵ έτσι και το ODB κάνει λόγο για ένα από τους πρώτους συγγραφείς στην Ανατολή, που υπομνηματίζει την Αγία Γραφή με χωρία συγκεντρωμένα από διάφορους θεολόγους, όχι μόνο Πατέρες της Εκκλησίας, αλλά και αιρετικούς συγγραφείς.²⁶ Την ίδια άποψη περί πρώτου υπομνηματιστή του είδους αυτού εκφράζει και ο Devresse.²⁷ Συγκεκριμένα, φαίνεται πως τα διάφορα αυτά αποσπάσματα συνδέονταν και ερμήνευαν κάποιο βιβλικό στίχο, ενώ στόχος του υπομνηματιστή ήταν να διατηρήσει την αλληλουχία του νοήματος των σχολίων σε συνάρτηση με το κείμενο.²⁸ Οι Catenae του Προκοπίου έχουν απασχολήσει από παλιά τους φιλόλογους και μέχρι σήμερα μένει ένα θέμα ως προς την πατρότητα του είδους.²⁹ Ο Προκόπιος επιλέγει να υπομνηματίσει την Οκτάτευχο, το Άσμα Ασμάτων κ.ά..³⁰ Για παράδειγμα στο τελευταίο σώζεται το έργο του που έχει τίτλο ως: «Προκοπίου Γαζαίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ εἰς Ἰσμη τῶν Ἰσμάτων ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομή ἀπὸ φωνῆς Γρηγορίου Νύσσης καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ὀριγένους τὲ καὶ Φίλωνος τοῦ Καρπαθίου, Ἀπολιναρίου, Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ ἑτέρων διαφόρων, ἤγουν Διδύμου, τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου καὶ Θεοφίλου».³¹

Στη Γένεση, στο Δευτερονόμιο και στον Ιησού του Ναυή ο Προκόπιος καταπιάνεται με θέματα της θρησκείας των Ιουδαίων και υπαινίσσεται διάφορα για τις δογματικές διαφορές μεταξύ των Ιουδαίων και των Σαμαριτών.³² Ωστόσο όλες αυτές οι εκδόσεις των *ερμηνευτικῶν σειρῶν*, σώζονται, κατά κύριο λόγο, στην

²³ Corcella 2010, 25-38.

²⁴ Soliman (diss) 2007, <http://chs.harvard.edu/CHS/article/display/3977> (ηλεκτρονικό βιβλίο, χωρίς σελίδες)

²⁵ Ρούσσος 1893, 57.

²⁶ Βλ. Irmscher-Kazhdan στο ODB I, 391.

²⁷ Βλ. στο λήμμα «Le fondateur des chaînes» στον Devresse 1928, 1094.

²⁸ Βλ. Irmscher-Kazhdan στο ODB I, 391.

²⁹ Το θέμα αυτό αναλύεται διεξοδικά εδώ: βλ. Ter Haar Romeny 2007, 183-190.

³⁰ Τα άλλα βιβλία από την Παλαιά Διαθήκη που υπομνημάτισε είναι τα εξής: Βασιλειῶν Α'-Δ', Παραλειπομένων Α'-Β', Ησαΐας, Παροιμίαι, Εκκλησιαστής.

³¹ Προκ. Γαζ. *Εκλογαί* στη PG 87 II, 1545A-1754C.

³² Pummer 2002, 228-29.

Ελληνική Πατρολογία και λίγες έχουν εκδοθεί σωστά, οι περισσότερες είναι μία αναπαραγωγή των εκδόσεων του καρδινάλιου και φιλολόγου Angelo Mai, οι οποίες κρίνονται ανεπαρκείς για τα σημερινά φιλολογικά δεδομένα.³³ Μία χρήση που μπορεί να είχαν αυτές οι συλλογές και έργα με τέτοιου είδους σχόλια, πιθανότατα να ήταν μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος, ως ένα απάνθισμα πηγών.³⁴

Υπήρξε πολυγραφότατος στην επιστολογραφία, με ένα corpus 166 επιστολών του ιδίου: οι αποδέκτες ποικίλλουν από φιλικά πρόσωπα μέχρι λογοτεχνικούς αντιπάλους. Συχνά επικαλείται ως μοτίβα στις επιστολές του τις Μούσες, τον Περσέα, τις Χάριτες, τον Αχιλλέα και τον Οδυσσέα, μυθολογικά και ιστορικά στοιχεία, η επίκληση των οποίων αποτελεί κοινό τόπο στη βυζαντινή λογοτεχνία και επιστολογραφία,³⁵ ενώ οι πηγές που χρησιμοποιεί φαίνεται να είναι ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Ευριπίδης, ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης κ.ά.³⁶ Μέσα από τις επιστολές του πληροφορούμαστε για το δίκτυο επαφών που είχε δημιουργήσει με σημαντικά πρόσωπα της εποχής του, άτομα τα οποία κατείχαν κάποιο αξίωμα, όπως δικηγόροι, δικαστικοί, διοικητές, ιατροί.³⁷

Στον ίδιο αποδίδονται άλλες 7 μελέτες, 3 διαλέξεις, 4 ηθοποιίες. Όσον αφορά τις μελέτες και τις διαλέξεις του, αφορούν περισσότερο από θέματα της ελληνικής φιλοσοφίας και μυθολογίας. Οι δύο πρώτες διαλέξεις εξυμνούν τον ερχομό της άνοιξης καθώς και τον Έρωτα, ενώ η τρίτη έχει ως τιμώμενο πρόσωπο την Αφροδίτη για την οποία πλέκει ένα εγκώμιο από μία σειρά μύθων που παραδίδονται στο όνομα της. Οι δύο πρώτες ηθοποιίες πραγματεύονται πάλι το θέμα της άνοιξης, μόνο που αυτή τη φορά έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο ένας ποιμένας και ένας έμπορος, σε μορφή στιχομυθίας. Οι άλλες δύο ηθοποιίες έχουν μυθολογικές-ιστορικές καταβολές, η πρώτη πραγματεύεται το μύθο του Άδωνη με

³³ Westberg 2013, 98.

³⁴ Froehlich 1987, 478-80.

³⁵ Hunger 1987, 340.

³⁶ Ο Προκόπιος αντλεί χωρία από τους κλασικούς και κοσμεί τις σελίδες των έργων του (Σόλων, Πίνδαρος, Πλάτων, Δημοσθένης, Ισοκράτης, Αισχύλος, Αριστοφάνης, Λιβάνιος, Μένανδρος, Πλούταρχος κ.ά.) Βλ. Ter Haar Romeny 2007, 178.

³⁷ Βλ. Amato 2010, 288—503. Αρκεί να αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά ονόματα: Διόδωρος (επιστ. 8 ως δικηγόρος), Ζαχαρίας (επιστ. 12 «άρχων της Ρόδου»), Γέσσιος (επιστ. 16 ως ιατροσοφιστής), Ιλάσιος (επιστ. 20 ως δικηγόρος), Σοσιανός (επιστ. 21 ως δικαστικός), Θωμάς (επιστ. 42 ως ειδικευμένος ρήτορας αρχικά και διοικητής της πρώτης επαρχίας της Παλαιστίνης μετέπειτα), κ.ά.

την Αφροδίτη μέσα από το δικό της στόμα, ενώ η δεύτερη συνδέεται με ένα επεισόδιο της Ιλιάδας από την 9^η ραψωδία.³⁸

Η ρητορική δεινότητα του Προκοπίου εκδηλώνεται μέσα από τις διάσημες εκφράσεις–περιγραφές του. Αποδίδονται σε αυτόν δύο ρητορικές εκφράσεις *Ἐκφρασις εἰκόνοσ ἐν τῇ πόλει τῶν Γαζαίων κειμένη*³⁹ και *Ἐκφρασις Ὁρολογίου*⁴⁰. Η πρώτη αντλεί το περιεχόμενό της από το μύθο της Φαίδρας και του Ιππολύτου (από το ομώνυμο έργο του Ευριπίδη *Ιππόλυτος*), ενώ περιλαμβάνει και σκηνές από τη 3^η ραψωδία της Ιλιάδας και περιγράφει ένα πανέμορφο μωσαϊκό.⁴¹ Η άλλη έκφραση αφορά ένα εξεζητημένης μορφής τριώροφο ωρολόγιο στην περιοχή της Γάζας το οποίο είχε τη μορφή του Ηρακλή, έδειχνε την ώρα και είχε κάποιους πρωτοποριακούς μηχανισμούς λειτουργίας.⁴² Ο Προκόπιος δεν θα αναλωθεί με περιττή ανάλυση ως προς τον τρόπο λειτουργίας ή κατασκευής του συγκεκριμένου ρολογιού, αλλά θα δώσει βάση στην εξωτερική ομορφιά του στοιχείου.

Ένα άλλο έργο του είναι ένας πανηγυρικός λόγος τον οποίο συνθέτει για τον αυτοκράτορα Αναστάσιο Α΄ γύρω στα 498-502 μ.Χ. και σύμφωνα με το ODB έχει αξία για τους σύγχρονους ιστορικούς.⁴³ Αξία βέβαια έχει και για τους φιλόλογους που βρίσκουν στο λόγο δείγματα ότι ο Προκόπιος ακολουθεί τη ρητορική τεχνική του Μενάνδρου, αυτήν που εφαρμόζει στους βασιλικούς του λόγους.⁴⁴

Σε κάποιον που διαβάσει το πανηγυρικό λόγο προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι όλες τις συγκρίσεις που χρησιμοποιεί ο Προκόπιος για τον χριστιανό Αναστάσιο, τις αντλεί από την ελληνική ιστορία και μυθολογία. Φτάνει μάλιστα να τον τοποθετεί στο ίδιο γενεαλογικό δέντρο με τον Ηρακλή και με το Δία. Οι πηγές που χρησιμοποιεί προέρχονται από τον Θουκυδίδη, Ισοκράτη, Πλούταρχο, Λιβάνιο, Αριστοτέλη, Δημοσθένη κ.ά.⁴⁵ Το κείμενο παρουσιάζει και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία κοινωνικοπολιτικής σημασίας αφού η αναφορά στις αρετές του

³⁸ Westberg 2009, 188.

³⁹ Friedländer 1939.

⁴⁰ Diels 1917, 27-39

⁴¹ Hunger 1987, 274.

⁴² Diels 1917, 27-39.

⁴³ Jones 2007, 456.

⁴⁴ Amato 2010, 94.

⁴⁵ Romeny 2007, 177.

αυτοκράτορα (ευσέβεια, φιλανθρωπία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη) μαζί με τα παραδείγματα που αντλεί ο συγγραφέας από την κλασική παράδοση, φέρνουν τον Προκόπιο πιο κοντά στη στωική και νεοπλατωνική παράδοση που πρεσβεύει ανάλογες αξίες, παρά στη χριστιανική αντίληψη όπως εφαρμόζεται από τον Ευσέβιο.⁴⁶

Ως δείγμα απολογητικής ρητορικής και λογοτεχνίας θα μπορούσε να θεωρηθεί το έργο του Προκοπίου *‘Αντιρρήσεις εις τα Πρόκλου θεολογικά κεφάλαια’*.⁴⁷ Ο Χορίκιος στον Επιτάφιο αναφέρει: «Τά τε γάρ δόγματα τῆς εὐσεβείας τά τε τούτοις ἀντιλέγειν ἐπιχειροῦντα, τὰ μὲν ὅπως ἐπιτηδεύση μαθῶν, τὰ δὲ πρὸς ἔλεγχον ἐπιστάμενος, ἄμφω καλῶς ἐπαιδεύθη».⁴⁸ Ο Προκόπιος γράφει με χριστιανικό φόντο και πολεμά τον νεοπλατωνισμό του Πρόκλου, δανειζόμενος στοιχεία από την ίδια την νεοπλατωνική φιλοσοφία. Ενδεικτική της παιδείας που έχει λάβει είναι και η φρασεολογία που χρησιμοποιεί, η οποία παραπέμπει ιδιαίτερα στα πλατωνικά κείμενα.⁴⁹ Το συγκεκριμένο αντιρρητικό έργο αποτελεί μία ιδιόζουσα περίπτωση, καθώς δεν εμφανίζεται πουθενά ακέραιο, αλλά οι απόψεις που εκφράζει ο Προκόπιος σε αυτό έχουν υιοθετηθεί και ενσωματωθεί σε ένα έργο που σώζεται από τον 12^ο αιώνα και ανήκει στον Νικόλαο, επίσκοπο Μεθώνης, το οποίο ο συγκεκριμένος παρουσίασε ως δικό του.⁵⁰ Αυτός που ισχυροποίησε τη θέση αυτή ήταν ο Dräseke, όταν με άρθρο του στην BZ,⁵¹ μίλησε για «unabashed and whole sale plagiarism» από τη μεριά του επισκόπου.⁵²

Η κλασική του κατάρτιση, συνάμα με το χριστιανικό του υπόβαθρο έγιναν η αιτία να αναρωτηθούν πολλές φορές οι επιστήμονες για την ιδιοσυγκρασία του Προκόπιου, ως και τις μέρες μας.⁵³ Άλλωστε, όπως τον περιγράφει και ο Χορίκιος, «τῷ δὲ τοσοῦτον καὶ ταύτης προσῆν τῆς παιδείας, ὥστε πλὴν τοῦ σχήματος μόνου πάντα ἦν ἱερεύς»⁵⁴, εξυμνώντας κατά αυτόν τον τρόπο και την εκκλησιαστική του

⁴⁶ Amato 2010, 107-109.

⁴⁷ Romeny 2007, 178.

⁴⁸ Χορ. *Επιταφ. Εἰς Προκ.* § 21

⁴⁹ Seitz 1892, 39.

⁵⁰ Ρούσσοσ 1893, 61-65.

⁵¹ Dräseke 1897, 55-91

⁵² Angelou 1984, XLIII.

⁵³ Romeny 2007, 190.

⁵⁴ Χορ. *Επιταφ. Εἰς Προκ.* § 21

παιδεία. Μέσα από αυτό το σχόλιο, συμπεραίνουμε πως τον παρομοιάζει με *ιερέα* όχι με την επαγγελματική ιδιότητα του όρου αλλά λόγω ήθους, φρονήσεως, βίου και ευγένειας.⁵⁵

Ο Χορίκιος κάνει λόγο για έναν άνθρωπο ιδιαίτερα ευσεβή, άριστο στις γνώσεις και στη μόρφωση αλλά και έναν ιδιαίτερα ευαίσθητο άνθρωπο που αφοσιώνεται στα φιλανθρωπικά έργα καθώς και στη διαμόρφωση της σωστής συμπεριφοράς και του ήθους των ανθρώπων.⁵⁶

⁵⁵ Βλ. το λήμμα «*ιερεύς*» σε Lampe 1995, 669-70.

⁵⁶ Χορ. *Επιταφ. Εις Προκ.* § 3

Τα έργα του Προκοπίου και οι εκδόσεις τους

<ul style="list-style-type: none"> • <i>Catena in Canticum Canticorum</i> • <i>Commentarii in Isaiam</i> • <i>Refutatio Procli</i> 	<p>J.P. Migne, <i>Patrologiae Cursus Completus</i> (Series Graeca), 87/2.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Catena in Ecclesiasten</i> 	<p>S. Leanza, <i>Procopii Gazaei catena in Ecclesiasten necnon Pseudochrysostomi commentarius in eundem Ecclesiasten</i> [Corpus Christianorum. Series Graeca 4, 1978]</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Epistulae 1-166</i> <i>BDeclamationes</i> 	<p>A. Garzya – R. J. Loenertz, <i>Procopii Gazaei epistolae et declamationes</i>, [Buch-Kunstverlag / Studia Patristica et Byzantina 9, 1963]</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Descriptio Imaginis</i> 	<p>P. Friedländer, <i>Spätantiker Gemäldezyklus in Gaza</i> [Studi e Testi 89. Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1939]</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Descriptio Horologii</i> 	<p>H. Diels, "Über die von Prokop beschriebene Kunstuhr von Gaza," [Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-hist. Kl. 26.7. Berlin: Reimer, 1917]</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Panegyricus in Anastasium Imperatorem</i> 	<p>G. Matino, <i>Procopio di Gaza, Panegirico per l'imperatore Anastasio</i> [Quaderni dell' Accademia Pontaniana 41. Napoli: Accademia Pontaniana, 2005] Επιπλέον:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ E. Amato, <i>Opuscula rhetorica et oratoria</i>, Berlin: 2009 [Teubner] ✓ E. Amato, "Un discorso inedito di Procopio di Gaza: In Meletis et Antoninae nuptias" [RET 1, 2011-2012, σσ. 15–69] ✓ A. Corcella, "Tre nuovi testi di Procopio di Gaza: una dialexis inedita e due monodie già attribuite a Coricio", [RET 1 2011-2012, σσ. 1–14.]

ΧΟΡΙΚΙΟΣ Ο ΓΑΖΑΙΟΣ

Λίγες πληροφορίες έχουν διασωθεί για το πρόσωπο του Χορικού. Ο ίδιος αποκαλεί τη Γάζα «τὴν ἡμετέραν δὲ πόλιν»⁵⁷ αλλά η ζωή του παραμένει σχεδόν άγνωστη. Ούτε και ο Προκόπιος αναφέρει κάτι σε κάποιο του έργο για τον αγαπημένο του μαθητή Χορικό. Σε μεταγενέστερη πηγή, όπως ο Φώτιος⁵⁸ αντλούμε πληροφορίες μόνο για τα έργα του. Ωστόσο η ημερομηνία γέννησής του συνάγεται από τον πρώτο του επιτάφιο λόγο, που τιμά τη μνήμη της μητέρας του επισκόπου Μαρκιανού, Μαρίας, και που χρονολογείται από τους εκδότες Förster και Richtsteig περί τα 518.⁵⁹ Ο Μαρκιανός υπήρξε συνομήλικος με το Χορικό, και για να έχει ήδη αναλάβει το επισκοπικό αξίωμα θα πρέπει να ήταν σίγουρα πάνω από τριάντα.⁶⁰ Άρα ο Χορικός φαίνεται να είναι γεννημένος γύρω στα 490.⁶¹

Πολλές είναι οι ομοιότητες που συνδέουν τον Προκόπιο με το μαθητή του Χορικό. Ο Χορικός έζησε για ένα χρονικό διάστημα στην Αλεξάνδρεια και στην Καισάρεια όπου και φοίτησε στις σχολές αυτών των δύο πόλεων.⁶² Τον βλέπουμε όμως να επιστρέφει στα πατρογονικά χώματα και να μένει εκεί ως το τέλος της ζωής του που υπολογίζεται ως το 550 μ.Χ..

Για το αν ενώθηκε με τα δεσμά του γάμου, πληροφορούμαστε από τον ίδιο ότι μάλλον έμεινε άγαμος. Στον επιθαλάμιο λόγο του που αφιερώνει στους μαθητές του Ζαχαρία, Προκόπιο και Ηλία κάνει νύξη σε ένα σημείο ότι ελπίζει και προσδοκά ακόμα ένα μελλοντικό γάμο.⁶³ Σε ένα άλλο χωρίο που ο Χορικός βρίσκεται σε

⁵⁷ Χορ. σ. 62.

⁵⁸ Φωτ. Βιβλιοθ. 160.

⁵⁹ Χορ. Επιτάφ. Εις Μαρ. σ. 99.

⁶⁰ Σύμφωνα με τους Ιερούς Κανόνες, προϋπόθεση για να χειροτονηθεί κάποιος πρεσβύτερος ήταν η ηλικία των τριάντα. Εύλογα συμπεραίνουμε πως ένας επίσκοπος της Ανατολικής Εκκλησίας είχε ηλικία άνω των τριάντα. Βλ. Ράλλης - Πότλης 1852, 337 .

⁶¹ Rummer 2002, 245.

⁶² ό.π., 245.

⁶³ Χορ. σ. 88.

μεγαλύτερη ηλικία, εκφράζεται μέσα από τα λόγια του Σπαρτιάτη ήρωα και εύχεται να λάβει μία καλή σύζυγο αν ποτέ πάρει την απόφαση για κάτι τέτοιο.⁶⁴

Γι' αυτό που είμαστε βέβαιοι είναι για την αγάπη που έτρεφε για το διδάσκαλό του, γεγονός που διαφαίνεται από την τελευταία παράγραφο στον επίλογο του επιταφίου : «Ταύτας, ὤ ποθεινοτάτη κεφαλή, τὰς χοὰς ὁ σὸς ἐπισπένδει σοι φοιτητής· ἔδει γὰρ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων δακρῦσαι καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰσαγαγεῖν τὸν πλείονος παρὰ σοὶ τυχόντα φιλοστοργίας».⁶⁵

ΤΑ ΕΡΓΑ

Πολυγραφότατος υπήρξε και ο Χορίκιος στον οποίο αποδίδονται 10 λόγοι, 12 μελέτες και 25 διαλέξεις.

ΛΟΓΟΙ (ORATIONES)

Πρόκειται για ομιλίες οι οποίες παρουσιάζονταν σε δημόσιες εκδηλώσεις στη Γάζα, όπου λάμβαναν χώρα είτε προγραμματισμένα είτε όχι. Ο Χορίκιος έτυχε να ετοιμάσει δύο από αυτές «εκ του προχείρου» όπως αναφέρει.⁶⁶ Τέσσερις από αυτές αποτελούν εγκώμια σε εξέχοντα πρόσωπα. Δύο εγκώμια αφορούν το πρόσωπο του επισκόπου Μαρκιανού, ένα εγκώμιο στον δούκα της Παλαιστίνης Στέφανο και στον ανθύπατο Αράτιο και ένα το τέταρτο αφιερωμένο στο στρατιωτικό Σούμμο, για τον οποίο υπάρχουν αναφορές και στον Προκόπιο Καισαρείας.⁶⁷ Συνθέτει δύο επιθαλάμιους λόγους για χάριν των γάμων των

⁶⁴ Χορ. σ. 341.

⁶⁵ Χορ. *Επιτάφ. Εἰς Προκ.* § 55.

⁶⁶ Χορ. *Εγκωμ. Εἰς Σουμμ. & Χορ. Εἰς Ιουστιαν. Βρουμ.*, σ. 69.

⁶⁷ Προκ. *Καισ. Γοτθ. Πόλεμοι II*, §1.11.

αγαπημένων του μαθητών, άλλους δύο λόγους επιτάφιους αφιερωμένους στη Μαρία, τη μητέρα του επισκόπου Μαρκιανού και τον επιτάφιο που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη και που αφιερώνεται στη μνήμη του αγαπημένου του δασκάλου Προκοπίου. Ακόμα συνθέτει ένα βασιλικό λόγο στον Ιουστινιανό με αφορμή τον εορτασμό των Βρουμαλίων. Ο Χορίκιος είναι γνωστός για τις δύο ρητορικές εκφράσεις που αφιέρωσε στις εκκλησίες του Αγίου Σέργιου και Αγίου Στεφάνου στη Γάζα και οι οποίες βρίσκονται εγκιβωτισμένες στους δύο εγκωμιαστικούς λόγους εις τον επίσκοπο Μαρκιανό. Είναι μεγάλη η ιστορική αξία των δύο αυτών περιγραφών γιατί μαρτυρούν τη λαμπρότητα της τότε αρχιτεκτονικής.⁶⁸

ΜΕΛΕΤΕΣ (DECLAMATIONES)

Αυτές οι μελέτες⁶⁹ είχαν περισσότερο εκπαιδευτικό χαρακτήρα και η σύνθεση τέτοιων φανταστικών ομιλιών είχε σκοπό τη διατήρηση και εξέλιξη του είδους μέσα από τη ρητορική σχολή της Γάζας και όχι την αξιοποίησή τους σε πρακτικές υποθέσεις⁷⁰. Ο Χορίκιος αντλεί τα θέματα του κυρίως από την ιστορία και τη μυθολογία.

Τέσσερις από τις δώδεκα μελέτες χωρίζονται σε δύο ζευγάρια με τη μορφή του «αντιλόγου» και ως συνέπεια έχουμε το φανταστικό θέμα του «Αριστεύς Νέος-Αντιλογία Φιλάργυρος Πρεσβύτες»⁷¹ και την ομηρικού περιεχομένου μελέτη «Πολύδαμας –Αντιλογία Πρίαμος».⁷² Το περιεχόμενο των υπόλοιπων μελετών έχει ένα παραινετικό χαρακτήρα και έχει ανάλογες θεματικές με τα προηγούμενα, ιστορικές και μυθολογικές. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ο Χορίκιος χρησιμοποίησε στην τάξη τέτοιες μελέτες ως μοντέλα για την εξάσκηση των μαθητών στο είδος που θα τους παρείχαν εξοικείωση με τις τέχνες της πειθούς και της επιχειρηματολογίας. Είναι σαφές ότι σκοπός του Χορικού είναι να καταστήσει τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα των μελετών ως ηθικά παραδείγματα που θα

⁶⁸ Βλ. Downey 1958, 311 και Polański 2009, 169-181.

⁶⁹ Μία εμπειριστατωμένη μελέτη και σχετικά πρόσφατη είναι αυτή του Penella, όσον αφορά τις μελέτες του Χορικού. Βλ. Penella 2009.

⁷⁰ Hunger 1987, 162.

⁷¹ Χορ. *Αριστ. Νέος*, σ. 224.

⁷² Χορ. *Πολυδάμας*, σ. 131.

ακολουθήσουν οι μαθητές του. Στη μελέτη του «Αριστεύς Νέος», το δηλώνει ξεκάθαρα. «Γι αυτό, λείπει, έχω χρησιμοποιήσει το πρόσωπο αυτού του νέου στη μελέτη, γιατί ένα άτομο αυτής της ηλικίας μπορεί και προσελκύει ένα άτομο συνομήλικό». ⁷³ Στις *Μελέτες* συγκαταλέγεται και το πιο γνωστό έργο του Χορικού η *Συνηγορία Μίμων* που φαίνεται να ήταν λόγος υπεράσπισης σε δικαστήριο υπέρ των μίμων. ⁷⁴ Για τον εκδότη του έργου, Ι. Στεφανή, η κατάταξη του έργου στην εν λόγω κατηγορία προέρχεται από το γεγονός ότι υπάρχει προταγμένη στο κείμενο εισαγωγική θεωρία, που χαρακτηρίζει το είδος αυτό. ⁷⁵ Αντίθετα, οι εκδότες Förster-Richtsteig πιθανολόγησαν ότι εκφωνήθηκε στο δικαστήριο της Γάζας για αυτό και το κατέταξαν στις ομιλίες του Χορικού. Η *συνηγορία Μίμων* είναι ένα σημαντικό έργο και μία επίσημη πηγή πληροφοριών για τα δημόσια θεάματα κατά τη διάρκεια βασιλείας του Ιουστινιανού καθώς και για την ιστορία του θεάτρου. ⁷⁶ Ο Χορικός στο έργο του δείχνει πόσο εξοικειωμένος υπήρξε με το κλασικό θέατρο και ιδιαίτερα με τον Μέναδρο. ⁷⁷

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ (DIALEXEIS)

Πρόκειται για ένα είδος το οποίο εισάγει προς συζήτηση διάφορα θέματα γενικού ενδιαφέροντος. Διαφοροποιείται από το είδος των ομιλιών ως προς το ανεπίσημο ύφος του. Είναι δύσκολο να κατατάξουμε τις διαλέξεις σε κάποιο γραμματολογικό είδος. Ο ίδιος ο Χορικός σε κάποια από τις διαλέξεις του, το ορίζει ως *Πρόλογο*, ⁷⁸ ορισμό που κρατά και ο εκδότης Föester αλλά και ο μελετητής Walden, ο οποίος το ορίζει ακόμα ως *λαλιά* και *προλαλιά*. ⁷⁹

Η αρίθμηση ωστόσο των διαλέξεων, στην έκδοση των Förster και Richtsteig, δημιουργεί σύγχυση σε έναν αναγνώστη. Η πρώτη διάλεξη ξεκινά με τον αριθμό 5 ενώ ο Χορικός σημειώνει ως διαλέξεις και *λόγους* που στην ουσία δεν

⁷³ Χορ. *Αριστ. Νέος*, σ. 226.

⁷⁴ Tierney 1958, 259-74.

⁷⁵ Στεφανής 1986, 36.

⁷⁶ ό.π., 21.

⁷⁷ Chuvin 2004, 142.

⁷⁸ Χορ. *Διαλ.* 18, σ. 342.

⁷⁹ Βλ. το σχόλιο 1 του Walden 1910, 223 .

χρησιμοποιούνται ως πρόλογοι. Όπως, για παράδειγμα, είναι ο λόγος στον Ιουστινιανό με αφορμή τον εορτασμό των Βρουμαλίων.⁸⁰

Έτσι, ενδεικτικά θα αναφέρουμε κάποιες. Αναλυτικά, η ΔΙΑΛ. 5 σχετίζεται με το βασιλιά Λυδό, η ΔΙΑΛ. 6 είναι μια προσπάθεια του Χορικού να εφαρμόσει τις προκοπικές ιδέες και θεωρίες μέσα στη τάξη. Στην ΔΙΑΛ. 8 ο Χορικός αντικρούει τις κάποιες κατηγορίες των μαθητών στο πρόσωπό του, ενώ στη ΔΙΑΛ. 9 γίνεται λόγος για κάποιο ανοιξιάτικο εορτασμό με αναφορές στον Άδωνα. Οι ΔΙΑΛ. 10-11 είναι παιδαγωγικού χαρακτήρα αφού ο δάσκαλος παροτρύνει τους μαθητές να μένουν προσηλωμένοι στα μαθήματα ενώ στις ΔΙΑΛ. 16-17 μιλά για τη συμπεριφορά που θα πρέπει να έχουν οι μαθητές.

Η εισαγωγική χρήση των διαλέξεων γίνεται αισθητή έντονα, όταν παρατηρούμε κάποιες από αυτές να ανοίγουν το θέμα για μετέπειτα σύνθεση των *Μελετών* του Χορικού. Έτσι, οι ΔΙΑΛ. 12-13 υπηρετούν ως εισαγωγή για τη μελέτη «Φιλάργυρος Πρεσβύτης», οι ΔΙΑΛ. 14-15 για τον «Τυραννοκτόνο», οι ΔΙΑΛ. 16-17 για τη μελέτη «Σπαρτιάτης», οι ΔΙΑΛ. 20-21 για τον «Παιδοκτόνο» η ΔΙΑΛ. 23 προλογεί τη μελέτη του «Πατρόκλου» ενώ η ΔΙΑΛ. 25 είναι εισαγωγική για τη μελέτη «Ρήτωρ».

⁸⁰ Χορ. *Εις Ιουστιαν. Βρουμ.* σ. 175.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Η προσφορά, του ρητοροδιδασκάλου Χορικού, στα γράμματα και στην παιδεία δε μνημονεύτηκε από τους μεταγενέστερους του συγγραφείς, ενώ χρειάστηκε να περάσουν τρεις αιώνες για να επαινεθεί από τον Πατριάρχη Φώτιο.⁸¹ Η Πρώτη απόπειρα έκδοσης έργων του Χορικού επιχειρείται από το γνωστό εκδότη κειμένων Jean Francois Boissonade το 1846 στο Παρίσι, ο οποίος εξέδωσε έξι ομιλίες, διάφορες μελέτες, διαλέξεις και fragmenta που αποδίδονται στον Χορικό, ενώ προσέθεσε και έργα που αργότερα αποδείχτηκαν ότι ανήκουν στο δάσκαλό του Προκόπιο, όπως ηθοποιίες και εκφράσεις.⁸² Τα λάθη στην έκδοση του Boissonade φαίνονται να είναι πολλά και ως προς την ορθογραφία και ως προς τη στίξη γι αυτό και η έκδοση κρίνεται ανεπαρκής.

Το κενό έρχονται να καλύψουν γύρω στο 1929 οι Föerster & Reichsteig, με μία έκδοση⁸³ που θα είναι ολοκληρωμένη και θα περιλαμβάνει όλα τα μέχρι τότε σωζόμενα έργα του Χορικού. Η έκδοση αρχικά περιλαμβάνει τα *προλεγόμενα* στα οποία οι δυο συγγραφείς, λατινιστί, δίνουν πληροφορίες για την χειρόγραφη παράδοση των έργων, το στέμμα των κωδίκων και τις μέχρι τότε μελέτες που προσβλέπουν σε έργα του Χορικού. Παραθέτουν κριτικό υπόμνημα καθώς και υπόμνημα πηγών. Η μετάφραση η οποία ακολουθεί παρακάτω στηρίζεται αποκλειστικά στην έκδοση της Teubner.

Ως προς την μετάφραση και τον σχολιασμό των έργων του Χορικού, δεν υπάρχουν ολοκληρωμένες μελέτες. Είναι μεμονωμένες οι μεταφράσεις ή τα σχόλια που παραδίδονται. Ο Boissonande παραδίδει ένα λατινικό σχολιασμό που αφορά σε φιλολογικής και εκδοτικής σημασίας θέματα. Ο Φαβρίκιος στον 6^ο τόμο της

⁸¹ Φώτ. Βιβλιοθ. 160.

⁸² Βλ. Boissonande 1846, 134-172.

⁸³ Στη συγκεκριμένη έκδοση στηρίζεται η παρούσα εργασία (βλ. R. Föerster & E. Richtsteig, Choricii Gazaei Opera. Leipzig: Teubner, 1929).

Ελληνικής Βιβλιοθήκης του, επεξεργάζεται το εγκώμιο στο Σούμμο και τον επιτάφιο λόγο στον Προκόπιο προσθέτοντας τη λατινική μετάφραση από τον Wolf.⁸⁴

Γύρω στα 1930 ο Hamilton από την έκδοση Föerster- Richtsteig μεταφράζει στα αγγλικά τις παραγράφους που έχουν να κάνουν με τις δύο εκφράσεις των εκκλησιών Αγίου Σεργίου και Αγίου Στεφάνου, από τους εγκωμιαστικούς λόγους I & II εις τον επίσκοπο Μαρκιανό, μία απλή μετάφραση χωρίς περαιτέρω σχολιασμούς και αναλύσεις.⁸⁵ Οι εκφράσεις επεξεργάσθηκαν και από τον Downey, ο οποίος επιχειρεί μια πιο ελεύθερη απόδοση στην πρώτη έκφραση,⁸⁶ ενώ στην έκφραση για την εκκλησία του Αγίου Στεφάνου δίνει μία πιο ακριβή και σχολαστική μετάφραση.⁸⁷

Στη *Revue Biblique* το 1931 βρίσκονται μερικά χωρία μεταφρασμένα στα γαλλικά και με καλές προσθήκες σχολίων στις παραπομπές.⁸⁸ Σε γαλλική μετάφραση είχε προχωρήσει νωρίτερα ο Henri Caffiaux που ασχολήθηκε μοναχά με τον επιτάφιο λόγο στον Προκόπιο.⁸⁹ Ο Walden έχει ασχοληθεί με τη μετάφραση ελάχιστων χωρίων προκειμένου να στολίσει τις σελίδες του. Αποσπασματικά αναφέρει τμήματα από τον επιτάφιο στον Προκόπιο, από τις Μελέτες 'Αριστεύς Νέος' και 'Φιλάργγυρος Πρεσβύτες' καθώς και τις διάσημες εκφράσεις του Χορικίου.⁹⁰

Σίγουρα μεταφράσεις αποσπασματικές θα υπάρχουν αρκετές, για οικονομία χρόνου δε θα ασχοληθούμε με όλες. Αρκεί να αναφέρουμε τα αποσπάσματα από τον Χορικόιο που παραθέτει ο Cyril Mango,⁹¹ οι μεταφράσεις στις «μελέται» του Χορικίου από τον Penella,⁹² καθώς και την πιο πρόσφατη μετάφραση που έγινε το 2010 από τον Ιταλό Eugenio Amato και ο οποίος στο τέλος του βιβλίου του που έχει

⁸⁴ Harliss 1838, 841-876.

⁸⁵ Hamilton 1930, 178-91.

⁸⁶ Downey 1963, 127-29.

⁸⁷ Downey 1950, 155-57.

⁸⁸ Abel 1931, 5-31.

⁸⁹ Caffiaux 1862.

⁹⁰ Walden 1910, 210-11· 240-2.

⁹¹ Mango 1986.

⁹² Penella 2009.

ως κεντρικό πρόσωπο τον Προκόπιο, προσθέτει μία ιταλική απόδοση του επιτάφιου λόγου του Χορικίου προς τον δάσκαλό του.⁹³

⁹³ Amato 2010.

Η Γάζα

Η Γάζα είναι η μεγαλύτερη πόλη της Παλαιστίνης και μία από τις σημαντικότερες και πιο ένδοξες ιστορικά. Συνορεύει στη βόρεια πλευρά και στην ανατολική από το κράτος του Ισραήλ ενώ στη νότια με την Αίγυπτο. Ως παράκτια πόλη, βρέχεται από τη Μεσόγειο θάλασσα, γεωγραφική θέση που της χάρισε πολλά πλεονεκτήματα σε όλη της την ιστορική διαδρομή. Πριν εξελιχθεί σε ένα από τα δυνατά κέντρα του Χριστιανισμού, υπήρξε προπύργιο του παγανισμού, μία «urbs gentilium»⁹⁴ όπως χαρακτηρίστηκε από τον Ιερώνυμο στη συγγραφή του βίου του Αγίου Ιλαρίωνος.

Η αρχαία Γάζα

Την πρώτη αναφορά για την πόλη της Γάζας μας τη λαμβάνουμε τριάντα πέντε εκατονταετίες πριν, όταν ο Φαραώ Τούθμωσις Γ', θα περάσει από τα παλαιστινιακά εδάφη προκειμένου να κατακτήσει τη Συρία. Οι Φιλισταίοι ήταν το φύλο εκείνο που έχει συνδεθεί με το χώρο της Γάζας, αν και η σύσταση του λαού έχει προέλθει από μία ανάμιξη Καναανιτών, Σύριων, Αράβων. Αναφορές ποικίλες βρίσκουμε στην Αγία Γραφή: «Το βασίλειο της Γάζας ήταν ένα από τα πέντε βασίλεια των Φιλισταίων (Ιησούς του Ναυή 13,3). Τα όρια των Χαναανιτικών φυλών έφταναν από τη Σιδώνα έως τα Γέραρα και τη Γάζα, έως τα Σόδομα και τα Γόμορα, την Αδαμά τη Σεβωΐμ έως τη Δασά (Γένεση 10,16). Στην περιοχή της Ασηδώθ μέχρι τη Γάζα, κατοικούσαν οι Ευαίοι, τους εξόντωσαν οι Καππαδόκες από την Καππαδοκία και εγκαταστάθηκαν αυτοί στη θέση τους (Δευτερονόμιο 2,23)».⁹⁵

Η Γάζα γνώρισε πολλές μάχες, καταστροφές και πολιορκίες από Ασσύριους, Αιγύπτιους, Ισραηλίτες. Στα ελληνιστικά χρόνια στον πόλεμο Ιούδα του Μακκαβαίου εναντίον των Σελευκιδών Δημητρίου Β' Νικάτορος και Αντιόχου Στ' του Διονύσου, η Γάζα γνωρίζει μεγάλες λεηλασίες επειδή οι κάτοικοί της

⁹⁴ Leclerc-Morales 2007, 234.

⁹⁵ http://users.sch.gr/aiasgr/Eguklopaideia/Poleis_kai_topwnumia/Arxaies_poleis_twn_Filistaiwn_Gaz_a.htm (πρόσβαση 20-04-2015)

αντιτάχθηκαν στις διαθέσεις του Ισραηλίτη Ιούδα. Ένας άλλος Ιουδαίος ο Αλέξανδρος ο Ιανναίος γύρω στο 97 π.Χ. κατάφερε να κατακτήσει την πόλη και μάλιστα να την αλώσει ολοκληρωτικά: «venit calvitium super Gazam».⁹⁶ Μερικά χρόνια αργότερα αυτός που θα επαναφέρει την παλιά δόξα της Γάζας θα είναι ο Αύλος Γαβίνιος, διοικητής της Συρίας και μία ημερομηνία σταθμός στην επανίδρυση της πόλης θα είναι το 61 π.Χ. το οποίο θα είναι και το έτος 0 *κατά Γαζαίων*, κάτι που θα σχολιασθεί στο επόμενο κεφάλαιο. Ο Γαβίνιος μετέφερε την πόλη πιο νοτιοδυτικά σε σχέση με την παλιά σε αρκετά σωστό στρατηγικό σημείο, αφού τη μετέφερε κοντά στο λιμάνι που είχε πλούσια εμπορική δραστηριότητα ενώ ήταν και στο συνοριακό σημείο με την έρημο στα νότια. Ενώ στα νοτιανατολικά υπήρχε ένας δρόμος που ένωνε τη Γάζα με την Πέτρα και την Ιουδαϊκή Μπερ Σεβά.⁹⁷

Οι σχέσεις με τους Ιουδαίους ήταν τεταμένες και το μίσος μεταξύ τους ήταν εμφανές και δυνατό. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί στην πρώτη εξέγερση των Ιουδαίων κατά των Ρωμαίων το 66 μ.Χ., το ότι οι δεύτεροι βρήκαν ευκαιρία να λεηλατήσουν και να κάψουν ένα μέρος της πόλης της Γάζας. Αυτό το πρόβλημα αναγνώρισε και ο Αδριανός και ενδιαφέρθηκε πραγματικά όπως και για όλες τις επαρχιακές πόλεις. Έτρεφε αδυναμία σε αυτές τις περιοχές γι'αυτό και τις επισκέφθηκε πολλές φορές. Αυτός καθιέρωσε στην περιοχή και μία εκδήλωση, την 'Αδριανή Πανήγυρη' η οποία σχολιάζεται σε επόμενο κεφάλαιο.⁹⁸

Η ευημερία της Γάζας τα επόμενα χρόνια ήταν γεγονός. Υπό την προστασία της ρωμαϊκής αρχής είναι αναγνωρισμένη ως ιερή και ανεξάρτητη πόλη. Σε ρωμαϊκή αποικία, όπως την αποκαλεί ο Μάρκος ο Διάκονος, μεταβλήθηκε μάλλον πριν τη διάδοση του χριστιανισμού. Μετά ακολουθούν τα χριστιανικά χρόνια.

⁹⁶ *Ιερ.* 29:5 «ήκει φαλάκρωμα επί Γάζαν»

⁹⁷ Meyer 1907, 39.

⁹⁸ Hill 1913, xiii – xliii.

Η χριστιανική Γάζα

Ότι η Γάζα ήταν ήδη εξελληνισμένη από τους ρωμαϊκούς χρόνους αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός. Για το πότε όμως ακριβώς ο Χριστιανισμός ήρθε στην παγανιστική Γάζα αυτό μας είναι άγνωστο. Στις Πράξεις των Αποστόλων (8,26) μαρτυρείται το εξής: « Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον λέγων· ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος». Δε γνωρίζουμε αν ο Φίλιππος τελικά βρήκε το δρόμο τότε και έφτασε στη Γάζα, τουλάχιστον ξέρουμε ότι η νέα θρησκεία του χριστιανισμού κηρύχθηκε και διαδόθηκε αφού ο πρώτος Ιερομάρτυράς της είναι ο Σιλβανός ο οποίος απεβίωσε το 285 μ.Χ.. Στα χρόνια του Ουρβανού άλλοι τρεις άγιοι της Εκκλησίας βρήκαν τραγικό θάνατο : ο Τιμόθεος, ο Αγάπιος και η Θέκλα, τρεις μάρτυρες από τη Γάζα.⁹⁹

Ο χριστιανισμός στα τέλη του τρίτου αιώνα ρίζωνε και θεμελιωνόταν παρόλο που οι διωγμοί υπό τον Διοκλητιανό γίνονταν ολοένα και πιο βίαιοι. Το 299 οι χριστιανοί που μαζεύτηκαν για να ακούσουν τις Γραφές, όλοι συλλήφθηκαν και ακρωτηριάστηκαν, σύμφωνα με τον Meyer.¹⁰⁰

Με την άνοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου στο θρόνο η ένταση της έκρυθμης αυτής κατάστασης μειώθηκε. Πλέον και η εκκλησιαστική εξουσία είχε αναβαθμιστεί. Στην πρώτη Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας το 325, η Γάζα είχε αποστείλει το δικό της επίσκοπο.¹⁰¹ Στην πόλη Μαΐουμά, την πόλη με το διάσημο εμπορικό λιμάνι, οι κάτοικοι προσχώρησαν στο χριστιανισμό και προς τιμήν του αυτοκράτορα και της αδερφής του, ίδρυσαν δικό τους επισκοπάτο το οποίο ονόμασαν 'Κωνσταντία'. Δεν έπαψαν βέβαια οι αιματοχυσίες για τις οποίες γίνεται μνεία στη συνέχεια.

⁹⁹ Βλ. Ευσεβ. Καισ. *Περί των εν Παλαιστ. Μαρτυρ.* στην PG 20, 1469.

¹⁰⁰ Meyer 1907, 60.

¹⁰¹ ό.π., 60.

Αργότερα όταν ορίζεται επίσκοπος ο Πορφύριος, αποστέλλει το Διάκονό του Μάρκο στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσει την αυτοκρατορική προστασία και την ανάληψη μέτρων έναντι στους παγανιστές.¹⁰² Αστυνομική φρούρηση ήρθε από τις διπλανές πόλεις και τα ιερά έκλεισαν χωρίς αυτό να σημαίνει πως εξαφανίσθηκε και η εθνική ιδεολογία. Ακόμα και έτσι οι χριστιανοί ένιωθαν ότι διώκονταν γι αυτό και ο Πορφύριος αναλαμβάνει ο ίδιος μία εκ νέου απόπειρα συζήτησης με την Πόλη στην οποία καταφεύγει μαζί με τον αρχιεπίσκοπο Ιωάννη των Ιεροσολύμων. Εμφανίστηκαν μπροστά στην αυτοκράτειρα Ευδοξία και ζήτησαν να μεσολαβήσει ώστε να ακουστεί ο λόγος τους στον αυτοκράτορα. Της προφήτεψαν μάλιστα τον ερχομό ενός υιού. Αυτή τους υποσχέθηκε πως εάν εκπληρωνόταν η προφητεία θα ίδρυε μία εκκλησία στη Γάζα, όπως, και εν τέλει, έτσι έγινε. Την αρχιτεκτονική του ναού ανέλαβε ο γνωστός Ρουφίνος της Αντιοχείας και η εκκλησία ονομάστηκε 'Ευδοξιανή'¹⁰³ αφιερώθηκε στον Ιωάννη το Βαπτιστή και εγκαινιάσθηκε την ημέρα του Πάσχα του 406 μ.Χ.¹⁰⁴ Χτίστηκε πάνω στα χαλάσματα του Μαρνείου, του περίφημου ιερού των Εθνικών Γαζαίων για το οποίο ο αυτοκράτορας Αρκάδιος, στο βάπτισμα του μελλοντικού διαδόχου του, εξέδωσε το διάταγμα για τον ολοκληρωτικό αφανισμό του.¹⁰⁵

Η πιο ένδοξη εποχή για τη Γάζα αποδεικνύεται αυτή γύρω στο 530 μ.Χ. υπό τη βασιλεία του Ιουστινιανού και την επισκοπική επίβλεψη του Μαρκιανού. Τα αυτοκρατορικά στρατεύματα είχαν οχυρώσει την περιοχή και μάλιστα η συνδρομή σε αυτό του Μαρκιανού υπήρξε μεγάλη, αφού δεν επέτρεψε να αφήσει απροστάτευτο το χριστιανικό του ποίμνιο από μία πιθανή εξέγερση των επαναστατών Σαμαριτών.¹⁰⁶ Εν τέλει η αστυνόμευση αποσύρθηκε και αποκαταστάθηκε η ειρήνη. Παρόλο που το 529 ο Ιουστινιανός με εντολή του έκλεισε τη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών, άλλα σχολεία συνέχισαν κανονικά να

¹⁰² Βλ. Μάρκ. Διακ., *Βίος Αγ. Πορφ.* §26

¹⁰³ Βλ. Μάρκ. Διακ., *Βίος Αγ. Πορφ.* §92. Με την επέλαση των Αράβων Μουσουλμάνων τον 7^ο αιώνα, ο ναός αυτός δεν επιβίωσε για πολύ. Οι ετερόδοξοι προχώρησαν στη δημιουργία ενός τζαμιού με το όνομα 'Ομάρ Τζαμί' βλ. Hilliard & Bailey 1999, 108.

¹⁰⁴ Dowling 1913, 64.

¹⁰⁵ Meyer 1907, 64.

¹⁰⁶ Sivan 2008, 115-7.

λειτουργούν και μάλιστα με ρυθμούς έντονης πνευματικής προόδου, όπως η σχολή της Γάζας.

Ο Μαρκιανός αποδεικνύεται από τα λεγόμενα του Χορικού πως υπήρξε ένας ευεργέτης για την πόλη του. Ανέδειξε όλη την ομορφιά και το μεγαλείο της Γάζας με πολυάριθμα έργα, την ανέγερση διαφόρων εκκλησιών και την ανοικοδόμηση των παλαιών κτιρίων. Για παράδειγμα, επιδιόρθωσε τα τείχη της πόλης προσθέτοντας προπύργια και μία τάφρο, συνέχισε με την κατασκευή των λουτρών και των στοών και ανοικοδόμησε την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων που ήταν κοντά στην αγορά. Έκτισε καινούριους ναούς που ήταν αφιερωμένοι στη μνήμη του Μάρτυρα Τιμόθεου, του Αγίου Σέργιου και του Αγίου Στεφάνου.¹⁰⁷

Ένα άλλο σημαντικό γεγονός που έλαβε χώρα ήταν η Σύνοδος της Γάζας το 541 στην οποία ο διάκονος Πελάγιος, μετέπειτα πάπας είχε σταλεί από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό προκειμένου να εκθρονίσει τον 29^ο Πατριάρχη Αλεξανδρείας Παύλο. Αυτό το τοπικό εκκλησιαστικό συμβούλιο απαρτίστηκε από τον Εφραίμ Πατριάρχη Αντιοχείας, τον Πέτρο Πατριάρχη Ιεροσολύμων, το μητροπολίτη Εφέσου και κάποιους άλλους ιερωμένους. Ο Ζώιλος διαδέχθηκε τον Παύλο στο πατριαρχείο της Αλεξανδρείας.¹⁰⁸

Μέχρι αυτό το σημείο βλέπουμε επιγραμματικά πως έτσι εξελίχθηκαν κάποια από τα πιο γνωστά ιστορικά γεγονότα της Γάζας. Από τον Ιούλιο του 637 κι έπειτα η μοίρα της εξελληνισμένης και χριστιανικής Γάζας αλλάζει ρότα. Ήδη η περιοχή είχε μπει σε στενό πολιορκητικό κλοιό από τον άραβα χαλίφη Αμπού Μπακρ τρία χρόνια νωρίτερα.¹⁰⁹ Τον έλεγχο παίρνουν στα χέρια τους οι Άραβες κατά το 16^ο μουσουλμανικό τους έτος και κατακτούν τη Γάζα. Ο εξισλαμισμός και ο εξαραβισμός των Γαζαίων ήταν πια θέμα χρόνου.

¹⁰⁷ Meyer 1907, 66.

¹⁰⁸ Hefele 2007, 216-7.

¹⁰⁹ Caegi 1992, 67.

Το χρονολογικό ‘Κατά Γαζαίων’ σύστημα

Τα νομίσματα και οι επιγραφές στη βυζαντινή Γάζα μαρτυρούν μια διαφορετική χρονολόγηση της περιοχής αυτής, που σύμφωνα με το Πασχάλιο Χρονικό η αρχή της τοποθετείται στις 28 Οκτωβρίου του έτους 61 π.Χ. . (το 4^ο έτος της 179^{ης} Ολυμπιάδας). Η απορία που προκύπτει εύλογα είναι τι μπορεί να συνέβη στην πολιορκημένη Γάζα που να προκάλεσε και αλλαγή στη χρονολόγηση, με ένα νέο επαναπροσδιορισμό του χρόνου από το μηδέν;

Ανατρέχοντας στα ιστορικά γεγονότα της εποχής αντιλαμβανόμαστε ότι δε ταυτίζεται η αλλαγή αυτή με τον Γναίο Πομπήιο που είχε ήδη αναχωρήσει από τη Γάζα το 62 π.Χ. αφού την ελευθέρωσε πρώτα από τον προαναφερθέντα Αλέξανδρο Ιανναίο. Επίσης, ο αμέσως επόμενος σωτήρας και προστάτης της πόλης ήταν ο Γαβίνιος, που βέβαια τοποθετείται πιο μετά, το 57 π.Χ. Το 61 π.Χ. ως έτος μηδέν λοιπόν ευσταθεί, εάν και μόνο συγκρατήσουμε στο μυαλό μας τις λεγόμενες ‘εποχές της Πομπηίας’, που εγκαινιάστηκαν σε διάφορες πόλεις, περίπτωση κατά την οποία οι Γαζαίοι εφάρμοσαν αναδρομικά.¹¹⁰ Με αυτή τη συλλογιστική μπορούμε να ισχυριστούμε πως αυτός αμέσως μετά τον Πομπήιο ήταν ο Λεύκιος Μάρκιος Φίλιππος που εμπύχωσε τους κατοίκους να επιδοθούν σε ενέργειες ανοικοδόμησης της πόλης ενώ ο Γαβίνιος κήρυξε επίσημα την επανίδρυση της πόλης αργότερα και την εφαρμογή των προηγούμενων σχεδίων των κατοίκων.¹¹¹

Το ημερολόγιο

Ο διάκονος Μάρκος στη συγγραφή του βίου του Αγίου Πορφυρίου κάνει ρητή αναφορά σε δύο μήνες που απαρτίζουν το ημερολόγιο των Γαζαίων.

¹¹⁰ Meimaris 1992, 118.

¹¹¹ Meyer 1907, 53.

«Τὸν παρ' αὐτοῖς πρῶτον μῆνα καλούμενον Δῖον ἔτι δὲ καὶ τὸν δεύτερον Ἀπελλαῖον».¹¹² Οἱ Γαζαῖοι κάνουν χρήση τοῦ Μακεδονικοῦ ἡμερολογίου ἐντάσσοντας τὶς δικές τους παραλλαγές σὲ αὐτό. Τὸ ἔτος περιλαμβάνει 365 ἡμέρες, 12 μῆνες, 30 ἡμέρες καὶ 5 πρόσθετες γνωστές ὡς επαγόμενες ποὺ εἶναι οἱ 5 τελευταίες μέρες τοῦ χρόνου (προστίθεται καὶ μία ἔκτη κάθε τέσσερα χρόνια).¹¹³ Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους ὀρίζεται τὴν 1^η τοῦ μῆνα Διός (=28 Οκτωβρίου) ἀντὶ τῆς ἐναρξῆς σὲς 29 Αὐγούστου ὅπως ὀρίζει τὸ αἰγυπτιακὸ ἡμερολόγιο.

¹¹² Βλ. Μάρκ. Διακ., *Βίος Αγ. Πορφ.* §19.

¹¹³ Οἱ μῆνες τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου εἶναι οἱ ἐξῆς : Δίος, Ἀπελλαῖος, Αὐδυναῖος ἢ Αὐδναῖος, Περίτιος, Δύστρος, Ξανδικός ἢ Ξανθικός, Ξανδικός Ἐμβόλιμος, Ἀρτεμίσιος ἢ Ἀρταμίτιος, Δαίσιος, Πάνημος ἢ Πάναμος, Λώιος, Γορπιαῖος, Ὑπερβερεταῖος, Ὑπερβερεταῖος Ἐμβόλιμος βλ.. McLean 2002, 166-7.

Παγανιστικές Λατρείες και Έθιμα της Γάζας

Σε μία κοινωνία, όπως η Γάζα, η εξάπλωση του χριστιανισμού κατά τους αιώνες της ύστερης αρχαιότητας υπήρξε ιδιαίτερα ευρεία. Αυτό, βέβαια, δε σήμαινε πως μια αλλαγή θρησκευματος θα επέφερε αλλαγή και στις πολιτιστικές συνήθειες και παραδόσεις, οι οποίες είχαν εθνική-παγανιστική προέλευση. Από το βίο του Αγίου Πορφυρίου αντλούμε πληροφορίες για τις παγανιστικές εκδηλώσεις και λατρείες στη Γάζα. Σύμφωνα με το Μάρκο το Διάκονο υπήρχαν οκτώ ναοί αφιερωμένοι στους Δία, Ήλιο, Απόλλωνα, Αφροδίτη, Περσεφόνη, Εκάτη, Ιέρωνα και στη Τύχη.¹¹⁴ Η καταστροφή τους ήταν αναμενόμενη από τη στιγμή που υπήρχε κάποιος, όπως ήταν ο επίσκοπος Πορφύριος, ιδιαίτερα ενεργητικός και εύστροφος, σε σημείο μάλιστα που μπορούσε να κατευθύνει το χέρι του άρχοντα, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα και την επέμβαση του στρατού.¹¹⁵

Το πιο μεγάλο και γνωστό ιερό ήταν το Μαρνείο, που τιμούσε το Θεό Μαρνά-Δία. Ο Μάρκος τον παρουσιάζει ως μία από τις πιο σημαντικές θεότητες του τόπου του και ως την σημαντικότερη αιτία πάλης και διαμάχης μεταξύ παγανιστών και χριστιανών¹¹⁶. Για τους τελευταίους αποτέλεσε έναν εχθρό τόσο μισητό, όπως υπήρξε γι αυτούς και ο Θεός Σέραπις των Αλεξανδρινών.¹¹⁷ Ο Μάρκος αν και χριστιανός περιγράφει το ιερό του Κρητογενή Μαρνά με μία τάση υπερηφάνειας, θα λέγαμε, αφού δεν παύει να ήταν ένα επιπλέον πολιτισμικό στολίδι της περιοχής. Το κτίριο φαίνεται να ήταν κυκλικό, με μία διπλή στοά, ένα σύνολο στηλών τη μία μέσα στην άλλη και έναν κεντρικό υπερυψωμένο θόλο.¹¹⁸ Η κατεδάφιση του ναού έγινε με τη συναίνεση του Πορφυρίου, ο οποίος υπήρξε υπάκουος στην αυτοκρατορική εντολή. Αν και ο ίδιος ήταν υπεύθυνος για το κλείσιμο και των υπόλοιπων εθνικών ναών, ποτέ δεν ενήργησε αυτόνομα και δεν υπερσκέλισε το νομικό πλαίσιο κατά τις επιχειρήσεις εναντίον των ειδωλολατρικών ναών.¹¹⁹ Η

¹¹⁴ Βλ. Μάρκ. Διακ., *Βίος Αγ. Πορφ.* §64.

¹¹⁵ Chuvin, 98.

¹¹⁶ Βλ. Μάρκ. Διακ., *Βίος Αγ. Πορφ.* §64

¹¹⁷ Hill 1912, 14.

¹¹⁸ Trombley 1993-94, 213.

¹¹⁹ Chuvin 2004, 97.

επιθυμία του Πορφυρίου ήταν μεγάλη για την εξόντωση των εθνικών. Ανάλογη ήταν και η επιθυμία του αυτοκράτορα Αρκάδιου ο οποίος φοβόταν να ασκήσει βία γιατί ήξερε ότι θα προκαλούσε πολιτικό ζήτημα. Ο λόγος ήταν ότι η Γάζα υπήρξε τακτική στην πληρωμή των φόρων και η συνεισφορά της στο κρατικό ταμείο υπήρξε μεγίστη.¹²⁰

Όταν ο Πορφύριος ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο, έτυχε να μαστίζεται η περιοχή από μία έντονη ξηρασία. Οι παγανιστές για 7 ημέρες, περιγράφει ο Μάρκος, έβγαιναν έξω από την πόλη, συγκεντρώνονταν σε ένα τόπο που ήταν για προσευχή και υμνολογία, προέβαιναν σε θυσίες σε έναν υπαίθριο ναό προς τιμήν του θεού Μαρνά, ο οποίος μάλιστα αναφέρεται στις λατρευτικές παραδόσεις των Κρητών. Δε διαφέρει όλη αυτή περιγραφή από τις παγανιστικές πρακτικές του ρωμαϊκού μεσογειακού κόσμου.¹²¹ Ο Μάρκος χωρίς να έχει απεκδυθεί τον χριστιανικό του μανδύα, παρουσιάζει αυτό τον εθνικό κόσμο με χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στο μυστικισμό και ίσως και στη μαγεία. Φυσικά είναι η αντίληψη του χριστιανικού κόσμου εις βάρος των μυστών του παγανισμού, τους οποίους συνδέουν με καθετί διαβολικό.

Γύρω στο 130 μ. Χ. καθιερώθηκε από τον Αδριανό η 'Πανήγυρις Αδριανή'. Σκοπός του ήταν να αναβιώσει εκδηλώσεις της παλιάς κουλτούρας. Νομίσματα της εποχής που κόπηκαν μόνο και μόνο για την περίπτωση αποτυπώνουν τη χρονολογία στις δύο τους όψεις και μάλιστα η μια φέρει τη κανονική χρονολόγηση και η άλλη τη χρονολογία κατά Γαζαίων.¹²² Το Πασχάλιο Χρονικό του 7^{ου} αιώνα κάνει λόγο για μία εκδήλωση που συνεχιζόταν έως τότε, δηλαδή, είχε το λιγότερο διάρκεια έξι αιώνες.¹²³ Όταν πρωτοξεκίνησε ήδη είχε τελειώσει ο τρίτος ιουδαϊκός πόλεμος με σφοδρή ήττα του Ισραηλινού Σίμωνα Μπεν Κοσεμπά. Ο Αδριανός που στέφθηκε νικητής για να ταπεινώσει τους εχθρούς βρήκε ευκαιρία να πουλήσει ως σκλάβους αρκετούς Ιουδαίους ή τους εξανάγκαζε να πάρουν μέρος σε διάφορα παιχνίδια, στην πρώτη Αδριανή πανήγυρη.¹²⁴ Ήταν ετήσια εκδήλωση και γίνονταν αθλητικοί

¹²⁰ Βλ. Μαρκ. Διακ. *Βίος Αγ. Πορφ.* §41.

¹²¹ Belayche 2004, 8.

¹²² Hill 1913, xvi.

¹²³ Dindorf, 474

¹²⁴ Meyer 1907, 161.

αγώνες με αθλήματα όπως η πάλη και το παγκράτιο, ακροαματικοί αγώνες και παντομίμες. Πολλές πληροφορίες διασώζουν πολλές ραβινικές πηγές.¹²⁵

Από τον Χορίκιο αντλούμε πως το έτος ήταν πλήρες εορτών και εκδηλώσεων που συνήθως διεξάγονταν τις βραδινές ώρες.¹²⁶ Παραθέτει επιπλέον την πληροφορία ότι με την προσθήκη της νέας εκκλησίας, προστίθεται και μία επιπλέον γιορτή, στο ετήσιο πρόγραμμα εκδηλώσεων των Γαζαίων.¹²⁷ Μία σπουδαία μαρτυρία για τις αφορμές τέλεσης τέτοιων γεγονότων. Στην ομιλία του για τον επίσκοπο Μαρκιανό, όταν μνημονεύει την εορτή του Αγίου Σεργίου μας πληροφορεί ότι οι γειτνιαζουσες πόλεις άδειαζαν και πλήθος ατόμων συνέρρεε στη Γάζα για την εορτή.¹²⁸ Σε αυτές τις εορτές οι οικονομικά ευκατάστατοι Γαζαίοι φρόντιζαν να φιλοξενήσουν στο σπίτι τους ανθρώπους που συμμετείχαν σε αυτά τα φεστιβάλ.¹²⁹ Αυτό, εξηγεί ο Χορίκιος, ήταν μία καλή αφορμή να δημιουργηθούν στενές σχέσεις και φιλίες.¹³⁰

Από το βίο του Αγ. Ιλαρίωνος συγκεντρώνουμε στοιχεία για μία άλλη εκδήλωση, τα Κονσουάλια (Consualia). Αν και πρόκειται για ένα καθαρά ρωμαϊκό έθιμο, η Γάζα ως αποικία της Ρώμης υιοθέτησε αυτό το φεστιβάλ. Πολλές πληροφορίες δε διασώζονται. Ο Ιερώνυμος απλά αναφέρει την εκδήλωση, την οποία δεν αποδίδει στη λατρεία κάποιου θεού, μόνο και μόνο για να αναδείξει ένα περιστατικό που έλαβε χώρα και είχε χριστιανικό αντίκτυπο.¹³¹ Σε αυτή τη γιορτή πραγματοποιούνταν αγώνες με αδάμαστα και ανεξέλεγκτα άλογα. Αγνοούμε αν διεξάγονταν δύο φορές το χρόνο όπως στη Ρώμη (21 Αυγούστου-15 Δεκεμβρίου) και αν οι πρώτοι επτά γύροι στο στάδιο αφιερώνονταν σε κάποιο Θεό, όπως στο Ρωμαίο Θεό Consus.¹³²

¹²⁵ Belayche 2004, 9.

¹²⁶ Χορ. σ. 46 & 355.

¹²⁷ Χορ. σ. 46, 6, 355.

¹²⁸ Χορ. σ. 2· 24.

¹²⁹ Litsas 1982, 427-36.

¹³⁰ Χορ. σ.23 (§14-16), σ. 45 (§ 4-7).

¹³¹ Βλ. Leclerc- Morales 2007, 242. Αυτό το περιστατικό αναλύεται στη συνέχεια, σε επόμενο κεφάλαιο.

¹³² Belayche 2004, 11.

Στην, εκ του προχείρου,¹³³ σύνθεση της ομιλίας του Χορικού στον Ιουστινιανό, γινόμαστε γνώστες μίας άλλης εκδήλωσης των 'Βρουμαλίων'. Ο Ιουστινιανός εγκαινίασε με την ανάληψη της θέσης του υπάτου τις εορτές των Βρουμαλίων. Σε αυτές τιμούσαν τον θεό Διόνυσο και σχετίζονταν με την έναρξη του χειμερινού ηλιοστασίου.¹³⁴ Πιο συγκεκριμένα η λέξη «bruma»¹³⁵ δηλώνει τη μικρότερη χρονικά μέρα ενός έτους. Διεξάγονταν από τις 24 Νοεμβρίου έως τις 27 Δεκεμβρίου, ακριβώς 24 μέρες, όσα και τα γράμματα της αλφαβήτου. Αυτό το αναφέρουμε γιατί κάθε μέρα αντιστοιχούσε σε κάθε γράμμα, όσων για παράδειγμα το όνομα ξεκινούσε από 'Α' γιόρταζαν την πρώτη ημέρα δηλαδή στις 24 Νοεμβρίου. Υπήρχε και το «βασιλικόν βρουμάλιον»¹³⁶ που ήταν η μέρα κατά την οποία ο αυτοκράτορας γιόρταζε το δικό του όνομα. Έτσι στις 2 Δεκεμβρίου (αντιστοιχία με το γράμμα 'Ι') ο Ιουστινιανός γιόρταζε το δικό του βασιλικό βρουμάλιο, όπως μας ενημερώνει ο Χορικός στη 10^η παράγραφο της ομιλίας εις τον Ιουστινιανό.¹³⁷

Από μία πρόχειρη ανάγνωση και όχι διεξοδική ανάλυση στους επιθαλάμιους και στους επιτάφιους λόγους του Χορικού, αντλήσαμε πληροφορίες που αφορούν τις παραδόσεις και τα έθιμα του γάμου και του θανάτου αντίστοιχα.

Οι γαμήλιοι λόγοι οι οποίοι μπορούν να διακριθούν σε δημόσιους ή ιδιωτικούς, μπορούν να είναι είτε σύντομοι είτε μακροσκελείς γιατί αφορούν περισσότερους από έναν γάμους.¹³⁸ Τέτοια είναι η περίπτωση των επιθαλάμιων του Χορικού προς τον α) Ζαχαρία και προς τους β) Προκόπιο, Ιωάννη και Ηλία, αντίστοιχα. Ίσως η περίπτωση του Χορικού να υπήρξε μοναδική αφού δεν απευθύνεται σε αυτοκρατορικά πρόσωπα όπως έκαναν άλλοι συγγραφείς στη χιλιόχρονη παράδοση του Βυζαντίου.

Η συγκατάθεση των γονιών έπαιζε το σημαντικότερο ρόλο στην αποδοχή ενός γάμου. Συγκεκριμένα ο πατέρας ήταν αυτός που μπορούσε να αποδεκτεί ή να απορρίψει ένα μελλοντικό γάμο. Σε αυτό φυσικά λόγο δεν είχε η κόρη και ούτε

¹³³ Ο Χορικός φαίνεται πως αρεσκόταν στις αυτοσχέδιες ομιλίες και πιθανώς διαχώριζε τη θέση του από τους οργανωμένους λόγους που εκφωνούνταν σε ανάλογες περιστάσεις: Βλ. Χορ. σ. 175 & 179.

¹³⁴ Maas 2010, 45; 192.

¹³⁵ Βλ. στο λήμμα «bruma» στο *OLD* του Glare 1982, 243.

¹³⁶ Βλ. Κουκουλές *ΒΒΠ*, τ. Β Ι, 86-7

¹³⁷ Χορ. *Εις Ιουστιαν. Βρουμ.* σ. 177.

¹³⁸ Hunger 1987, 236.

έμπαινε στη διαδικασία της λογομαχίας, όπως άλλωστε και αν επρόκειτο και για το γιο. Η τελική συγκατάθεση δινόταν από τον πατέρα ακόμα κι αν ο γιος έφερνε βαριές αντιρρήσεις.¹³⁹ Οι δεσμοί του ζευγαριού δε θα έπρεπε να στηρίζονται σε βαθιά ερωτική επιθυμία γιατί τέτοιο συναίσθημα δεν αφήνει περιθώρια για σωστή κρίση και επιλογή. Παρ' όλες τις θεωρίες, οι περισσότεροι γάμοι φαίνεται πως στηρίζονταν στον έρωτα. Οι διάφορες εκδηλώσεις που γίνονταν στη Γάζα ήταν ευκαιρίες για τους νέους και τις νέες να γνωριστούν μεταξύ τους ή να δουν κάποιον/κάποια που τους έχει συστηθεί μέσω του λεγόμενου προξενιού, όπως λέμε λαϊκιστί.¹⁴⁰

Ο θεσμός της προίκας φαίνεται πως ήταν διαχρονικός. Ο Χορίκιος τον θεωρεί θεμελιώδη κανόνα για έναν γάμο και μάλιστα δηλώνει πως πολλές παρθένες που είχαν όλα τα υπόλοιπα προσόντα υστερούσαν στο θέμα της προίκας, κάτι το οποίο τις εμπόδιζε να γνωρίσουν το μυστήριο του γάμου.¹⁴¹ Στον επιτάφιο που αφιερώνει στη Μαρία δίνει την πληροφορία πως η σεβαστή Μαρία προίκιζε πολλά νεαρά κορίτσια ώστε να μπορούν να παντρευτούν.¹⁴²

Ο Χορίκιος κάνει λόγο για τη μεταφορά της νύφης από το σπίτι του πατέρα στη νέα κατοικία. Στη διαδρομή πληθώρα κόσμου συγκεντρωνόταν στο δρόμο για να δει τη νύφη και να ευχηθεί για τη νέα της ζωή.¹⁴³ Πολλές φορές για να τη θαυμάσουν λίγο περισσότερο έβαζαν εμπόδια και η άμαξα που τη μετέφερε δυσκολευόταν να περάσει.¹⁴⁴ Ο γάμος συνεχιζόταν στο σπίτι του γαμπρού όπου προσφερόταν κάποια δεξίωση πολλές φορές συνοδευμένη από κάποια μουσική ορχήστρα.¹⁴⁵ Κι αν ο γαμπρός είχε αποφοιτήσει από τη σχολή της Γάζας ή συνδεόταν με το περιβάλλον της ρητορικής όλο και κάποια ομιλία απευθυνόταν προς τιμή του. Όπως πραγματοποίησε και ο Χορίκιος στους γάμους των αγαπημένων του μαθητών.

¹³⁹ Χορ. Αριστ. Νέος σ. 228· 245. Ο πατέρας υποδεικνύει στο γιο τα προσόντα μιας κατάλληλης, μελλοντικής νύφης.

¹⁴⁰ Χορ. Αριστ. Νέος σ. 229.

¹⁴¹ Χορ. σ. 224· 251· 252· 253·279.

¹⁴² Χορ. σ. 104.

¹⁴³ Χορ. σ. 91· 92· 97.

¹⁴⁴ Χορ. σ. 92.

¹⁴⁵ Χορ. σ. 88

Στους δύο επιταφίους που παραδίδονται από το Χορίκιο παρακολουθούμε τα έθιμα που συνοδεύουν το γεγονός του θανάτου. Ένα μαύρο ύφασμα ως δείγμα πένθους κρεμόταν στο σπίτι που βίωνε αυτό το λυπηρό γεγονός.¹⁴⁶ Ήταν ένας τρόπος να μαθευτεί στην κοινωνία πως το σπίτι αυτό περνούσε καημό και λύπη. Φυσικά και τα λεγόμενα μοιρολόγια δεν έλειπαν από το πρόγραμμα. Ο Χορίκιος ειρωνεύεται και καταγγέλλει, εμμέσως πλην σαφώς, τη διαδικασία εκμίσθωσης επαγγελματιών μοιρολογητών που απέβλεπαν στη δημιουργία πιο φορτισμένου, συγκινησιακά, κλίματος.¹⁴⁷ Φυσικά μία τέτοια εκδήλωση που δε συμβαδίζει με τη χριστιανική ιδεολογία, απαγορεύτηκε από τον επίσκοπο Μαρκιανό.¹⁴⁸ Ωστόσο, οι πενθούντες είχαν έντονες αντιδράσεις συμπεριφοράς ως προς το χαμό του οικείου τους προσώπου. Βλέπουμε περιγραφές για πατέρες που τραβάνε τα μαλλιά τους, μητέρες που καταχτυπούν τα στήθη τους ουρλιάζοντας, παιδιά που σε κύκλο γύρω από το νεκρό πατέρα τους κλαίνε και οδύρονται.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Χορ. σ. 23· 119.

¹⁴⁷ Χορ. σ. 99· 174.

¹⁴⁸ Χορ. σ. 128.

¹⁴⁹ Χορ. σ. 120.

Άγιοι και παλαιστινιακός μοναχισμός

Στον αντίποδα της ρητορικής σχολής, βρίσκεται το μοναστικό περιβάλλον. Είναι γνωστό ότι υπήρχε μία επικοινωνία μεταξύ 'πόλης' και 'ερήμου' αλλά τίποτα περισσότερο από γραπτά που μπορούν να εξετασθούν από κοινού.¹⁵⁰ Η ανώτερη εκκλησιαστική αρχή συνδέεται πάντως άρρηκτα με τη σχολή της Γάζας και είναι άτομα που έχουν αρχικά ζήσει κοσμικό βίο και έχουν λάβει κοσμική παιδεία χωρίς απαραίτητα να έχουν στραφεί στη μοναστική ζωή και στον αναχωρητισμό.¹⁵¹ Σύμφωνα με τον Peter Brown, το κύρος τους και η υπόληψή τους στην κοινωνία καθορίστηκε από το γεγονός ότι πρώτα είχαν υπάρξει ρήτορες.¹⁵² Ο μοναχισμός στη Γάζα δεν οφείλει πολλά στη γειτονία με τους Αγίους Τόπους αλλά αναπτύσσεται χάρη στη στήριξη ορισμένων τοπικών οικογενειών.¹⁵³

Από τις πιο σημαντικές ασκητικές μορφές στη Γάζα υπήρξε αυτή του Αγίου Ιλαρίωνα. Είχε ασκηθεί στην Αλεξάνδρεια ενώ η τάση του προς τον αναχωρητισμό τον οδήγησε κοντά στο Μέγα Αντώνιο από τον οποίο έλαβε μία νουθετική κατεύθυνση. Επιστρέφοντας στη Γάζα, μοίρασε όλα του τα υπάρχοντα, έδινε βοήθεια με το λόγο και τα έργα σε όποιον το είχε ανάγκη και στη συνέχεια αφιερώθηκε στη μοναχική ζωή.¹⁵⁴ Ένα μοναδικό περιστατικό περιγράφεται στο βίο του Αγ. Ιλαρίωνα και αντικατοπτρίζει τις συνθήκες μεταξύ των δύο αντίπαλων θρησκευτικών δοξασιών.¹⁵⁵ Ένας χριστιανός ονόματι Ιταλικός εν όψει κάποιας εορτής, συμμετείχε σε έναν αγώνα δρόμο με άμαξες. Αντίπαλός του ήταν ένας παγανιστής ο οποίος είχε χρηματίσει κάποιον προκειμένου να επιδοθεί σε τελετουργικά μαγείας και ξορκίων που θα παρέλυαν τις δυνάμεις του αντιπάλου. Όταν πληροφορήθηκε το γεγονός ο Ιταλικός, ζήτησε από τον Άγιο να τον προστατέψει με κάποιο αγιασμό. Αφού ήπιε ο ίδιος και σκόρπισε και στα άλογα, αν και αντιμετώπισε το χλευασμό από το πλήθος των ετερόδοξων, η πίστη του όμως

¹⁵⁰ Westberg 2013, 95-6 · Ashkenazi 2004, 195.

¹⁵¹ Champion 2014, 28.

¹⁵² Brown 1992, 75.

¹⁵³ Flusin 2007, 333.

¹⁵⁴ Meyer 1907, 61.

¹⁵⁵ Leclerc – Morales – De Vogüé, 2007, 244.

τον έστεψε τροπαιοφόρο και το σύνθημα που αντηχούσε 'Marnas victus est a Christo' ήταν απόδειξη πως ο χριστιανισμός γνώριζε και τη δική του νίκη.¹⁵⁶ Το παράδειγμα του Ιλαρίωνα ακολούθησαν κι άλλοι, οι οποίοι στράφηκαν στη χριστιανική ζωή και στον ασκητισμό.

Την 21^η του Σεπτέμβρη η Ορθόδοξη Εκκλησία τιμά τη μνήμη πέντε άλλων ιερομαρτύρων που εκδιώχθηκαν βάνουσα υπό το καθεστώς του Ιουλιανού του Παραβάτη και των «Ελλήνων» όπως αναφέρει το Συναξάρι της Κωνσταντινούπολης. Έλληνες, σαφώς και, θεωρεί τους Γαζαίους εθνικούς οι οποίοι ύστερα από βασανιστήρια, ρίξεις πετρών και ξύλων και άλλες ειδεχθείς πράξεις έστειλαν στο θάνατο τους αδερφούς Ευσέβιο, Νέσταβο, Ζήνωνα και τα ξαδέρφια αυτών Νέστωρ και Βούσιρι καίοντας τα σώματά τους μέσα στην κάμινο.¹⁵⁷

Ο Άγιος Ιλαρίωνας, όπως αναφέρθηκε πριν, ήταν ο πρώτος στην ουσία που εγκαινίασε το μοναστικό τρόπο ζωής στη Γάζα. Στα νότια της Παλαιστίνης δημιουργήθηκαν πολλές λαύρες ενώ εμφανίζεται και ένα μείγμα κοινοβιακού μοναχισμού και ερημιτισμού. Ήδη από το 340 έχουμε ενδείξεις ύπαρξης και άλλων μοναστικών κέντρων μερικά από τα οποία είναι οι μονές του Σιλβανού, του Ζήνωνος, του Πέτρου του Ιβηριανού, του Σεβήρου κ.ά. που φτάνουν μέχρι τον 7^ο αιώνα τα 15 σε σύνολο.

Τα μοναστήρια θα πρέπει να διαιρεθούν σε δύο κατηγορίες, στη *λαύρα* και στο *κοινόβιο*. Στις λαύρες ο κάθε μοναχός είχε το δικό του κελί, δεν είχε επαφή με του υπόλοιπους ενώ οι συναντήσεις τους γίνονταν τις ώρες της προσευχής και στα γεύματα τα σαββατοκύριακα.¹⁵⁸ Πολλές φορές οι μοναχοί έφευγαν στην έρημο για να βρίσκονται σε πλήρη απομόνωση. Θα μπορούσαμε να εικάσουμε πως αυτό ήταν το δεύτερο στάδιο του μοναχισμού ενώ το πρώτο ήταν η ζωή στο κοινόβιο. Αυτή ίσως προετοίμαζε το μοναχό για τη ζωή στη λαύρα. Όσον αφορά το κοινόβιο, ήταν μια πιο οργανωμένη κοινότητα, που όπως δίνει και η ετυμολογία θα έπρεπε να επιτελείται κοινή συμβίωση. Αυτή η μορφή μοναστικής ζωής προήλθε από τον Άγιο Παχώμιο τον εξ Αιγύπτου, όπως και η υποχρέωση για υπακοή των μοναχών του

¹⁵⁶ Millar 2002, 37.

¹⁵⁷ Delehaye 1902, 66-7.

¹⁵⁸ Ribak 2007, 16.

κοινοβίου σε κάποιον ανώτερο ηγούμενο.¹⁵⁹ Ο Παλαιστινιακός μοναχισμός ήταν συγκερασμός αυτών των δύο τύπων ζωής. Κοινόβιο και κελιά βρισκόνταν σε κοντινή απόσταση, ο αναχωρητισμός και απόλυτος ησυχασμός μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μακριά στην έρημο.

Σύμφωνα με την παράδοση, στις αρχές του 4^{ου} αιώνα, ο Χαρίτων από το Ικόνιο ίδρυσε τις τρεις πρώτες λαύρες της Παλαιστίνης, στις περιοχές Φαράν, Δούκα και Σούκα. Αυτός που συνέχισε το έργο του ήταν ο Αρμένιος Ευθύμιος ο οποίος δημιούργησε μία λαύρα στα πρότυπα της λαύρας του Φαράν. Μετά το θάνατό του, η λαύρα μετατράπηκε σε κοινόβιο.¹⁶⁰

Στο τέλος του 5^{ου} αιώνα ιδρύθηκε στην περιοχή Ταβαθά, ανάμεσα σε Γάζα και Ασκάλωνα, ένα μοναστήρι από τον Αββά Σέριδο. Σε αυτό έδρασαν σπουδαία ονόματα του μοναχισμού όπως ο Βαρσανούφιος 'ο Μέγας Γέρων', ο μαθητής του Ιωάννης και ο Άγιος Δωρόθεος.¹⁶¹ Από τα γράμματά τους, του Βαρσανουφίου και του Ιωάννη μαθαίνουμε πως δε διέκοπταν τον ησυχαστικό τρόπο ζωής τους για να δώσουν καθοδηγήσεις στους άλλους μοναχούς.¹⁶² Οποιαδήποτε πληροφορία ζήτησαν οι υπόλοιποι να μάθουν τη συγκέντρωναν και οι δύο σε ένα εκκλησιαστικό έργο, τις λεγόμενες *Ερωταποκρίσεις*, μία βίβλο διάχυτη από στοιχεία πνευματικής χριστιανικότητας. Ωστόσο αυτή η έντονη επιμονή των ασκητών για απομάκρυνση ίσως αντανάκλα και την αποφυγή τους από οποιαδήποτε δογματική συζήτηση που μπορεί να προέκυπτε, καθώς θα πρέπει να έχουμε κατά νου πως την εποχή εκείνη οι δογματικές έριδες περί μονοφυσιτισμού και ωριγενισμού φτάνουν στο απόγειό τους. Όποια και να ήταν η πραγματική τους αντίληψη περί δογμάτων και Ορθοδοξίας, το μόνο σίγουρο είναι ότι υπήρξαν εξαιρετες πνευματικές μορφές των οποίων η δόξα και η φήμη προσπερνούσε τα σύνορα της λαύρας (...et dont le rayonnement s'étend largement hors des cloîtres parmi les laïcs...).¹⁶³

Σε αυτές τα μοναστήρια υπήρχαν ολόκληρα συγκροτήματα που περιελάμβαναν ναούς, νοσοκομεία, πτωχοκομεία, φρενοκομεία, γηροκομεία και

¹⁵⁹ Βλ. Talbot στο *ODB* II, 1392.

¹⁶⁰ Flusin 2007, 336.

¹⁶¹ Hirschfel 2004, 76.

¹⁶² Mursell 2001, 137.

¹⁶³ Regnault, 2004, 172.

διάφορα ευαγή ιδρύματα που ενίσχυαν την εκκλησιαστική και ποιμαντική δράση. Όλη αυτή η πρόοδος και η εξέλιξη αναχαιτίσθηκε τον επόμενο αιώνα από «ρομφαία σαρακηνική», όπως χαρακτηρίζει τους Άραβες ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων.¹⁶⁴ Ωστόσο, σημαντικό είναι να τονίσουμε πως τα μοναστήρια στη Γάζα δεν απείχαν πολύ, ως προς την απόσταση, μεταξύ τους. Αυτό είχε δημιουργήσει ένα δίκτυο επικοινωνίας ανάμεσα τους σε αντίθεση με τα μοναστήρια της ιουδαϊκής ερήμου που ήταν απομονωμένα.¹⁶⁵

Θα θεωρηθεί μεγάλη παράλειψη, όταν συζητάμε για παλαιστινιακό μοναχισμό, να μην αναφέρουμε τον Άγιο Σάββα τον Ηγιασμένο, του οποίου η προσφορά υπήρξε ανεκτίμητη στον κοινοβιακό μοναχισμό και στη σημερινή Ορθόδοξη εκκλησία.¹⁶⁶ Αυτή τη φορά εξέχουμε των ορίων της Γάζας, αφού η Λαύρα του Αγίου βρίσκεται στα Ιεροσόλυμα. Η βιογραφία του διασώθηκε μέσα από την πένα του Κύριλλου του Σκυθοπολίτη. Ο Σάββας από την Καππαδοκία ήρθε στην Παλαιστίνη και το 456 δέχθηκε την πνευματική μεταλαμπάδευση από το Μέγα Ευθύμιο. Η *Μεγίστη Λαύρα* του είχε ένα τεράστιο αριθμό ασκητών που ξεπερνούσε τους διακόσιους. Χρηματοδότησε τη δημιουργία άλλων τριών λαυρών, έξι κοινοβιακών μονών και τριών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.¹⁶⁷ Το 507 μ. Χ. ιδρύεται η *Νέα Λαύρα* από αποστάτες μοναχούς του κοινοβίου οι οποίοι είχαν προσκολληθεί στη διδασκαλία του ωριγενισμού. Το 553 μ.Χ. ο Ιουστινιανός στην Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο αναθεμάτισε τις απόψεις του Ωριγένη και έτσι το σύνολο των μοναχών αυτών εκδιώχθηκε από τη λαύρα.

Σε αυτήν βρέθηκαν σπουδαία πνευματικά άτομα, όπως ο Κύριλλος ο Σκυθοπολίτης, ο Ιωάννης ο Μόσχος ή Ευκρατάς, ο Θεόδωρος Συκεών κ.ά..¹⁶⁸

Η επέλαση των Περσών με την άλωση της Ιερής πόλης το 614 επιφέρει σοβαρό πλήγμα στα ερημίτικα μοναστήρια. Ωστόσο οι ενέργειες σημαντικών προσώπων, όπως του Μόδεστου, του μετέπειτα Πατριάρχη Ιεροσολύμων, είναι

¹⁶⁴ Σωφρ. Ιερ., *Λόγ, εις την γένν. του Χριστ.*, (327).

¹⁶⁵ Hirschfel 2004, 87.

¹⁶⁶ Το Λειτουργικό Τυπικό της Εκκλησίας έχει οριστεί σύμφωνα με το ιεροσολυμιτικό Τυπικό της Λαύρας του Αγ. Σάββα.

¹⁶⁷ Fiaccadori 2001, 1311.

¹⁶⁸ ό.π. 1311.

σωτήριες για την επαναλειτουργία των μοναστηριών. Ούτε οι Άραβες φάνηκαν να προξενούν κακό με την εισβολή τους, αφού κάποια μοναστήρια παρέμειναν ισχυροί πυλώνες του μελχιτικού χριστιανισμού στη νεοκατακτηθείσα γη του Ισλάμ.¹⁶⁹

Η Ρητορική Σχολή της Γάζας

Η ρητορική σχολή της Γάζας έχει περιγραφεί ως ένα κλειστό περιβάλλον, κάτι σαν γυάλινος πύργος, όπου η κλασική παιδεία καλλιεργήθηκε στο μέγιστο δυνατό βαθμό της και ρήτορες-σοφιστές ανενόχλητοι και ανεξάρτητοι μπορούσαν να απολαύσουν τους μύθους της αρχαιότητας.¹⁷⁰

Είναι γεγονός ότι οι χριστιανοί στις σχολές της Γάζας και της Αλεξάνδρειας τον 5^ο και 6^ο αιώνα επιδίδονταν σε σχολιασμούς και πρακτικές ανάγνωσης κατά τον ίδιο τρόπο με τους εθνικούς λογίους και μαθητές.¹⁷¹

Στη σχολή αυτή η παράδοση θέλει να αναπτύχθηκε κατά πολύ το ρητορικό είδος των προγυμνασμάτων, μία κατηγορία δηλαδή προπαρασκευαστικών ασκήσεων. Θέωνας, Ερμογένης, Αφθόνιος και Λιβάνιος είναι τέσσερα ονόματα συνυφασμένα με την παραγωγή των προγυμνασμάτων, εγχειρίδια των οποίων χρησιμοποιήθηκαν στα σχολεία της ύστερης αρχαιότητας. Ο Ερμογένης είναι ο επικρατέστερος και πιο δημοφιλής στις ρητορικές σχολές. Η Γάζα αποτελεί μία ιδιαίζουσα περίπτωση. Αν και οι εκπρόσωποι της σχολής σαφέστατα γνώριζαν τα κείμενά του, δεν αποτελεί πρωτεύουσα πηγή στις απόψεις και τη διδασκαλία τους.¹⁷²

Η μεγάλη ακμή της σχολής παρατηρήθηκε ειδικά τον 5^ο χριστιανικό αιώνα. Το πότε έγινε η έναρξη μας είναι άγνωστο. Μία επιγραφή του 3ου αιώνα μ.Χ.,

¹⁶⁹ Flusin 2007, 337.

¹⁷⁰ Westberg 2013, 95.

¹⁷¹ Klitenic Wear 2013, 152.

¹⁷² Βλ. τη σημείωση 3 του Kustas, 1973, 5-6.

σύμφωνα με τον Glucker, μιλά για κάποιο Γαζαίο ρήτορα Πτολεμαίο.¹⁷³ Μπορεί να μην δίνει περαιτέρω πληροφορίες για τον αν σπούδασε εκεί, αντιλαμβανόμαστε όμως ότι ήδη η τέχνη αυτή ήδη είχε ανοίξει τα φτερά της ενώ στα μέσα του 4^{ου} αιώνα βρισκόταν στο απόγειο της, σύμφωνα με τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό: «...τότε πρώτον ἀπ' ἀλλήλων ἐσχίσθημεν, ἐγὼ μὲν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἐγκαταμείνας παιδευτηρίοις, ἀνθοῦσι τότε, κατὰ ρητορικῆς ἔρωτα...».

Η σχολή απαρτιζόταν από έναν κύκλο λογίων οι οποίοι τύγγχαναν σπουδαίας μόρφωσης και παιδαγωγικής κατάρτισης. Από τους εκπροσώπους που παρατίθενται στη συνέχεια γίνεται κατανοητό πως τα ερευνητικά τους πεδία ποίκιλαν. Από τις πληροφορίες που συλλέξαμε στην πορεία της εργασίας μας, οργανώσαμε σε έναν πίνακα τα στάδια εκπαίδευσης των μαθητών καθώς και τις πιθανές κατευθύνσεις που ακολουθούσαν για την ολοκλήρωση των σπουδών τους. Ας φανταστούμε ένα μαθητή του 5^{ου} χριστιανικού αιώνα ο οποίος ξεκινά το σχολείο και ακολουθεί κάποια στάδια μέχρι την ενηλικίωσή του.¹⁷⁴

Βαθμίδες	Μαθήματα	Σχολή
1) στοιχειώδης		Γάζα
2) Βασική 1	<ul style="list-style-type: none"> • Γραμματική • Ποίηση 	Γάζα
3) Βασική 2	<ul style="list-style-type: none"> • Ρητορική • Λατινικά • Αρχαία • Αγία Γραφή • Φιλοσοφία 	Γάζα Αλεξάνδρεια

¹⁷³ Glucker, 51.

¹⁷⁴ Πληροφορίες αντλήσαμε από το : Κουκουλές ΒΒΠ, 105-7· Kahzdan – Browning στο ODB, I 677· Marrου 1961, 371-400. Επίσης βλ. Χορ. Επιτάφ. Εις Προκ. 111 .

ΟΙ ΚΥΡΙΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ

Σε αυτή την ενότητα σκοπός μας είναι να παρουσιάσουμε τα κυριότερα ονόματα που μεσουράνησαν ως ρητοροδιδάσκαλοι στη Σχολή της Γάζας. Δύο εκπρόσωποι και τα μεγαλύτερα ονόματα της Σχολής τα περιγράψαμε ήδη στα πρώτα κεφάλαια. Είναι ο Προκόπιος και ο Χορίκιος. Όπως θα γίνει αισθητό στη συνέχεια η επιλογή των ονομάτων έγινε βάσει το που έδρασαν και όχι το που εκπαιδεύθηκαν. Γι' αυτό σκοπίμως θα παραλείψουμε ένα μεγάλο όνομα το οποίο ναι μεν έλαβε τη βασική του παιδεία στη Γάζα, η δραστηριότητά του όμως έλαβε χώρα στην Καισάρεια για αυτό και έμεινε στην ιστορία ως Προκόπιος Καισαρείας. Είναι όλοι ξεχωριστοί και προσέφεραν πολλά στους λογοτεχνικούς και φιλολογικούς κύκλους της Παλαιστίνης, καθένας με το δικό του τρόπο.

- **Ζώσιμος** : Πιθανότατα καταγόταν από τη Γάζα ή την Ασκάλωνα, όπως επιβεβαιώνει και το λεξικό της Σούδας¹⁷⁵. Αν και μελετητές, όπως ο Downey, υποστηρίζουν πως πρόκειται για δύο διαφορετικά άτομα ο Ζώσιμος από τη Γάζα και ο Ζώσιμος από την Ασκάλωνα.¹⁷⁶ Υπήρξε από τα πιο πρώιμα μέλη της Σχολής και ο θάνατός του υπολογίζεται κατά την περίοδο της βασιλείας του Ζήνωνα του Ισαύρου, προφανώς φαίνεται να άκμασε στα μέσα του 5^{ου} αιώνα. Ήταν γνωστός για τις ρητορικές και του επιδόσεις καθώς για την προσφορά του στη γραμματική. Έγραψε σχόλια στο Λυσία και στο Δημοσθένη.¹⁷⁷
- **Αινείας (450-534)** : Υπήρξε και αυτός από τα πρώιμα μέλη της Σχολής και ήταν ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της.¹⁷⁸ Υπό τη

¹⁷⁵ Martindale 1992, 1206.

¹⁷⁶ Downey 1958, 309.

¹⁷⁷ Ελάχιστες είναι οι πληροφορίες που διασώζονται για τον Ζώσιμο Γάζης, ενώ καμία αναφορά δε γίνεται στο ODB, γεγονός που έκανε πιο δυσχερή την έρευνά μας.

¹⁷⁸ Βλ. Δετοράκης 1995, 524.

διδασκαλία του Νεοπλατωνιστή Ιεροκλή στην Αλεξάνδρεια, όπως ο ίδιος αναφέρει στο έργο του, εντρύφησε στους τομείς της ρητορικής και της φιλοσοφίας.¹⁷⁹ Στους ίδιους τομείς μύησε και τους μαθητές του στη Γάζα. Άσκησε και το επάγγελμα του δικαστή.¹⁸⁰ Η σημαντικότερη προσφορά του ήταν το έργο *Θεόφραστος*, το οποίο συνέγραψε γύρω στο 484 μ.Χ. αφορμώμενος από την πλατωνική θεωρία περί προϋπάρξεως των ψυχών και με στόχο την κατάρτισή της. Ο Αινείας πραγματεύεται θέματα που αφορούν τη χριστιανική μεταφυσική και αντιμάχεται για χάρη της χριστιανικής διδασκαλίας απέναντι στην πλατωνική φιλοσοφία.¹⁸¹ Αν και το έργο υπερασπίζεται τις ιδέες του χριστιανισμού, είναι απαλλαγμένο από τη χριστιανική φρασεολογία.¹⁸² Στο έργο του, το οποίο λειτουργεί με τη μορφή στιχομυθίας, τα φανταστικά πρόσωπα που πλαισιώνουν το διάλογο είναι ο Θεόφραστος ένας Αθηναίος υπέρμαχος της φιλοσοφίας, ο Ευξίθεος ένας Σύριος¹⁸³ χριστιανός και ένας τρίτος ακροατής των λεγομένων Αιγύπτιος από την Αλεξάνδρεια.¹⁸⁴ Στο τέλος του διαλόγου ο Θεόφραστος απαρνείται τις πλατωνικές του αντιλήψεις και αποδέχεται το πνευματικό βάπτισμα της χριστιανικής διδασκαλίας. Ο Αινείας φαίνεται να γνωρίζει καλά την πλατωνική θεωρία και οι πηγές που χρησιμοποιεί ακόμα είναι ο Αριστοτέλης αλλά και ο Γρηγόριος Νύσσης.¹⁸⁵ Επηρεασμένος δείχνει να είναι και από τη διδασκαλία του Πλωτίνου αφού υπαινίσσεται και ασκεί κριτική σε μία αλληγορία που χρησιμοποιεί ο τελευταίος στις Εννεάδες σχετικά με το Θεό και τη Δημιουργία.¹⁸⁶ Σημαντικό υπήρξε και το επιστολογραφικό του έργο, αν και κατά το Hunger, υπήρξε συγγραφέας στερεότυπων επιστολών που

¹⁷⁹ Βλ. Baldwin στο *ODB*, I 41.

¹⁸⁰ *ό.π.*, 524.

¹⁸¹ Champion 2011, 1.

¹⁸² Watts 2005, 216.

¹⁸³ Είναι φανερό η συμβολική καταγωγή που δίνει ο Αινείας στους χαρακτήρες του έργου του. Μια σκέψη μας είναι η εξής. Ο Αθηναίος Θεόφραστος αντιπροσωπεύει την Πλατωνική Ακαδημία και όλο το ελληνικό φιλοσοφικό ιδεώδες, ο Σύριος (το προσωπείο του Αινείας) είναι στην ουσία ο Γαζαίος χριστιανός γιατί οι Γαζαίοι είχαν συνήθεια να παρουσιάζονται ως Σύριοι (Αιν. Επιστ. Νο. 18), ο ουδέτερος παρατηρητής Αλεξανδρινός θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι εκπροσωπεί τη μεγάλη φιλοσοφική σχολή της Αλεξανδρείας και τη γνώση την οποία αποκόμισε από εκεί ο Αινείας. Αυτά τα προπύργια του (νέο)πλατωνισμού καταρρίπτονται από τη χριστιανική φιλοσοφία.

¹⁸⁴ Ρούσσο 1893, 10.

¹⁸⁵ Kostas 1973, 59· Δετοράκης 1995, 524.

¹⁸⁶ Klitenic 2013, 153.

συντάσσονταν δηλαδή βάσει άλλων δοκιμασμένων υποδειγμάτων.¹⁸⁷ Κάποιες επιστολές βέβαια δεν ακολουθούν αυτή τη τεχνική και φαίνεται πως το περιεχόμενο τους είναι αρκετά προσωπικό, σαν αυτή που απέστειλε στον ιατροσοφιστή Γέσσιο στον οποίο απευθυνόταν για ένα ιατρικό πρόβλημα στο νεφρό.¹⁸⁸ Άρα δε μπορούμε να ισχυριστούμε πως εξολοκλήρου το επιστολογραφικό έργο του Αινεία ακολουθεί τη λογοτεχνική μέθοδο των υποδειγμάτων. Αποδίδονται στο όνομά του είκοσι πέντε επιστολές με κατά κύριο λόγο χριστιανούς παραλήπτες αλλά και παγανιστές.¹⁸⁹

[**ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ:** ∞ M.E. Colonna, *Enea di Gaza. Teofrasto*, Naples: Iodice, 1958, 1-68. ∞ L. Massa Positano, *Enea di Gaza. Epistole*, Collana di studi greci 19. Naples: Libreria Scientifica Editrice, 1962, 39-53.]

- **Ζαχαρίας (περ. 465- 553):** Είναι γνωστός ως Ζαχαρίας ο Σχολαστικός ή Ρήτωρ ή Μυτιληναίος.¹⁹⁰ Γεννήθηκε στη φημισμένη πόλη Μαΐουμά της Γάζας που ήταν γνωστή για το εμπορικό της λιμάνι. Διδάχθηκε ρητορική από τον προαναφερθέντα Αινεία και άσκησε και το επάγγελμα του δικηγόρου στην Κωνσταντινούπολη ενώ τα νομοτεχνικά φαίνεται να τα διδάχθηκε στη Βηρυττό.¹⁹¹ Στη φιλοσοφία μυήθηκε επηρεασμένος από το διδάσκαλό, του οποίου τα βήματα ακολούθησε σε μία συγγραφή διαλογικού έργου που προσομοίαζε με τον - πλατωνικών καταβολών- *Θεόφραστο*. Είχε τη τύχη να μαθητεύσει κοντά στον Αμμώνιο μαθητή του Πρόκλου, στη σχολή της Αλεξάνδρειας. Το τέλος της ζωής του ανέβηκε στον επισκοπικό θρόνο, στην έδρα της Μυτιλήνης, αποποιούμενος κάθε επαφή με το μονοφυσιτισμό. Το φιλοσοφικού περιεχομένου έργο του τιτλοφορείται ως *Αμμώνιος*,

¹⁸⁷ Hunger 1987, 312.

¹⁸⁸ Watts 2009, 115.

¹⁸⁹ Βλ. Baldwin στο *ODB*, I 41.

¹⁹⁰ Βλ. Baldwin – Griffith στο *ODB*, III 2218

¹⁹¹ Ρούσσοσ 1893, 48.

συγγράφεται περί τα 490 μ.Χ.¹⁹² και πραγματεύεται στην ουσία ό,τι και ο προκάτοχός του Αινείας, μέσα από το πρόσωπο του Αμμωνίου του νεοπλατωνικού Αλεξανδρινού φιλοσόφου και διδασκάλου του, ο οποίος δίδαξε ότι ο κόσμος είναι αιώνιος. Ο Ζαχαρίας ήθελε να αποδείξει πως ο Θεός δημιούργησε έναν κόσμο που θα αφανισθεί και θα συναρμολογηθεί εκ νέου.¹⁹³ Ο Ζαχαρίας ως πολυπράγμων αξιώνεται και ως ιστορικός αφού συγγράφει και μία *Εκκλησιαστική Ιστορία* η οποία σώζεται στα συριακά και διηγείται ιστορικά γεγονότα από την άνοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου στον αυτοκρατορικό θρόνο έως και το 20^ο έτος της βασιλείας του Ιουστινιανού, ιστορία που παρατίθεται σε τρία μέρη.¹⁹⁴ Σε αυτόν αποδίδεται και ο βίος του Σεβήρου Αντιοχείας, συγχρόνου του Ζαχαρία και εισηγητή του μονοφυσιτικού δόγματος. Διασώζεται ένας άλλος βίος εις τον Ησαΐα, ενός Αιγύπτιου μοναχού τον οποίο εξέτασε βασιζόμενος στην πλωτινική θεωρία μέσα από τα φίλτρα όμως της χριστιανικής ιδεολογίας των Πατέρων της Καππαδοκίας¹⁹⁵ ενώ ένα άλλο σημαντικό του έργο θεωρείται μια Αντίρρησης στο Μανιχαίο και άλλα επτά κεφάλαια κατά Μανιχαίων.¹⁹⁶ Κάποια σχολιασμοί στον Αριστοτέλη, δημιουργό έχουν πιθανότατα το σοφιστή Ζαχαρία.¹⁹⁷

[**ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ:** ∞ M. Minniti Colonna, *Zacharia Scolastico. Ammonio. Introduzione, testo critico, traduzione, commentario*, Naples, 1973,93-143.

∞ (Pseudo-) Zachariah Rhetor. *Chronicle: Historia ecclesiastica Zachariae rhetoric vulgo adscripta*, ed. E.W. Brooks, CSCO 83, 84. Paris 1919-21]

- **Τιμόθεος:** Έζησε επί αυτοκράτορα Αναστασίου Α' και εκπαιδεύτηκε στη σχολή της Αλεξάνδρειας υπό την καθοδήγηση του Ωραπόλλωνος, ενός

¹⁹² Watts 2005, 219. ; Περί τα 510-520 ο Ζαχαρίας αναθεωρεί την πραγματεία του και ενσωματώνει στο έργο ένα ακόμα χαρακτήρα, τον προαναφερθέντα ιατροσοφιστή Γέσσιο.

¹⁹³ Watts 2009, 120.

¹⁹⁴ Ρούσσοσ 1893, 48.

¹⁹⁵ Klitenic 2013, 151.

¹⁹⁶ Ρούσσοσ 1893, 47-8.

¹⁹⁷ Downey 1958, 310.

διάσημου για την εποχή γραμματικού.¹⁹⁸ Η Σούδα μαρτυρά τα εξής: «Τιμόθεος, Γαζαῖος, γραμματικός, γεγονώς ἐπὶ Ἀναστασίου βασιλέως. Εἰς ὄν καὶ τραγωδίαν ἐποίησε περὶ τοῦ δημοσίου τοῦ καλουμένου χρυσαργύρου. Ἔγραψε δὲ καὶ ἐπικῶς Περὶ ζῶων τετραπόδων θηρίων τῶν παρ' Ἰνδοῖς καὶ Ἄρασι καὶ Αἰγυπτίοις, καὶ ὅσα τρέφει Λιβύη καὶ περὶ ὀρνέων ξένων τε καὶ ἀλλοκότων καὶ ὄφρων βιβλία δ'». ¹⁹⁹ Θα μπορούσαμε, αστειευόμενοι, να τον χαρακτηρίσουμε ως επωφελή συγγραφέα αφού η σύνθεση του έργου του ήταν η αιτία να απαλλαγούν οι πολίτες της μεσαίας τάξεως από τον καταπιεστικό φόρο τον λεγόμενο *collatio lustralis*.²⁰⁰ Επίσης, ασχολήθηκε με τους κανόνες της γραμματικής και της σύνταξης στο έργο *Κανόνες καθολικοὶ περὶ συντάξεων*. Στους κανόνες αυτούς συμπεριλαμβάνονται και ορθές μέθοδοι συλλαβισμού και ορθογραφίας.²⁰¹ Στο *Περὶ Ζῶων* έργο του, το οποίο διαιρείται σε τέσσερα βιβλία βλέπουμε άλλον έναν συνθέτη εξάμετρου στίχου ο οποίος καλεῖται να περιγράψει τις εξωτικές μορφές των ζῶων προερχόμενα από τις αραβικές χώρες, την Ινδία και την Αφρική.²⁰² Το βυζαντινό λεξικό της Οξφόρδης μας πληροφορεί πως χωρία των Αριστοτέλη, Πλουτάρχου, Φιλόστρατου κ.ά. υπήρξαν πηγές για τη σύνθεση του έργου. Σώζεται μόνο αποσπασματικά χάρη σε μία βυζαντινή παράφραση.²⁰³

[**ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ:** ∞ J.A. Cramer, *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis*, 4. Oxford: Oxford University Press, 1841, 239-244. ∞ M. Haupt, "Excerpta ex Timothei Gazaei libris de animalibus," *Hermes* 3 (1869), 5-30.]

- **Ιωάννης :** Γνωστός ως Ιωάννης Γαζαῖος. Ἄκμασε στα χρόνια του Ιουστινιανού και πρόσφερε πολλά στο τομέα της ρητορικής. Συνέθεσε *εκφράσεις* με πιο γνωστή την *tabula mundi* ή *έκφρασις του κοσμικού πίνακος*, περιγραφή

¹⁹⁸ Kaster 1988, 369. Για πληροφορίες σχετικά με το πρόσωπο του Ωραπόλλωνος βλ. Matthaios 2015, 249.

¹⁹⁹ Βλ. Adler *Suda*, στο λήμμα «Τιμόθεος».

²⁰⁰ Kaster 1983, 202.

²⁰¹ Reitzenstein 1897, 296.

²⁰² Glucker 1987, 52.

²⁰³ Βλ. Bodenheimer & Rabinowitz 1949.

μιας τοιχογραφίας που κοσμούσε τα χειμερινά λουτρά που εγκαινιάσθηκαν το 536 στη Γάζα.²⁰⁴ Ο Krumbacher²⁰⁵ περιγράφει ότι πρόκειται για ένα γεωγραφικό πίνακα της γης, άποψη που αποκλείει ο Hunger λέγοντας πως «δεν πρόκειται για ένα παγκόσμιο χάρτη αλλά για μία παράσταση του κόσμου με πλήθος προσωποποιήσεις διαφόρων ουράνιων φαινομένων».²⁰⁶ Όπως και έτσι φαίνεται να είναι αφού υπάρχει μία αλληγορική διάσταση στη περιγραφή. Η γλώσσα είναι δύσκολη και περίτεχνη είναι σαφής επιρροή από τα Διονυσιακά του Νόννου του Πανοπολίτη, από τον οποίο δανείζεται ένα πλήθος χωρίων, υπαινιγμών και περιφράσεων.²⁰⁷ Συνθέτει την έκφραση αυτή σε μορφή ποιήματος με 703 στίχους δακτυλικού εξαμέτρου.²⁰⁸ Μοτίβα που χρησιμοποιεί στο ποίημα είναι αντλημένα από τη μυθολογία όπως ο Έσπερος, η Ίριδα, οι Ώρες, η Γη, οι τέσσερις άνεμοι, ο Ωκεανός κτλ.²⁰⁹ Συνέθεσε επίσης ανακρεόντεια ποιήματα που είχαν διάφορα θέματα και απαγγέλλονταν σε διάφορες κοσμικές περιστάσεις π.χ. με αφορμή κάποιο γάμο ή την εορτή Ροζάλια της Γάζας.²¹⁰

[ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ: (νέα έκδοση) D. Lauritzen, *Jean de Gaza: Description du Tableau cosmique*, Paris: Les Belles Lettres, 2015. ∞ (παλαιά έκδοση) P. Friedländer, *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius. Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit*, Leipzig, Teubner, 1912, 135-164. ∞ T. Bergk, *Poetae Lyrici Graeci*, 3, Leipsig, 1882, 342-48.]

²⁰⁴ Glucker 1987, 52. Ο Downey στο άρθρο του παραθέτει ως τόπο την Αντιόχεια, όπως και το βυζαντινό λεξικό της Οξφόρδης.

²⁰⁵ Krumbacher 1900, 17.

²⁰⁶ Hunger 1987, 385.

²⁰⁷ Polański 2011, 267-8.

²⁰⁸ Βλ. Baldwin στο *ODB*, II 1065.

²⁰⁹ Downey 1958, 312.

²¹⁰ Glucker 1987, 52. Το τελευταίο τιτλοφορείται ως «Λόγος ὃν ἐπεδείξατο ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ῥόδων ἐν τῇ ἑαυτοῦ διατριβῇ» · Βλ. Κουκουλές στο *ΒΒΠ*, τ. Β Ι, 29.

Ρητορική παραγωγή στη Γάζα – Τα Προγυμνάσματα

Μπορεί το γένος της πειθούς να έχασε το γόητρο του και το κύρος του στο Βυζάντιο, σύμφωνα με το Beck²¹¹, αντ'αυτού όμως καλλιεργήθηκε στο μέγιστο βαθμό του το είδος της επιδεικτικής ρητορικής στην οποία εντάσσονται τα προγυμνάσματα. Η κατηγορία αυτή δεν είναι κάτι απλό, ούτε περιέχει μόνο στοιχεία σχημάτων, περιγραφών και γλώσσας. Είναι κάτι πιο βαθύ και ουσιαστικό που ειδικεύεται στην ολοκληρωτική ερμηνεία και φιλοσοφική υπόσταση του συνόλου.²¹²

Τα προγυμνάσματα ή *praeexercitamenta*²¹³, είναι από τις πιο χαρακτηριστικές τεχνικές της σοφιστικής πρακτικής και του σχηματισμού ενός σοφιστή.²¹⁴ Με τον όρο σοφιστή δεν εννοούμε τον εκπρόσωπο μίας σχολής φιλοσοφικής σκέψης, αλλά ειδικά από το 2^ο χριστιανικό αιώνα, χαρακτηρίζουμε εκείνον που ασχολείται με τις ρητορικές τεχνικές και εξασκεί το επάγγελμα του ρήτορα.

Τα προγυμνάσματα ήταν προπαρασκευαστικές ασκήσεις για τους μαθητές που χρησιμοποιούνταν στα σχολεία της ρητορικής μέχρι και τον 5^ο αιώνα.²¹⁵ Στη Γάζα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες, γεγονός που πιστοποιεί και τεκμηριώνει η παραγωγή έργων των Γαζαίων σοφιστών.

Η πρώτη αναφορά σε προγύμνασμα έρχεται από τον 4^ο αιώνα π.Χ. στο έργο 'Ρητορική προς Αλέξανδρον'.²¹⁶ Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες η

²¹¹ Beck 1965, 107.

²¹² ό.π. 107.

²¹³ Pernot 2005, 331.

²¹⁴ Anderson, 1993, 47.

²¹⁵ Kennedy 1983, 54.

²¹⁶ Κούκουρα 2011, 106-7.

συγγραφή εγχειριδίων προγυμνασμάτων ήταν αυξημένη. Σήμερα διασώζονται τέσσερα τέτοια εγχειρίδια μεθολογίας, ενώ υπάρχουν και ενενήντα έξι προγυμνάσματα που αποδίδονται στο Λιβάνιο Αντιοχείας.²¹⁷ Το πρώτο σχολικό βιβλίο προγυμνασμάτων φτάνει σε εμάς από την πένα του σοφιστή Αίλιου Θέωνα, τον οποίο αναφέρει ο Κοϊντιλιανός και η Σούδα ως συγγραφέα προγυμνασμάτων.²¹⁸ Ο Θέων στον πρόλογό του τονίζει τη σπουδαιότητα της πρακτικής εξάσκησης στην οποία επιβάλλεται να προβούν οι μαθητές, ενώ οι ασκήσεις είναι ένας συγκερασμός από ιστορία, πολιτική, ποίηση, ρητορική.²¹⁹

Ένα δεύτερο εγχειρίδιο αποδίδεται στον Ερμογένη που ήταν ο πιο εξέχων εκπρόσωπος της ρητορικής τέχνης το 2^ο αιώνα. Η πραγματεία του, όμως δε φέρει κάποιο πρόλογο, γεγονός που αμφισβητεί την αυθεντικότητά του, ενώ παράλληλα παραλείπει και μία κατηγορία των προγυμνασμάτων που είναι ο *μύθος*.²²⁰

Η τρίτη μελέτη και η πιο σπουδαία παραδίδεται από τον Αφθόνιο Αντιοχείας, μαθητή του Λιβανίου στα τέλη του 4^{ου} αιώνα. Η περιγραφή των ειδών των προγυμνασμάτων είναι αρκετά απλή και σαφής ενώ διαθέτει και αντίστοιχα παραδείγματα. Ήταν το πιο πολυδιαβασμένο εγχειρίδιο ρητορικής στο βυζάντιο ενώ η συνέχεια του έφθασε μέχρι και τον 15^ο αιώνα, όταν ο Ιταλός Ουμανιστής Rodolphus Agricola απέδωσε το έργο στα λατινικά, συνεχίζοντας τη ρητορική παράδοση στη δυτική Ευρώπη.²²¹

Η τέταρτη πραγματεία είναι μεταγενέστερη και συνθέθηκε από την πένα του Νικολάου, του νεοπλατωνικού φιλοσόφου του 5^{ου} αιώνα. Τα προγυμνάσματα και του Νικολάου και του Αφθονίου ήταν τα πιο πληρέστερα και τα πιο εξειδικευμένα εγχειρίδια ρητορικής σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Βάσει του μοντέλου ασκήσεων του Αφθονίου θα παρουσιάσουμε τις κατηγορίες των προγυμνασμάτων.²²² Τα προγυμνάσματα, αρκεί να σημειώσουμε

²¹⁷ Kennedy 1983, 56.

²¹⁸ Kennedy 2010, 324.

²¹⁹ Κούκουρα 2011, 107.

²²⁰ Hunger 1987, 163.

²²¹ Kennedy 1983, 60.

²²² Για την καταγραφή των ειδών στηριχθήκαμε στις μελέτες της Κούκουρα, Kennedy & Pernot.

ότι περιείχαν στοιχεία και από τα τρία είδη του ρητορικού λόγου: 1) συμβουλευτικού, 2) δικανικού και 3) επιδεικτικού.

1. *Ο Μύθος-fabula*: Οι μαθητές καλούνταν να συνθέσουν το δικό τους μύθο στηριζόμενοι στα αισώπεια πρότυπα. Ο μύθος του θα έπρεπε να περιέχει κάποιο ηθικό δίδαγμα είτε στην αρχή είτε στο τέλος.
2. *Η διήγησις-Narratio*: Με γνώμονα τη θεωρία του Αριστοτέλη περί σαφήνειας, συντομίας και πειθούς, οι μαθητές έπρεπε να παρουσιάσουν μία μικρή αφήγηση ιστορικού ή πολιτικού περιεχομένου στην οποία θα δηλώνεται ξεκάθαρα ο κεντρικός ήρωας, ο τόπος, ο χρόνος κτλ.
3. *Η χρεία-Usus*: Οι μαθητές χρησιμοποιούσαν μία φράση, για παράδειγμα, ενός εξέχοντος προσώπου ή κάποια σημαντική πράξη του ως θεματική περίοδο, την οποία έπρεπε στη συνέχεια να ερμηνεύσουν· ανάλυση που προέβαινε πάλι σε κάποιο ηθικό δίδαγμα.
4. *Η γνώμη-Sententia*: Εφάμιλλη άσκηση της χρείας ήταν η γνώμη. Με τη διαφορά ότι τώρα έπρεπε οι μαθητές να πάρουν θέση και να δείξουν αποδοχή ή άρνηση της κάθε περίπτωσης.
5. *Η ανασκευή-Refutatio*: Σε αυτή την άσκηση ο μαθητής καλείται να αποδείξει στην ουσία την κριτική του σκέψη. Δε διευρύνει τη σκέψη κάποιου, αλλά ο ίδιος βάσει της λογικής έρχεται να αναθεωρήσει και να αντικρούσει κάποια θεωρία.
6. *Η κατασκευή-confirmatio*: Αντίστροφη άσκηση της ανασκευής· Οι μαθητές επιβεβαιώνουν μία συγκεκριμένη θέση χρησιμοποιώντας λογικά επιχειρήματα.
7. *Ο κοινός τόπος-Communis Locus*: Κοινοτυπία ήταν η επίθεση κατά των ελαττωμάτων κάποιου γνωστού προσώπου. Το 'κοινός' έχει την έννοια της κοινής γνώμης. Για παράδειγμα ένας τύραννος υπήρχε ως αντικείμενο επίκρισης, αποτελέσματα της οποίας μέσα από το λόγο αυτό ήταν η στήριξη της νομιμότητας, της δικαιοσύνης κτλ.

8. *Το εγκώμιον-Laus*: Αποτελεί και υποκατηγορία της επιδεικτικής ρητορικής. Είναι ένας έπαινος προς κάποιο πρόσωπο ή μιας ιδέας ή κάποιας πόλης κ.ά. Ακολουθούσαν συγκεκριμένη τεχνική στα εγκώμια και συμπεριλάμβαναν προοίμιο, διήγηση, επίλογο. Στον έπαινο π.χ. ενός ατόμου στη διήγηση καταγράφονταν το γένος, η ανατροφή, η παιδεία, τα επιτεύγματα συγκρίσεις με ηρωικά πρόσωπα κτλ.
9. *Ο ψόγος-Vituperatio*: Στον αντίποδα του εγκωμίου βρίσκεται ο ψόγος. Με την κατηγορία ενός προσώπου επεδίωκαν το να επισημάνουν τα αρνητικά του στοιχεία και τις κακές αρετές του και όχι προς χάριν εκδικασμού. Με δίδαγμα την αποφυγή του εκάστοτε αντιπροτύπου.
10. *Η σύγκρισις-Comparatio*: Στη συγκεκριμένη άσκηση αντιπαραβάλλονταν δύο πρόσωπα ή δύο αντικείμενα ή δύο πόλεις κτλ. Ενώ η σύγκριση ενσωματώνεται και στο εγκώμιο ή στο ψόγο.
11. *Η ηθοποιΐα/προσωποποιΐα-Adlocutio/sermocinatio* : Οι μαθητές καλούνταν να σκιαγραφήσουν το ήθος ενός ατόμου. Θα μπορούσε να είναι πρόσωπο υπαρκτό, φανταστικό ή μυθολογικό-ιστορικό.
12. *Η έκφρασις-Descriptio*: Από τις πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις προγυμνάσματος είναι η έκφραση, η περιγραφή δηλαδή κάποιου προσώπου, αντικειμένου, έργου τέχνης, εποχής, εκδηλώσεων κτλ. Εδώ οι μαθητές στην ουσία έδειχναν και το αν διαθέτουν ποιητική φλέβα, καθώς οι περιγραφές απαιτούσαν πλούσιο φιλολογικό διάκοσμο με πολλά λυρικά στοιχεία και καλαίσθητα ρητορικά σχήματα.
13. *Η Θέσις-Positio*: Η προβολή επιχειρημάτων για ένα θέμα πολιτικής φύσεως, κοινωνικής ή θεωρητικής, επιτυγχανόταν με τη συγκεκριμένη άσκηση. Πολλές φορές την ανάγκη για μία τέτοια εκδήλωση επιχειρημάτων προκαλούσε η έκβαση των ιδεών των *κοινών τόπων*.
14. *Η εισφορά νόμου-Legis latio*: Συνδέεται με τη συνηγορία , την υπεράσπιση δηλαδή, κάποιου προτεινόμενου νόμου ή την απαξίωσή του. Οι μαθητές φαίνεται πως έχουν ανέλθει σε ένα υψηλό επίπεδο γνώσης της ρητορικής

τέχνης για να μπορούν να ανταπεξέρχονται με ασκήσεις που ταυτίζονται με τη δικανική ρητορεία.

Ο επιτάφιος λόγος ως ρητορική άσκηση

Ως υποκατηγορία της επιδεικτικής ρητορικής, ο επιτάφιος μαζί με την παραμυθία και τη μονωδία ανήκουν στα είδη του θρηνητικού λόγου. Η κατηγοριοποίηση αυτή είναι ιδιόζουσα και κατά πολλούς αυτά τα τρία είδη δεν είναι τίποτα άλλο παρά προϊόντα του εγκωμίου.²²³

Η μονωδία, με τη μικρή της έκταση, απαιτεί την ύπαρξη συνεχούς θρήνου προκειμένου να μη ξεφύγει προς τα όρια του εγκωμίου. Η παραμυθία απέκτησε συστατικά εγκωμίου, ενώ ο επιτάφιος στην πορεία του χρόνου έμοιαζε να είναι ένα καθαρό εγκώμιο. Η υπεροχή του εγκωμιαστικού χαρακτήρα μέσα στον επιτάφιο είχε να κάνει με το ότι οι περισσότεροι συντάχθηκαν αρκετό καιρό μετά το θάνατο του εκάστοτε τιμώμενου προσώπου, ελαττώνοντας παράλληλα το μέρος εκείνο που σχετιζόταν με το θρήνο. Ωστόσο ως προς τον όρο 'επιτάφιος' διακρίνουμε να

²²³ Hunger 1987, 212.

επικρατεί μία σύγχυση από την πρώιμη κιόλας εποχή καθώς απαντώνται εναλλακτικοί ορισμοί όπως επικήδειος, θρηνητικός, του τάφου, μονωδία, πένθιμος επιμνημόσυνος κτλ.²²⁴

Ο Μένανδρος στο *περί επιδεικτικών έργου* του διαίρεσε τον επιτάφιο σε τρία χρονικά επίπεδα : παρόν-παρελθόν-μέλλον που αντιστοιχούν νοηματικά σε θρήνο, έπαινο και παραμυθία. Δομικά ο επιτάφιος χωρίζεται σε α) προοίμιο, β) διήγηση και γ) επίλογο. Η διήγηση υποκατηγοριοποιείται στις εξής ενότητες : 1) γένος, 2) ανατροφή, 3) πράξεις και 4) σύγκριση με αρχαίους ήρωες.²²⁵ Ο Σιδεράς εντάσσει κι άλλη μία κατηγορία στη δομή και είναι η *ευχή*, στην περίπτωση που ο συγγραφέας είναι χριστιανός και ο λόγος του απευθύνεται σε κάποιο πρόσωπο της εκκλησίας.²²⁶

Οι πιο σημαντικοί επιτάφιοι που συνθέθηκαν την πρώιμη εποχή του βυζαντίου δεν ακολουθούν επακριβώς τα αρχαία πρότυπα καθώς στο παραμυθητικό τους μέρος εσωκλείουν, πλέον, στοιχεία χριστιανικής διδασκαλίας και πίστης που έχουν να κάνουν με την μεταθανάτια ουράνια και αιώνια βασιλεία.

Ενδεικτικά θα αναφέρουμε κάποιους. Πρώτος από τους Καππαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός συνέταξε επιταφίους με τον πιο εξέχοντα από αυτούς, εκείνον που αφιέρωσε στη μνήμη του Μεγ. Βασιλείου.²²⁷ Συντάσσει ακόμα επιταφίους για τον πατέρα του, τον αδερφό του Καισάριο και την αδερφή του Γοργονία. Οι λόγοι αυτοί βρίθουν από στοιχεία που φανερώνουν πως ο Γρηγόριος υπήρξε κάτοχος πλούσιας κλασικής παιδείας. Και μάλιστα υπήρξε και το πρότυπο που ακολούθησαν οι μεταγενέστεροι.²²⁸ Ο Γρηγόριος Νύσσης συνέθεσε επιτάφιους λόγους για τον αδερφό του Βασίλειο, τον επίσκοπο Μελέτιο Αντιοχείας, την αυτοκράτειρα Φλασκίλα και την κόρη της Πουλχερία.²²⁹

Άλλοι εκπρόσωποι του είδους με λιγότερη εμπλοκή στους εκκλησιαστικούς κύκλους υπήρξαν ο Θεμίστιος και ο Ιμέριος, οι οποίοι γράφουν για τα οικεία τους

²²⁴ Sideras 1994, 51.

²²⁵ Burgess 1902, 96.

²²⁶ Sideras 1994, 76-8.

²²⁷ Hunger 1987, 214-5.

²²⁸ http://www.ime.gr/projects/cooperations/byzantine_literature/gr/100/103.html (Με ημερομηνία πρόσβασης 10-05-2015)

²²⁹ Hunger 1987, 215.

πρόσωπα. Ο πρώτος για το χαμό του πατέρα του και ο δεύτερος για το γιο του Ρουφίνο. Μία σημαντική δημιουργία είναι και ο επιτάφιος του μεγάλου ρητοροδιδασκάλου Λιβανίου στον αυτοκράτορα Ιουλιανό τον οποίο δημοσιεύει πολύ μετά από το θάνατό του. Τέλος να αφήσουμε για κατακλείδα τους ήδη γνωστούς, από τη δεύτερη ενότητα, επιτάφιους λόγους του Χορικού, στον Προκόπιο και στη Μαρία, μητέρα του επισκόπου Μαρκιανού.

ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

(pref.) Ὁ λόγος ἄχθεται μὲν εἰς ἀνάγκην τοιαύτης ἐλθῶν ὑποθέσεως, τιμᾶ δὲ τὴν ὀσίαν τοῦ τεθνεῶτός μοι παιδευτοῦ ταύτην αὐτῷ κατὰ δύναμιν ἀποδιδούς ἀμοιβήν.

(1.) Ἴσως μὲν ἄλογόν τι δόξω ποιεῖν, εἰ ψυχαγωγίας αὐτὸς ἐκάστου μᾶλλον δεόμενος εἶτα τοὺς ἄλλους παραμυθεῖσθαι πειρῶμαι· παραπλήσιον γὰρ ὥσπερ ἂν εἰ σφόδρα τὼ πόδε νοσῶν τοὺς ἦττον ἀλοῦντας χειραγωγεῖν ἐβουλόμην· πλὴν ὅσω πικρότερον ὑπὸ τῆς ἀθυμίας πιέζομαι, τοσοῦτω μᾶλλον εἰκότως οὐ φέρω τὴν σιωπήν, οἷα φιλοῦσιν οἱ λίαν ἀχθόμενοι πάσχειν, ὥστε κἂν μόνος ὢν τις τυγχάνη, τὴν ἰδίαν αὐτὸς ἑαυτῷ διεξέρχεται λύπην. ἐγὼ δὲ καὶ ἄλλως ἀχαριστίας ἔγκλημα φεύγων πρὸς τὴν τῶν δακρῦν ἠγωνισάμην φοράν ἀνακόπτειν φιλονεικοῦσαν τὸν λόγον ἄτοπον, ὡς εἰκός, εἶναι νομίσας παρ' ᾧ λειμῶνας Ἀττικῶς ἐδρεψάμην, τούτου τὸν τάφον σιγῇ παρελθεῖν.

(2.) Πάλαι μὲν οὖν νενομοθέτηται τοῦτο τοῖς θαπτομένοις, ὅσοι τὸν βίον ἀμέμπτως διῆλθον, ἄθλον καὶ γέρας ἀπολαμβάνειν τὸν ἔπαινον· εἰ δὲ καὶ μήπω κείμενος οὗτος ἔτυχεν ὁ θεσμός, ἐντεῦθεν ἂν ἔδει νόμον κρατῆσαι τοιοῦτον οὐ πρὸς δόξαν τοῦ τεθνεῶτος—ποῖαν γὰρ εὐκλείαν χαρίζεται λόγος ὀπίσω τῆς ἀξίας βαδίζων;—, πρὸς ὄνησιν δὲ μᾶλλον τῶν ζώντων· μεγίστη γὰρ ἐπὶ τὰ βελτίω παράκλησις ἢ τῶν ἀγαθῶν εὐφημία.

(3.) Ἡ μὲν οὖν Φύσις δοκεῖ μοι τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐνεγκεῖν εἰς ἀνθρώπους ὥσπερ ἀρετῆς ἀνθρωπίνης εἰκόνα βουλομένη φιλοτεχνῆσαι καὶ παραστήσαι σαφῶς, ὅπως ἐκάστῳ βιῶναι προσήκει· Ἐλπίς δὲ ἢ πάντα πείθουσα παραχωρεῖ τοῖς ἐκείνου

πλεονεκτήμασι καὶ οὐκ ἀνέχεται πείθειν, ὡς ἄνδρα παρόμοιον ἤξει ποτὲ φέρων ὁ χρόνος.

(4.) ἐκεῖνος γὰρ ἔτι παιδίον αὐτὸν καταλείψαντος τοῦ πατρὸς εὐκοσμία καὶ τρόπῳ καθεστηκότι τοὺς ὑπὸ γονεῦσιν ἐπιμελῶς τρεφομένους ἀπέκρυψε καὶ παραινούντων αὐτῷ ῥαστώνην διώκειν δυεῖν ἀμάχων συμβούλων, νεότητός τε καὶ πατρὸς ἐρημίας, ἔδειξε πείρα τῶν ἔργων, ὅτι φύσις δεξιὰ, κἂν ἐξήλικίας κἂν ἐξ ὀρφανίας ἐπὶ τὸ φαῦλον ὠθηῖται, αὐτὴ πρὸς τὸ δέον ἑαυτὴν οἶδεν ἀνθέλκειν.

(5.) τοιγαροῦν ἐπὶ μὲν θύρας ἦκε ποιητικὰς ἡλικίαν ἔχων ἦν οἱ τὰ πρῶτα παιδευόμενοι γράμματα, εἰς Ἑρμοῦ δὲ παλαιστραν ἐφοίτησε χρόνον ἄγων τοσοῦτον ὅσον οἱ τὰ Μουσῶν ἔτι μανθάνοντες, βῆμα δὲ καὶ νέων χορὸς αὐτὸν διεδέξατο τοῖς τὰ ῥητόρων τελουμένοις ὁμήλικα, καὶ ἦν παράδοξον θέαμα καὶ τερπνὸν τοῖς μαθηταῖς ἡλικιώτης διδάσκαλος. οὐ μὴντὸ βραχὺ τῆς ἡλικίας εὐκαταφρόνητον ὑπῆρχε τοῖς φοιτηταῖς, ἀλλὰ τὸν νέον ὡς πρεσβύτην ἠσχύοντο τὴν ἐπιστήμην αἰδούμενοι .

Praefatio: Ο παρών λόγος θρηνεῖ που προβαίνουμε στην ἀνάγκη για μια τέτοια υπόθεση, ἀλλὰ τιμᾷ τὴν κηδεῖα του νεκροῦ δασκάλου μου, ἀποδίδοντας σε αὐτὸν τὴν κατὰ δύναμιν ἀνταμοιβή.

1) Ἴσως περνᾷ τὰ ὅρια του λογικοῦ, ἐάν ἐγώ, ὁ ὁποῖος χρειάζομαι παρηγοριά πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἐσάς, ἐπιχειρήσω να παρηγορήσω ἄλλους. Ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο παράδειγμα, ἀν ἐγώ νοσοῦσα καὶ στα δύο πόδια, προσπαθοῦσα να καθοδηγήσω ἄλλους που υποφέρουν πολὺ λιγότερο. Μα ὅσο πιο πολὺ, με δυσκολία, καταπιέζομαι ἀπὸ τὴν βαρυθυμία, πολὺ περισσότερο, δε μπορῶ να σιωπήσω. Αὐτὴ τὴ σιωπή, τὴν ὁποία υπερβολικὰ καλοδέχονται οἱ πάσχοντες· ὥστε, ἀν κάποιος τυγχάνει να μένει μόνος, ἐκθέτει τοὺς πόνους πάνω στον ἴδιο του τον εαυτό. Ὅπως καὶ να ἔχει, προκειμένου να ἀποφύγω τὸ ἀτόπημα τῆς ἀχαριστίας, ἀγωνίσθηκα να ἐλαττώσω τὸν ποταμὸ των δακρύων, ὁ ὁποῖος ἐμελλε να ἀποκόψει τὴ ροὴ του λόγου καὶ σκέφτηκα ὅτι εἶναι λογικὸ να μὴ σιωπήσω στον ἐνταφιασμὸ τούτου του ἀνδρα, κοντὰ στον ὁποῖο συνέλεξα ἀνθὴ ἀπὸ τοὺς Ἀττικοὺς λειμώνες.

2) Ἀπὸ παλαιὰ εἶναι νομοθετημένο για τοὺς θανόντες, για ὅσους διεξήγαγαν ἀμωμο βίον, να δέχονται τὸν ἔπαινο ὡς ἀπολαβὴ καὶ δῶρο. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἀν αὐτὸς ὁ θεσμὸς δὲν ἔτυχε να ἐδραιωθεῖ, ἀπὸ δω καὶ στο ἐξῆς, τέτοιος νόμος πρέπει να ἐπικρατήσῃ, ὄχι για τὴ τιμὴ του νεκροῦ – γιατί τι εἶδους δόξα μπορεῖ να δώσει ἓνας λόγος ὅταν βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν ἀξία; - πολὺ περισσότερο για τὴν ὠφέλεια των ζώντων καὶ για τὴν ἐπευφημία των ἀγαθῶν ἀνδρῶν εἶναι ἡ καλύτερη ἐνθάρρυνση για καλὲς πράξεις.

3) Η φύση, λοιπόν, μου φαίνεται πως έφερε τον άνδρα αυτόν στους ανθρώπους με σκοπό να φιλοτεχνήσει μία ανθρώπινη εικόνα της αρετής καθώς και να παρουσιάσει ξεκάθαρα πώς αρμόζει να ζει ο καθένας. Η ελπίδα η οποία πείθει τους πάντες για τα πάντα, υποχωρεί στα πλεονεκτήματα εκείνου και δεν επιτρέπει να μας πείσει ότι θα γεννήσει ποτέ ο χρόνος παρόμοιο άνδρα.

4) Αν και ήταν παιδί ακόμα όταν στερήθηκε τον πατέρα του, επισκίασε στην αιδώ και στους καλούς τρόπους αυτούς που ανατράφηκαν και από τους δύο γονείς, επιμελώς. Και παρόλο που δύο ακαταμάχητοι σύμβουλοι, η νεότητα και η έλλειψη του πατέρα τον προέτρεπαν να επιδιώξει μια πιο ανέμελη ζωή, απέδειξε με τα έργα του ότι η δεξιά φύση, ακόμα κι αν ωθείται προς το χυδαίο, εξαιτίας της ηλικίας και της ορφάνιας, γνωρίζει πώς να προσελκύσει γι'αυτήν το δέον.

5) Γι αυτό το λόγο, εισήλθε στις ποιητικές θύρες βρισκόμενος σε ηλικία κατά την οποία τα παιδιά μαθαίνουν τα πρώτα τους γράμματα, κατόπιν φοίτησε στη παλαιότερα του Ερμή σε ηλικία, όπου βρίσκονται όσοι ακόμα μαθαίνουν τα σχετικά με τις Μούσες. Το ρητορικό βήμα καθώς και ο κύκλος των νέων τον αποδέχτηκαν όταν βρέθηκε στην ίδια ηλικία με αυτούς που ασκούν τη ρητορική τέχνη. Και υπήρξε παράδοξο και συνάμα ευχάριστο θέαμα το ότι ο δάσκαλος υπήρξε ίδιας ηλικίας με τους μαθητές. Δεν ήταν διόλου αντικείμενο περιφρόνησης το νεαρό της ηλικίας του στους φοιτώντες, αλλά τον σέβονταν σαν να ήταν πρεσβύτερος, εκτιμώντας το εύρος των γνώσεών του.

(6.) Περικλέους μὲν οὖν τὸ μέγα καὶ θρυλλούμενον ἦν πλεονέκτημα, ὅτι τὴν ἐκκλησίαν τὴν Ἀττικὴν αὐτοῦ μὲν ἀπόντος σύγχυσις εἶχε καὶ ῥαθυμία καὶ ταραχή, καὶ κόσμος ἦν οὐδείς τῶν ποιουμένων, φανέντος δὲ πρὸς τὴν πρώτην ὄψιν ὁ δῆμος μετερρυθμίζετο· τὴν ἐκείνου δὲ ποιμνὴν εἶδες ἂν παρόντος καὶ μὴ τὴν αὐτὴν εὐσηχημοσύνην φυλάττουσαν βεβαίως αὐτοῖς ἐρριζωμένης τῆς εὐκοσμίας.

(7.) δύο γὰρ ὄντων, οἷς ἀρετὴ βασανίζεται σοφιστοῦ, τοῦ τε καταπλήττειν τὰ θέατρασυνέσει λόγων καὶ κάλλει τοῦ τε τοὺς νέους μυσταγωγεῖν τοῖς τῶν ἀρχαίων ὀργίοις, —ἐκεῖνοι γὰρ εἶτε τὴν παλαιὰν διασώζοντες παροιμίαν—χαλεπὰ γὰρ φησι τὰ καλὰ— εἶτε τὴν πολλὴν ἀκοὴν ἀμύητον εἶναι τῶν οἰκείων βουλόμενοι συγγραμμάτων εἶτε τὴν ἀνθρωπείαν ἐπιστάμενοι φύσιν τὸ μὲν εὐκόλως ἀνούμενον οὐ θαυμάζουσαν, τιμῶσαν δὲ τὸ πόνω τινὶ κατορθούμενον ἐκεῖνοι τοίνυν ἔν τι τῶν εἰρημένων ἢ καὶ σύμπαντα ταῦτα σκοπήσαντες οὐ πᾶσι βασίμους τὰς οἰκείας προὔθηκαν τέχνας οὐδὲ παντὸς ἀνδρός, τὸ λεγόμενον, οὗτός ἐστιν ὁ πλοῦς, ὁ δὲ φύσεώς τε ῥώμη καὶ πόνων ἐπιμελεία καθάπερ ἐκάστῳ συνεσκεμμένος ὅσα πεποίηκεν ἕκαστος, οὕτω σὺν ἀκριβείᾳ τὰ πάντων ἦγεν εἰς φῶς.

(8.) τὰ μὲν δὴ λεχθέντα τοιοῦτος, πρὸς δὲ τὴν τῶν νέων ἀκρόασιν ποιός τις; οὐ λέξις αὐτὸν ἐλάνθανεν ἄλλοτρία τῆς Ἀττικῆς, οὐ νόημα πόρρω πλανώμενον τοῦ σκοποῦ, οὐ συλλαβὴ τις ἐπιβουλεύουσα τῷ ῥυθμῷ, οὐ συνθήκη τὴν ἐναντίαν ἔχουσα τάξιν τῆς εὐφραι- νούσης τὰ ὦτα. ῥᾶον ἂν τις διέλαθεν Ἀρίωνα τὸν Μηθυμναῖον ἢ τὸν

Λέσβιον Τέρπανδρον έκμελῶς κινῶν τὰς χορδὰς ἤπερ ἐκεῖνον ἄρρυθμόν τι φθεγξάμενος.

(9.) ἀλλὰ μὴν ἠνίκα τὰς οἰκείας γονὰς εἰς θέατρον ἤρχετο φέρων, ἐποίει δὲ τοῦτο πολλάκις εἰς ἔρωτα λόγων ἐγείρων τοὺς νέους, λογάδα τε πᾶσαν ἐξέπληττεν ἀκοὴν καὶ τοὺς τὸν σύλλογον περιεστῶτας ἐκήλει, ὥστε τὴν Ἴσοκράτους ἐν τῷ τάφῳ Σειρήνα δηλοῦσαν, ὡς ἔθελγε πάντα ὁ ῥήτωρ, ἔχειν αὐτοῦ προσήκει τὸ μνήμα. —

(10.) διπλῆς οὖν, ὅπερ ἔφην, οὔσης βασάνου, καθ' ἣν τις γνησίως ὀνομάζεται σοφιστής, οὐκ ἂν ἔγνωσ, ὅθεν τὸν ἄνδρα μᾶλλον θαυμάσης, ἔφης δ' ἂν εἰκότως αὐτὸν Δημοσθένους τύπον εἰς ἀνθρώπους ἐλθεῖν.

(11.) καὶ ἔγωγε, εἴ μοι τοσοῦτον ἐξῆν, ὅσον τοῖς τῶν δραμάτων δημιουργοῖς, καὶ πρόσωπα πλάττειν παρῆχον νόμοι ῥητόρων, αὐτὴν ἂν εἰσῆγον Ῥητορικὴν ἐν εἴδει γυναικὸς πενθικὴν ἐσθῆτα περικειμένης, οὐ τὰς ὀφρῦς ἐπαιρούσης, οὐ βαδίσματι σοβαρῶ κεκρημένης, κἂν ἐκ φύσεως ἔχη τὰ τοιαῦτα Ῥητορικὴ, ἀλλὰ συνεσταλμένης τε καὶ ταπεινὸν φρονούσης, εἰκότως, ὅτι τοῦ θιάσου τὸν κορυφαῖον ἐστέρηται, καὶ πρέποντα τῷ πάθει βοώσης· τίς γένωμαι; τίνα λάβω παραψυχὴν; πόθεν μοι γενήσεται τις Ὀρφεὺς κρούμασι θέλων τοὺς κάτω θεοὺς καὶ μισθὸν ἀπαιτῶν μοι τῆς μελωδίας τὴν ἐκείνου ψυχὴν, οἷα δὴ ῥαψωδοῦσιν οἱ ποιηταί;

6) Του Περικλή λοιπόν, το τεράστιο και θρυλικό χαρακτηριστικό ήταν το εξής, ότι, όταν ήταν απών από την Εκκλησία, επικρατούσε σύγχυση, αποδιοργάνωση και ταραχή και δεν υπήρξε καμία σειρά στα πράγματα που λάμβαναν χώρα. Με την εμφάνισή του όμως, μονομιάς η συνέλευση έμπαινε σε τάξη. Θα μπορούσες να δεις εκείνου (του Προκοπίου) το ποιμνιο, να διατηρεί την ίδια ευπρέπεια, είτε ήταν παρών είτε όχι, διότι μέσα τους είχε ριζώσει η ευκοσμία.

7)Υπάρχουν δύο ειδών τρόποι μέσω των οποίων δοκιμάζεται η αρετή του σοφιστή: πρώτον, με το να αφήνει έκπληκτο το κοινό με τη σύνεση του λόγου του και με την ομορφιά του, και δεύτερον, με το να μιεί τους νέους σε τελετές των αρχαίων. Γιατί εκείνοι, όπως διασώζει και το αρχαίο ρητό «Δύσκολα, λένε, ότι είναι τα καλά», είτε γιατί οι σοφιστές θέλουν τους ανθρώπους να είναι απληροφόρητοι των δικών τους γραπτών, είτε γιατί ήξεραν ότι η ανθρώπινη φύση δε θαυμάζει αυτό που αποκτιέται με ευκολία αλλά τιμά οτιδήποτε επιτυγχάνεται με δυσκολία. Εν πάσει περιπτώσει, οι σοφιστές λαμβάνοντας υπ'όψει ένα ή και όλα τα προειρημένα, δεν έχουν δώσει πρόσβαση για τη τέχνη τους στον καθένα, αυτό που λέμε, «δεν είναι το ταξίδι για κάθε άνδρα». Αλλά αυτός εξέτασε, με τη δύναμη του χαρακτήρα του και με επίπονη προσπάθεια, καθετί που ο καθένας είχε γράψει και έριξε φως στα έργα.

8)Ως προς τα ανωτέρω υπήρξε τέτοιος άνδρας, αλλά τι υπήρξε ως προς τη διδασκαλία των νέων; Καμιά λέξη, μη αττική δεν υπήρχε που να μη του ξέφευγε, κανένα αντικείμενο στοχασμού που να βρίσκεται μακριά από το σκοπό του, καμία συλλαβή που να πλήττει το ρυθμό, καμία σύνθεση που να επιφέρει αντίθετο αποτέλεσμα στη τέρψη της ακοής. Θα διέλαθε της προσοχής του Αρίωνα από την Μήθυμνα, ή του Τερπάνδου από τη Λέσβο, αν κάποιος τραβούσε απότομα τις χορδές ενός οργάνου, παρά για τον Προκόπιο κάποιος που εκστόμιζε κάτι άνευ ρυθμού.

9)Και όταν οδηγούσε πολλές φορές τις πνευματικές του δημιουργίες στο ακροατήριο, και αυτό συχνά για να παρακινήσει τους νέους να ερωτευτούν τους λόγους, συνήθιζε να διεγείρει την ακοή των συγκεντρωμένων και να γοητεύει αυτούς που στέκονταν γύρω από τη συνέλευση. Έτσι, αυτός ο τάφος οφείλει να διαθέτει το μνημείο των Σειρήνων όπως στο τάφο του Ισοκράτη, υποδεικνύοντας πως ο ομιλητής μάγευε τον καθένα.

10)Έτσι, εάν, όπως έχω πει, είναι διπλή η δοκιμασία από την οποία γεννάται κάποιος που γνήσια ονομάζεται σοφιστής, δε θα ήξερες σε τι να θαυμάσεις τον άνδρα περισσότερο· και πιθανότατα θα έλεγες πως ο άνδρας που φέρει το ίδιο καλούπι με το Δημοσθένη, επέστρεψε στους ανθρώπους.

11)Και έτσι όπως φαίνεται σε μένα, αν ήταν δυνατό, όσο είναι στους δημιουργούς δραμάτων, και οι κανόνες των ρητόρων μού έδιναν το δικαίωμα να πλάσω χαρακτήρες, θα απεικόνιζα τη Ρητορική ως με γυναίκα στην όψη, η οποία θα περιβάλλεται από μαύρα ενδύματα. Δε θα ανασηκώνει μήτε τα φρύδια, ούτε θα περπατά με μεγαλοπρεπές βάδισμα, παρόλο που η ρητορική διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά από τη φύση της. Θα την απεικόνιζα ως συνεσταλμένη και με

(12.) ταῦτα δικαίως ἂν εἶποι Ῥητορική τοσοῦτου χηρεύουσα παιδευτοῦ κέντρον ἐμβalόντος ἐρωτικὸν ταῖς μεγίσταις τῶν πόλεων καὶ λόγων ὀρεγομέναις. ἐπόθησε τοῦτον ἢ παρὰτὸν Ὀρόντην κειμένη πόλις ἢ Λιβανίου μήτηρ, ὅμοια πέπονθεν ἢ Φοινίκων μητρόπολις. παρῆλθεν ἐκατέρας τὸ φίλτρον ἢ Καίσαρος τὰ μὲν βιαζομένη, τὰ δὲ κολακεύουσα, τὰδὲ πειρωμένη χρυσίῳ πολλῶ δελεάζειν, οἷαις ἀεὶ μηχαναῖς ἐραστῆς πρὸς ἄγρην κέχρηται παιδικῶν, ἕως ὅψὲ μὲν εἶλε τὸ θήραμα, ἐλοῦσα δὲ φυλάττειν οὐκ εἶχεν ἰσχυροτέροις ἀγόμενον λίνους, πόθῳ τῆς ἐνεγκούσης.

(13.) καὶ τὰ τροφεῖα καλῶς ἀπέδωκε τῇ πατρίδι τοσαύτας ὁμοῦ καὶ τοιαύτας ἐν δευτέρῳ θέμενος πόλεις. καίτοι χωρὶς ἀξιωματῶν λαμπρῶν καὶ μεγέθους κατασκευῆς, οἷς αἱ πόλεις ἐκεῖναι σεμνύνονται, ἴδιον ἐκάστη πλεονέκτημα κέκτηται πρὸς ἔρωτα δεινὸν ἐρεθίσαι· ἢ μὲν Ἀντιόχου τὸν ὁμώνυμον χῶρον τῆς Ἀπόλλωνος ἐρωμένης, ὅπου χαρίεντα καὶ διαφανῆ καὶ πότιμα νάματα πλάτανός τε πολλή καὶ κυπάριττοι πλείους ἀμφιλαφεῖς τε καὶ ὑψηλαὶ καὶ ὀρνίθων ὠδαὶ καὶ αὔραι τὰ σώματα διαψύχουσαι. ἢ μὲν οὖν Ἀντιόχου δέλεαρ ἔχει τὸ ἄλλος, ἢ δὲ Τυρίων τὰς Χάριτας, οὕτω γὰρ ἄξιον προσειπεῖν τὰς πηγὰς, ἢ Καίσαρος δὲ λουτρῶ καλλωπίζεται, ὅπερ ἡδὺ μὲν ὀρῶντί σοι δόξει, τερπνότερον δὲ λελουμένῳ

(14.) ὑπὸ τοιούτων Σειρήνων ἐλκόμενος εἶχετο τῆς θρεψαμένης δεινὸν εἰκότως ὑπολαβὼν τὸν ῥήτορα μὲν τῶν Ἀχαιῶν Ἰθάκης ἐρᾶν κραναῆς περ ἐούσης, αὐτὸν δὲ τοιαύτης ὑπερφρονῆσαι πατρίδος τὰ τε ἄλλα καλῆς καὶ νικώσης ἀρεταῖς οἰκητόρων, ὅτῳ μάλιστα τρόπῳ πόλις κοσμεῖται.

(15.) ἐπεὶ δὲ Ὀρόντου μνήμην ἐποίησάμην, ἕτερον εἰς νοῦν εἵληφα ποταμόν, τὸν Αἰγύπτιον, καὶ τὴν τοῦ ποταμοῦ γείτονα πόλιν. ἐκεῖ πρὸς ἄνδρα πάλαι μεθοδεύοντα λόγους ἔτι μειράκιον ὣν ἀπεδύσατο ἄρτι πρῶτον ἐν Ἑρμοῦ ταχθεὶς ἀθληταῖς καὶ τέχνη καταπαλαίσας, ἐφ' ἧ μέγα φρονῶν ἐκεῖνος ἐτύγγανεν, ἐστεφανωμένος ἀπήει.

(16.) Ἀλκιβιάδης μὲν οὖν ὁ Κλεινίου ἐπειδὴ νέος ὦν ἔτι τοὺς ὁμοτέχνους ἐνίκα, χαυνούμενός τε τῇ νίκη καὶ τῷ μεγέθει διαθρυπτόμενος τῶν τιμῶν καταβραχὺ τὸ σπουδαῖον ἐχάλα καὶ ῥήτωρ ἀπέβη τῶν μὲν ἄλλων ἀμείνων, τῆς οἰκείας δὲ φύσεως ἥττων· ὁ δὲ πάντων αὐτῷ σοφιστῶν τὰ πρῶτα νεμόντων εἰκότως καὶ μέγαν ἐκάστου κόσμον ἡγουμένου κερδαίνειν, εἰ δεύτερος ὀνομάζοιτο, τὴν ἀπάντων ὑπερεβάλλετο προθυμίαν. εἰσιῶν γάρ τις οἴκαδε εἰς ἐκεῖνου πλῆθος ἑώρα βιβλίων παντοδαπῶν, ὧν τὸ μὲν ἀπετίθετο, τὸ δὲ ἀνειλήφει, βίβλου δὲ εἶναι χωρὶς οὐδαμῶς ἐκαρτέρησεν.

ταπεινὸ φρόνημα, με μέτρο γιατί στερήθηκε τον κυρίαρχο της συντροφιάς. Και με κραυγές ανάλογες του πένθους θα θρηνούσε: «Τί θα γίνω; Τί θα λάβω ως παρηγοριά; Πώς θα με βοηθήσει, κάποιος νέος Ορφέας, να γοητεύσω με τη μουσική τους Θεούς του κάτω κόσμου και να απαιτήσω, δίνοντάς τους τη μελωδία μου, τη ψυχή του Προκοπίου, αυτή για την οποία αφηγούνται οι ραψωδοί;

12) Τέτοια πράγματα θα μπορούσε να πει η Ρητορική, στερούμενη τέτοιου μεγέθους παιδαγωγό. Αυτός που προκάλεσε ἐνθερμο ανταγωνισμό ανάμεσα στις μεγαλύτερες πόλεις και σε αυτές που ἐδειχναν ενδιαφέρον ως προς τα λογοτεχνικά πράγματα. Τον πόθησε η πόλη που βρίσκεται δίπλα στον Ορόντη ποταμό, η Αντιόχεια, η γενέτειρα του Λιβάνιου. Αισθάνθηκε το ίδιο και η μητρόπολη της Φοινίκης. Ξεπέρασε και τις δύο από αυτές η πόλη της Καίσαρος σε μεθόδους προσέγγισης πότε με τη δύναμη, πότε με κολακεία και πότε προσπαθώντας να τον δελεάσει με πολύ χρυσό. Πάντα σε αυτούς τους τρόπους που ο εραστής της μάθησης έχει μάθει να ασκείται. Για καιρό (η Καισάρεια) δελεάζε το θήραμα αλλά δε μπορούσε να τον κρατήσει κοντά της, καθώς ήταν ισχυρότεροι οι δεσμοί που τον ἐδεναν με την πατρίδα του.

13) Και τα τροφεία, δικαίως ἀπέδωσε στην πατρίδα του, θέτοντάς την ἐτσι δεύτερη, στην ίδια σειρά με τις πιο σπουδαίες και ἀμέτρητες πόλεις. Παρά τα λαμπρά αξιώματα και τις υπερμεγέθεις κατασκευές για τις οποίες οι πόλεις αυτές

υπερηφανεύονται, η καθεμιά από αυτές έχει ένα πλεονέκτημα, το ότι μπορεί να βυθίσει κάποιον σε τρομερό έρωτα. Έτσι η πόλη της Αντιόχειας έχει τον ομώνυμο χώρο της ερωμένης του Απόλλωνα, όπου υπάρχουν όμορφα και διαυγή και πόσιμα νερά καθώς και πολλά πλατάνια και κυπαρίσσια ψηλά που απλώνονται στο χώρο, αλλά και μελωδίες πτηνών και αύρες που διαπερνούν τα σώματα. Ενώ λοιπόν το γόητρο του Αντιόχου είναι το άλσος, η πόλη της Τύρου έχει τις Χάριτες, έτσι είναι άξιο να ονοματίσουμε της πηγές. Η πόλη της Καίσαρος εξωραΐζεται με τα λουτρά, τα οποία σου φαίνονται πολύ ωραία στο να τα παρατηρείς, μα ακόμα πιο ωραία όταν γεύεσαι το μπάνιο τους.

14) Παρόλο που ο Προκόπιος από τέτοιες Σειρήνες είχε μαγευτεί, τον πήρε στην κατοχή της η πόλη που τον ανέθρεψε και θεωρώντας φοβερό το ότι ο ρήτορας των Αχαιών οφείλει να αγαπά την Ιθάκη, παρόλο που είναι βραχύδης, αυτός απαξίωσε τις αρετές των κατοίκων, αυτές που είναι το καλύτερο κόσμημα για μία πόλη.

15) Επειδή έφερα στο νου μου πρωτίτερα τον Ορόντη, ένας άλλος ποταμός μου ήρθε στο νου, ο αιγυπτιακός και η γειτονική αυτού πόλη. Σε εκείνον τον τόπο λοιπόν, ενώ ήταν ακόμα νέος εκπαιδεύθηκε από σπουδαίο άνδρα στη ρητορική και μόλις τάχθηκε πρώτος μεταξύ των αθλητών του Ερμή και αφού ολοκλήρωσε τη σπουδή του στη τέχνη αυτή στην οποία υπήρξε ιδιαίτερα ταλαντούχος, αναχώρησε στεφανωμένος.

16) Ο Αλκιβιάδης, ο γιος του Κλεινία, όταν ήταν ακόμη νέος κέρδιζε τους συναδέλφους του αλλά φούσκωνε από υπερηφάνεια για τη νίκη, εκμαυλιζόταν από το μέγεθος των τιμών και σε σύντομο διάστημα η προσπάθεια του χαλάρωνε και έγινε ένας σπουδαίος ρήτορας ανάμεσα στους άλλους, αλλά σε σχέση με τις ικανότητές του πολύ κατώτερος. Όμως, ο Προκόπιος, παρόλο που οι σοφιστές του

(17.) ἐγὼ δὲ πρὸς ἑμαυτόν, ὡς ἐώρων ἤδη κεκυφότα τῷ γήρα, τὴν Ἀγαμέμνωνος ἐποιούμην εὐχὴν, ἣν ὑπὲρ τοῦ Πυλίου ἐκεῖνος πεποίηται τὴν Νέστορος μὲν πολιὰν ἕτερόν τινα νέον εὐχόμενος ἔχειν, μεταλαβεῖν δὲ τὸν Πύλιον τῆς ἡβης τοῦ νέου. ταῦτα μὲν Ἀγαμέμνων εὐχεται Νέστορι νεάζοντα τῇ σπουδῇ θεασάμενος, ὁ δὲ Τυδέως τὴν ἀπληστίαν αὐτοῦ θαυμάζει τῶν πόνων, ὥστε καὶ ὄνειδίζει προθυμίας ὑπερβολὴν ὁ νέος τῷ γέροντι σχέτλιος, λέγων, ἐσσί, γεραιέ. σὺ μὲν πόνου οὔποτε λήγεις. τοῦτο τὸ ἔπος οἶδα πολλάκις πρὸς ἐκεῖνον εἰπών, μᾶλλον δὲ μέρος τοῦ ἔπους οὔτε σχέτλιον καλεῖν ἀνεχόμενος οὔτε γεραιὸν προσειπεῖν καρτερῶν ὄνπερ εὐχόμεν νέον ἰδεῖν

(18.) Ἦκει δὴ πάλιν ὁ Περικλῆς ἑτέραν ἡμῖν παράθεσιν προξενῶν. οὗτος ἐν ὄλω δῆμῳ ποτὲ φορτικὸς ὤφθη καὶ σοβαρὸς πᾶσαν ἑαυτῷ χαριζόμενος ἀρετὴν· ῥήτωρ εἰμίλογίζομαι τὰ χρηστά, φράζω τὸ δέον εἰς κάλλος, ἀγαπῶ τὴν πατρίδα, δωροδοκίαν μισῶ. ἀμβλύνεις, ὦ βέλτιστε, τὰ ξύμπαντα ταῦτα φιλοτιμίας ὑπερβολῆ. τοιαύτην ἐκεῖνος ἀφῆκε φωνὴν οὐδαμοῦ· πᾶν μὲν οὖν τούναντίον, εἶ

τινος αὐτὸν ἐπαινοῦντος ἀκήκοεν, ἄλλοτε ἄλλην ἤλλαττε χρόαν κύπτων εἰς γῆν καὶ στάζων ἰδρῶτα καὶ δεινῆ κρατούμενος ἀφωνία. ἐνταῦθα μόνον ἄπορος ἦν τῆς αἰσχύνης αὐτῷ τὴν γλῶτταν ἀγχούσης· τοσοῦτον ἐπεικειείας αὐτῷ καὶ σεμνότητος περιῆν.

(19.) οὐκουν ὥφθη τις οὕτως ἀναιδεία προσκείμενος, ὃς οὐ προσβλέψας αὐτὸν ἠρυθρία καὶ πως αὐτὸς ἑαυτοῦ κοσμιώτερος ἐγεγόνει, καθάπερ τὸν Πολέμωνα λόγος, ἐπειδὴ τὸν Ξενοκράτην προσέβλεψε, τὴν προτέραν ἀποβαλεῖν ἀταξίαν, ὀψοφαγίαν τε καὶ αὐλοῦς καὶ μέθην καὶ τὸ κωμάζειν αἰσχυρῶς. ἦν μὲν οὖν οὕτω σεμνὸς τεταγμένα βαδίζων καὶ τὴν ὀρθὴν, τὸ τοῦ λόγου, φυλάττων ὁδόν, ὅθεν ἐν ἀγορᾷ φαινομένου πᾶς εὐθύς ὑπανίστατο καὶ πλείστην προσάγων τιμὴν ἐλάττω νέμειν ἠγεῖτο τῆς προσηκούσης.

(20.) αἱ Χάριτες δὲ τὸ πρόσωπον ὅλον περιεκέχυντο, ὥστε καὶ εὐφραίνεται τις αὐτῷ μειδιῶντι προσβλέπων, ἐν δὲ ταῖς συνουσίαις μόλις μὲν ἅπας ἀναχωρεῖν ἐκαρτέρει, ὀψὲ δ' οὖν ποτε τοῦτο ἐποίουν βελτίων ἕκαστος γενέσθαι νομίσας καὶ γεγονώς. εἰ γάρ τινα χρῆ καὶ εἰκόνα λαβεῖν τῶν προσόντων ἐκείνῳ καλῶν, φαίην ἂν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν πηγὴν εἶναι τινα παντοίοις βρύουσαν νάμασιν ὠφελεία τε καὶ τέρψει συγκεκρα μένοις.

ἀπένειμαν δικαιωματικά τα πρωτεία –καθένας θεωρούσε πραγματικό στολίδι το να μπορεί να κατοχυρώσει μία δεύτερη θέση μετά τον Προκόπιο– ξεπερνούσε τους πάντες κατά πολύ ως προς το ζήλο. Εάν εισερχόταν οποιοσδήποτε στην οικία του θα έβλεπε μια πληθώρα βιβλίων κάθε είδους. Το ένα άφηνε κάτω, το άλλο έπιανε στα χέρια του. Με κανέναν τρόπο δεν υπέμεινε στιγμή χωρίς τη συντροφιά ενός βιβλίου.

17) Εγώ λοιπόν, στον εαυτό μου, όταν τον είδα να έχει κυρτώσει από τα γηρατειά, έκανα την ευχή του Αγαμέμνονα, την οποία είχε κάνει αυτός προς χάριν του βασιλιά της Πύλου. Ευχήθηκε ένας νέος να μπορούσε να λάβει τα χρόνια του Νέστορα, ενώ ταυτόχρονα ο Νέστορας να μπορεί να δρα με νεανική διάθεση. Αυτά ευχήθηκε ο Αγαμέμνων στο Νέστορα αφού τον αντίκρισε με τόση νεανική ορμή. Ο γιος του Τυδέα θαύμασε την αμεριμνησία των πόνων του ώστε αυτός ο νέος έψεξε την υπερβολή του ζήλου του «Γέροντα, είπες, είσαι αφελής που δε παύεις ποτέ από αυτήν την ταλαιπωρία». Αυτό το κατόρθωμα έχω επανειλημμένως επισημάνει για τον Προκόπιο. Περισσότερο θα έκανα χρήση ένα μέρος της ρήσης γιατί δε μπορώ να υπομείνω ούτε να αποκαλούν το διδάσκαλό μου ανόητο ούτε να τον προσομοιάζουν με γέρο, εκείνον για τον οποίο ευχόμενοι να είναι γεμάτος νεότητα.

18) Αλλά και πάλι τον Περικλή ανακαλώ στη μνήμη, οδηγώντας με σε μία δεύτερη σύγκριση. Όταν αυτός κάποτε εμφανίστηκε στην εκκλησία του Δήμου με ξαφνικό τρόπο φάνηκε να αποδίδει όλες τις αρετές στο πρόσωπό του. «Είμαι

ρήτορας, υπολογίζω τα χρηστά πράγματα, εκφράζω το ιδανικό της ομορφιάς, αγαπώ την πατρίδα ενώ μισώ τη δωροδοκία». Όμως αγαπητέ μου μειώνεις όλα αυτά με την υπερβολική σου φιλοδοξία. Τέτοια λεγόμενα, βέβαια, ποτέ δεν εξέφρασε ο Προκόπιος. Αντίθετα, αν άκουγε κάποιον να τον επαινεί, πολλές φορές άλλαζε το χρώμα του, χαμήλωνε προ το έδαφος, ίδρωνε και έπεφτε σε αφωνία. Σε αυτή την περίπτωση μόνο βρισκόταν σε δύσκολη θέση και από την ντροπή του κατάπινε τη γλώσσα του. Τόσο λοιπόν, μετριοπαθής και σεμνός υπήρξε.

19) Κανείς λοιπόν δεν εμφανίσθηκε που να κατακλύζεται από αναίδεια, ο οποίος να μην κοκκίνιζε όταν τον κοιτούσε και που να μην επεδίωκε να γίνει περισσότερο ευπρεπής, όπως συνέβη και με τον Πολέμωνα, ο οποίος αφότου παρατήρησε τον Ξενοκράτη, απαρνήθηκε την άτακτη ζωή του, την απληστία, τα γλέντια και τη μέθη και την ξεδιάντροπη διασκέδαση. Ο Προκόπιος υπήρξε τόσο σεμνός αφού επιζητούσε τα πρέποντα και βιάδιζε προς την ορθή κατεύθυνση· ώστε, όταν εμφανιζόταν στην αγορά ο καθένας αμέσως σηκωνόταν όρθιος του απέδιδε τις πρέπουσες τιμές που θεωρούσε ότι ήταν μικρότερες από την αξία του.

20) Οι Χάριτες είχαν φωτίσει όλο του το πρόσωπο ώστε κάποιος που θα τον κοίταζε θα ευχαριστιόταν μόνο και μόνο με το χαμόγελό του. Και στις συναναστροφές του, με δυσκολία, κάποιος μπορούσε να του αποχωριστεί και όταν το πραγματοποιούσε, έστω και αργά, αποκόμιζε την αίσθηση ότι γινόταν καλύτερος. Και πράγματι έτσι συνέβαινε. Εάν μπορούσε να δοθεί μια απεικόνιση για τα προσόντα του, κάποιος θα μπορούσε να πει ότι η ψυχή του Προκοπίου είναι σα μία πηγή από την οποία αναδύονται όλα τα είδη των τρεχούμενων νερών ανάμεικτα με την ωφέλεια και την τέρψη.

(21.) Τάχα τοίνυν τις τοσοῦτον πλῆθος κατορθωμάτων ἀκούσας τοιαύτην πρὸς ἑαυτὸν ἔννοιαν λήψεται· ἄνθρωπος οὗτος, τὸν τελευτήσαντα λέγων, οὐ πώποτε θείων, ὡς ἔοικεν, ἤψατο συγγραμμάτων. ποῖαν γὰρ ἤγε σχολὴν τοσαύταις μεριζόμενος ἀρεταῖς; ταῦτα μὲν ἐκεῖνον ἂν τις ἀγνοῶν ὑπολάβοι· τῷ δὲ τοσοῦτον καὶ ταύτης προσῆν τῆς παιδείας, ὥστε πλὴν τοῦ σχήματος

μόνου πάντα ἦν ἱερεύς. τά τε γὰρ δόγματα τῆς εὐσεβείας τά τε τούτοις ἀντιλέγειν ἐπιχειροῦντα, τὰ μὲν ὅπως ἐπιτηδεύση μαθῶν, τὰ δὲ πρὸς ἔλεγχον ἐπιστάμενος, ἄμφω καλῶς ἐπαιδεύθη.

(22.) οὐ μὴν ἐπεπόλαζε τῶν θείων αὐτῷ μαθημάτων ἢ γνῶσις. οὐ γὰρ ὅσον εἰπεῖν καὶ παραινέσαι τοῖς ἄλλοις ταύτην μετῆει τὴν παιδείουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις ἀπεδείκνυ τὴν ἐπιστήμην. πολλοῖς ὀρφανίας οὐ γέγονεν αἴσθησις, πολλαῖς ἡ χρεῖα κοῦφον ἐφάνη ψυχαγωγοῦντος ἐκείνου τὰ πάθη. οὐδεμίαν δὲ μάχην ἠττήθη πρὸς αἰσχροἀνάγωνιζόμενος ἡδονήν· πολλοὺς μὲν οὖν ἀτόποις προσκειμένους ἐπιθυμίαις ἀνέπεισε σωφρονεῖν.

(23.) ἔτι τοίνυν αὐτῷ δίαιτα ἦν οὐ πολυτελής, οὐ παρατρέχουσα Λάκωνος τράπεζαν, ἀλλ' εἴ ποῦ τινὰς ἐορτῆς ἀγομένης εἰστίασεν, ἀβροτέραν μὲν τῆς

συνήθους ἐτέλει τὴν εὐωχίαν, ἥσθιε δὲ πλέον τῶν εἰωθότων οὐδέν, ἐσχηματίζετο δὲ τοῦτο ποιεῖν τοὺς παρόντας προτρέπων. καὶ τὸν τῶν σιτίων καιρὸν οὐ πρὸς τρυφήν ἀπλῶς καὶ γαστρὸς ἡδονὴν ἐδαπάνα, διηγῆ μασι δὲ σοφοῖς ὁμοῦ καὶ τερπνοῖς ἡδίω τὴν θοίνην τοῖς ἐστιωμένοις ἐποίει. ἐγενόμην κάγῳ τῶν δαιτυμόνων πολλακίς καὶ πεῖραν, οὐκ ἀκοὴν ὑμῖν διηγοῦμαι.

(24.) Μικροῦ μέ τι διέδραμε τῶν ἐκείνου κατορθωμάτων. εἰωθότων γὰρ ὅσοι τὴν ὄλην σπουδὴν ἀπονέμουσι λόγοις, εἴ ποτε πράγμασιν ὁμιλεῖν ἀναγκάζονται, λίαν ἀρχαίως φέρεσθαι καὶ γέλωτα κινεῖν τοῖς τὰ τοιαῦτα δεινοῖς, οὐδενὸς ὦφθη δεύτερος τῶν ταύτην μόνον ἡσκημένων τὴν τέχνην.

(25.) Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, ὅσους ἔνδειά τις ἢ νόσος ἢ πένθος ἐπίεζε, μέγιστον ἅπασιν ὄφελος ἦν. τοῖς μὲν γὰρ τὸ σῶμα νοσοῦσι πυκνὰ παρεκάθητο καὶ Γοργίαν τὸν Λεοντῖνον μιμούμενος φιλονείκως ἐνίοτε πρὸς ἰατροῖν τινὰ φερομένους, δυσάρεστον γὰρ οἱ νοσοῦντες, ἔπειθεν ἐγκρατῶς τὰ προσαγόμενα δέχεσθαι· τοῖς δὲ πενομένοις οἴκοθεν ἐπεκούφιζε τὴν ἀπορίαν· τοῦτο ἐδόκει πλοῦτος ἐκείνῳ, τοῦτο Μίδου χρυσός. εἰ δὲ τις τὴν ὠρισμένην ἅπασιν ὁδὸν ἐπορεύετο εἴτε τὰ πρῶτα φέρων τῆς πόλεως εἴτε τῆς μέσης ὑπάρχων μερίδος εἴτε καὶ εἰς δῆμον τελῶν, ἀκολουθῶν ἐπὶ τὸ μνημα δάκρυσι μὲν ἐτίμα τὸν ἀπελθόντα, λόγοις δὲ τοὺς προσήκοντας ἐθεράπευε τὴν τοῦ τεθνεῶτος αὐτοῖς ἀντεισφέρων φιλοστοργίαν, ὡς υἱὸν ἀγαπῶν τὸν ἀποβαλόντα γονεῖς, ὡς πατέρα τιμῶν τὸν παίδων ἐστερημένον, ὡς ἀδελφοῖς εὐνοῶν τοῖς ἐνταῦθα ἤκουσι τύχης.

21) Ἴσως ὁμως κάποιος που θα ακούσει ὅλο αυτό το πλήθος των αρετῶν να σχηματίσει μία τέτοια εντύπωση. Αυτὸς ο ἄνθρωπος, εννοῶ τον τεθνεῶτα, ὅπως φαίνεται δεν εἶχε επαφή με τα ιερά βιβλία. Πῶς, λοιπόν, μέσω της απραξίας γίνεται μέτοχος τόσων αρετῶν; Αν κάποιος αγνοοῦσε τον Προκόπιο θα εἶχε λόγο να το πιστέψει. Γιατί σε ὅλα, πλην της ενδυμασίας, ἐμοιαζε με ἕναν ιερέα. Εἶχε λάβει καλή μόρφωση και στα δύο, ὅσον αφορά τα δόγματα της ευσέβειας αλλά και σε αυτά που υποστήριζαν τα αντίθετα. Τα μεν πρῶτα ἐμάθε να τα εξετάζει με φροντίδα και για τα ἄλλα ἐμάθε να φροντίζει για την επαλήθευσή τους.

22) Ασφαλῶς και η γνώση αὐτῶν των θείων θεμάτων δεν ἦταν μόνο ἕνα σχολαστικό θέμα γι αὐτόν. Γιατί δεν προῆγε την παιδεία με το να μιλά και να παροτρύνει τους ἄλλους, ἀλλά ἀπεδείκνυε τη γνώση με τα ἔργα του. Σε πολλοὺς δεν ἔκανε αἴσθηση η ορφάνια τους, σε πολλοὺς το βάρος της χηρείας φαινόταν ελαφρὺ και αὐτὸ γιατί ο ἴδιος ἀνακούφιζε τα βάσανά τους. Δεν ἔχασε καμία μάχη ἐνάντια σε ἀνήθικη ἐπιθυμία. Ὅπως ἐπίσης πολλοὺς που ἐνέπιπταν σε ἀτοπήματα, τους ἐπειθε να ἐπιλέξουν το σῶφρονα βίον.

23) Επιπλέον, ο τρόπος ζωῆς αὐτοῦ δεν ἦταν οὔτε πολυτελής, οὔτε ξεπερνοῦσε τον λακωνικό τρόπο ζωῆς. Εἰάν δειπνοῦσε κάπου, με ἀφορμὴ κάποια εορτή, ἦταν το τραπέζι του πιο πολυτελές ἀπὸ το σῦνηθες, δεν ἔτρωγε κάτι περισσότερο ἀπὸ τα συνηθισμένα προκειμένου να παροτρύνει τους παρόντες να πράξουν ομοιότροπα. Και δε ξόδευε το χρόνο του γεύματος μόνον για την ἀπόλαυση και την ικανοποίηση

της κοιλίας αλλά δημιουργούσε στους συνδαιτυμόνες ένα ευχάριστο γεύμα με τα σοφά και χαροποιά του διηγήματα. Έχω παρευρεθεί κι εγώ ουκ ολίγες φορές σε αυτές τις συντροφικές και σας διηγούμαι αυτά από την δική μου πείρα και όχι από τις προφορικές μαρτυρίες.

24) Μου διέφυγε ένα μικρό κατόρθωμα εκείνου. Γιατί όσοι σκοπεύουν να αφιερώσουν όλη τους τη μελέτη πάνω στη ρητορική, αν ποτέ κληθούν από την ανάγκη να μιλήσουν για μια πρακτική υπόθεση, συνηθίζουν να συμπεριφέρονται αρχαϊκώς και να δημιουργούν το γέλωτα σε αυτούς που είναι ειδήμονες σε αυτά. Δεν ήρθε ποτέ δεύτερος ο Προκόπιος, ακόμα κι ανάμεσα σε εκείνους που έχουν ασκηθεί μόνο σε αυτή τη τέχνη.

25) Εκτός από αυτά που είπε, ο Προκόπιος ήταν όφελος μεγάλο για τους πάντες, όλους εκείνους που καταπιézονταν είτε από κάποια ένδεια, είτε από ασθένεια είτε από πένθος. Γιατί συχνά βρισκόταν δίπλα στους κλινήρεις. Και μιμούμενος τον Γοργία τον Λεοντίνο, έπειθε μερικούς από αυτούς να ακολουθήσουν κάποια αυστηρή θεραπεία ενώ αυτοί ήταν ενάντια σε αυτό γιατί αυτή γινόταν δυσάρεστη για τους νοσούντες. Σχετικά με τους φτωχούς, ανακούφιζε τις ανάγκες του με τα δικά του αγαθά. Και του φαινόταν η πράξη αυτή πλούτος για εκείνον όπως η περίπτωση με το χρυσό του Μίδα. Εάν κάποιος πορευόταν προς την καθορισμένη για όλους οδό του θανάτου, είτε αν προερχόταν από τους πρώτους της πόλης, είτε από τη μεσαία τάξη, είτε από τον απλό λαό, τον ακολουθούσε ως το μνήμα και τον τιμούσε με δάκρυα στα μάτια. Με λόγους παρηγορητικούς προς τους οικείους του, τους βοηθούσε παρέχοντας στοργή σαν αυτή που παρείχε ο αποθανών. Όπως

(26.) Εἰ τοίνυν, ὥσπερ ἐν εὐθυμίαις πανδήμοις παραπετάσμασι χρώμεθα πρὸς ἄλλην ἐξ ἄλλης ἠρτημένοι οἰκίαν, οὕτω σύνηθες ἦν ὑφάσματα κατηφῆ μετεωρίζειν ἐν κοινοῖς ἀτυχήμασι, καιρὸν ἂν εἶχεν ἀναπετάσαι τοιαῦτα πένθους τοσοῦτου συμβάντος ὅσον ὄλην αἰσθέσθαι τὴν πόλιν· ἀνὴρ σοφίας μεστός, ἐπὶ καλῆ μοίρα τῶν λόγων τεχθεὶς, δεινὸς τὰ δέοντα γνῶναι καὶ λαμπρὸς ἐρμηνεῦσαι, οὗτος μηδέπω σφόδρα γηράσας ἀπῆλθεν.

(27.) Εἶεν· ἐπεὶ τοσαύτας αὐτοῦ κατελέξαμεν ἀρετάς, φέρε σκεψώμεθα, τί ποτε ἄρα πέφυκεν ἄνθρωπος. ἢ δῆλον ὅτι δοῦλος ὑπάρχει Μοιρῶν, παρ' αἷς οὐκ ἔστιν ἐλευθερίας τυχεῖν, κἂν ἅπαντά τις ἀνέγκλητος ἦ—ἢ γὰρ ἂν μοι τὸν παιδευτὴν ἀφῆκαν ἐλεύθερον—, ἀλλὰ πότε προῆλθέ τις ἐξετάζουσαι καὶ μέχρι τίνος αὐτῷ διώριστα ζῆν μηδὲν μελλήσασαι προσάγουσι πέρας τῷ βίῳ, κἂν ἴδωσι παῖδας ὀδυρομένους κύκλω τοῦ κάμνοντος κἂν μητέρα γραῦν κοπ τομένην κἂν πατέρα πρεσβύτην τὴν οἰκίαν τίλλοντα πολιάν, τούτων οὐδὲν ἴσασι ἐλεεῖν, κἂν τις αὐταῖς μυρίας ἀπαριθμήσῃται πράξεις εὖ μάλα πραχθείσας, οὐδὲ ταύτας φιλοῦσιν ἐρυθρίαν.

(28.) διὰ ταῦτα, ὡς ἔοικεν, οὔτε τὴν Θέτιν ἤτησεν Ἀχιλλεὺς μακρότερον βίον οὔτε ἡ Θέτις ὑπὲρ ἐκείνου τὸν Δία, ἀναμνήσασα δὲ τὸν θεόν, ὅπως αὐτὸν εὐηργέτησεν ἢ ἔπει ἢ ἔργῳ, μίαν αἰτεῖ τῶν εὐεργεσιῶν ἀμοιβὴν οὐ ζῆν ἐπὶ πολὺ τὸν υἱὸν καίπερ ὠκυμορώτατον τῶν ἄλλων ἐπισταμένη καὶ ὀνομάζουσα καὶ τελευτῶντος αὐτοῦ μὴ μένουσα μήτηρ, ἀλλὰ μὴ ζῆν ἐν αἰσχύνη τοῦτον ὃν ἔλαχε χρόνον.

(29.) εἰ δὲ δεῖ προσδιατρίψαι τῷ Θετταλῷ καὶ δεύτερον ἐκ τούτου λαβεῖν τῷ λόγῳ παράδειγμα, εἶχε μὲν Ἔκτωρ αὐτοῦ τὴν ἀσπίδα Πάτροκλον ἀνελών· ἐπεὶ δὲ τῷ φίλῳ τιμωρεῖν ἐπειγόμενος ὄπλων ἐδεῖτο, ὁ μὲν τὴν τεκοῦσαν, ἡ δὲ τὸν Ἥφαιστον ἤτει δημιουργεῖν. τί οὖν πρὸς τὴν Θέτιν ὁ Ἥφαιστος; πασῶν μὲν ἀρίστην ἀσπίδα ποιεῖν ἐπαγγέλλεται, ἀσθενεστέραν δὲ τῆς εἰμαρμένης. ταῦτα Ἥφαιστος τῇ Νηρέως· ὅμοια τούτοις Ἀπόλλων τῷ Κροίσῳ τὴν πεπρωμένην εἰπὼν ἀδύνατον εἶναι νικᾶν καὶ θεῶ.

αγαπά ένας γιος που έχει χάσει τον ένα από τους δύο γονεῖς, ὅπως τιμᾶ ένας πατέρας το νεκρὸ γιο του, ὅπως συμπονοῦν τα ἀδέρφια αὐτοῦς που ἔχουν τὴν ἴδια (κακὴ) τύχη.

26) Εἶναι, λοιπόν, ὅπως στις περιπτώσεις των χαρμόσυνων εορτασμάτων του Δήμου που ἔχουμε ἕνα παραπέτασμα αναρτημένο ἀπὸ τὸ ἕνα σπῆτι στο ἄλλο – συνηθιζόταν καὶ στις δημόσιες κακοτοπιές νὰ ἀνυψώνουμε υφάσματα που νὰ υποδηλώνουν βαρυθυμία – ἔτσι καὶ τώρα εἶναι ὁ κατάλληλος χρόνος νὰ ξεδιπλώσουμε τέτοια υφάσματα ὅταν ἕνα τέτοιο πένθιμο συμβάν ἔχει λάβει χώρα, ὥστε νὰ το αἰσθανθεῖ ὅλη ἡ πόλη. Αὐτὸς ὁ ἄνδρας ἀν καὶ δὲν ἔφυγε πλήρης ἡμερῶν, ἦταν γεμάτος ἀπὸ σοφία, γεννημένος με τὸ χάρισμα τοῦ λόγου, ἰκανὸς στο νὰ γνωρίζει τὰ πρέποντα καὶ ἐξαίρετος στο νὰ τα ἐρμηνεύει.

27) Ἀς εἶναι! Αὐτοῦ καταγράψαμε τόσες ἀρετές του, ἀς ἀναλογιστοῦμε ἀπὸ τι πραγματικὰ εἶναι φτιαγμένος ὁ ἄνθρωπος. Ἢ, ἴσως, εἶναι ἐκδηλοῦν πὼς εἶναι ὑποκείμενος των Μοιρῶν, ἀπὸ τις ὁποῖες δε μπορεῖ νὰ ξεφύγει – ἀκόμα καὶ ἀν σε ὅλα ἦταν ἀψογός – γιατί ἀν ἦταν ἔτσι, θα εἶχαν ἐλευθερώσει τὸ διδάσκαλό μου. Ἀλλὰ οἱ Μοῖρες ἐξετάζουν γιὰ κάποιον τὸ πότε γεννήθηκε καὶ τὸ πόσο εἶναι ὀρισμένο γι αὐτόν νὰ ζήσει. Καὶ ἀποκόπτουν τὸ νῆμα τῆς ζωῆς του χωρὶς νὰ νοιάζονται γιὰ τὸ παραμικρὸ ἀκόμα κι ἀν βλέπουν παιδιὰ νὰ θρηνοῦν γύρω ἀπὸ τὸν

κοιμηθέντα, την ηλικιωμένη μητέρα να χτυπιέται, τον ηλικιωμένο πατέρα να τραβά τα άσπρα του μαλλιά. Τίποτα δε προκαλεί το έλεος αυτών. Δεν κοκκινίζουν ακόμα κι αν κάποιος απαριθμήσει τις αμέτρητες αγαθοεργίες που έκαναν με τον καλύτερο τρόπο.

28) Έτσι, όπως φαίνεται, ούτε ο Αχιλλέας ζητούσε από τη Θέτιδα μια ζωή με μεγαλύτερη διάρκεια, ούτε η Θέτιδα από το Δία το ίδιο πράγμα για λογαριασμό εκείνου· μόνο υπενθύμισε στο Θεό ότι πάντα ο Αχιλλέας τον ευεργέτησε είτε με τα λόγια είτε με τις πράξεις. Εξ'αιτίας αυτών των ευεργεσιών ζήτησε μία ανταμοιβή: παρόλο που αυτή ήξερε πως ο θάνατός του πλησίαζε, αποκαλώντας τον 'βραχύβιο σε σχέση με τους άλλους', και αφού συνειδητοποίησε πως δε θα είναι μητέρα για πολύ χρόνο ακόμα, δε ζήτησε να ζήσει πολύ ο γιος της αλλά στον υπόλοιπο χρόνο που του μένει να ζήσει χωρίς όνειδος.

29) Επιβραδύνουμε το λόγο μας γιατί σκοπεύουμε να αναφέρουμε ένα ακόμη παράδειγμα από το Θεσσαλό. Αφού ο Έκτορας σκότωσε τον Πάτροκλο πήρε στην κατοχή του την ασπίδα του. Επειδή βιαζόταν να εκδικηθεί για το φίλο του και χρειαζόταν όπλα, ο Αχιλλέας τα ζήτησε από τη μητέρα του και αυτή απευθύνθηκε στον Ήφαιστο για τη δημιουργία τους. Τι λοιπόν έκανε για τη Θέτιδα ο Ήφαιστος; Απ' όλες τις ασπίδες προσφέρθηκε να φτιάξει την πιο άριστη αλλά ακόμα κι αυτή ήταν υποδεέστερη μπροστά στη Μοίρα που τον περίμενε. Για την κόρη του Νηρέα ο Ήφαιστος έπραξε αυτά. Όμοια και ο Απόλλωνας απευθύνθηκε στον Κροίσο λέγοντας πως είναι αδύνατος μέχρι και ο Θεός να νικήσει το πεπρωμένο.

(30.) Ὁ αὐτὸς τοῖνυν οὗτος θεὸς πρὸς τὸν αὐτὸν ἄνδρα πυθόμενον, ὅπως ἂν εὐτυχῶς διέλθοι τὸν βίον, σαυτὸν, ἔφη, γινώσκων εὐδαίμων, Κροῖσε, περάσεις. εἰ τοῖνυν ὁ μὲν γνοὺς ἑαυτὸν εὐδαίμων κατὰ τὴν Ἀπόλλωνος ψῆφον, γινώσκει δέ τις ἑαυτὸν ὃ τι ἂν ὁ θεὸς πράξειε στέργων, εὐδαίμονες ἄρα γενήσεσθε μὴ δυσχεραίνοντες τὸ παρόν

(31.) οὐ σμικρὸν μὲν οὖν ἔργον λύπην ἀκμάζουσαν τιθασσεύειν τε καὶ πραῦνειν· ἀναπλάττετε γάρ, οἴμαι, τῇ διανοίᾳ τὸν ἀδελφὸν νῦν μὲν τὸ τῶν νέων βόσκοντα ποίμνιον, νῦν δὲ συλλέγοντα πρὸς ἀκρόασιν τὰ τέλη τῶν πολιτῶν, νῦν δὲ τὰς ἐπιδείξεις ποιούμενον εἰς ἀγορὰν προϊόντα, νῦν δὲ καθήμενον οἴκοι προσπαίζοντα τῆς ἀδελφῆς τοῖς ἐγγόνους—οὐδὲ παίζειν γὰρ ὁ σεμνὸς καιροῦ καλοῦντος ἀπώκνει—, λογίζεσθε τὰς ἐλπίδας ἃς ἐπὶ τούτοις εἴχετε τοῖς παιδίοις, ὡς τὴν μὲν τῶν ἀρρένων ξυνωρίδα παιδεύσει, τὸ δὲ θῆλυ συνάψει νυμφίῳ καὶ τὴν παστάδα κοσμήσει λόγον ἄδων γαμήλιον, φαντάζεσθε τὰ λουτρά, τὰ τεμένη, τοὺς ἐπιτηδεῖους, τοὺς φοιτητάς, οὓς δακρύσειεν ἂν τις ἰδὼν ὥσπερ ἄνευ νομέως ἀγέλην, λαμβάνετε κατὰ νοῦν, ὡς ἐν παισὶ μὲν ὀξύς, ἐν ἡβῶσι δὲ γέγονε σῶφρων,

καίσυνετὸς ἐν ἀνδράσιν καὶ πρᾶος ἐν γήρα, μᾶλλον δὲ πάντα καθ' ἐκάστην ἡλικίαν ἐκέκτητο, ὥστε, εἴ τις ἔκειτο νόμος διάφορον πλέκεσθαι στέφανον τῷ πᾶσαν ἡσκημένῳ τὴν ἀρετὴν ἐκ παίδων εἰς γῆρας, ὥστε παῖδα μὲν ἐκ ῥόδων στεφανηφορεῖν, ἐξ Ἴων δὲ πρόσηβον, καὶ τὰς ἄλλας ἡλικίας ἀνθεσιν ἄλλοις, πάντας ἂν αὐτὸν τοὺς στεφάνους λαβεῖν.

(32.) ἐκ τούτων ὀδύνη τις ὑμῖν, ὡς εἰκός, ἐνοχλεῖ. ἦπου καὶ τὰς εἰκόνας ὀρῶντες ἐκείνου δακρύετε καὶ τῇ τῶν χρωμάτων μορφῇ πρὸς τὴν ἔμψυχον ἀναγόμενοι μείζονι πλήττεσθε πόθῳ καὶ πρὸς τὴν τῶν γραφῶν ἴσως ἄχθεσθε τέχνην, ὅτι μὴ δύναται καὶ φωνὴν τοῖς οἰκείοις ἐνθεῖναι φιλοτεχνήμασιν.

(33.) εἶτα τὸ προστυχὸν ποιῆσθε πρόφασιν μνήμης· ὅσοι γὰρ ἐν τοιαύταις γίνονται τύχαις, ἀφορμὰς ἑαυτοῖς ἐπινοοῦντες δακρύων ἐκ παντὸς βιάζονται τρόπου τοὺς τελευτήσαντας ἐννοεῖσθαι καὶ σφίσι αὐτοῖς ὑπογράφειν. ταῦτα δάκνει τὸν λογισμόν, ταῦτα τὸν ὕπνον ὠθεῖ, ταῦτα καθεύδουσι μόλις ὑμῖν ἐνύπνια γίνεται.

(34.) τί οὖν; οἰχήσεται τοιούτους ἄνδρας ἢ λύπη χειρωσαμένη; καὶ μάτην ὑμῖν ὁ Θεοδώρου φησὶ μήτε εὐτυχῶν ἔσο περιχαρῆς μήτε πράττων ἐτέρως περίλυπος; ἢ τῆς παραινέσεως τὸ μὲν ὑμῖν εὖ ἔχειν δοκεῖ, μετριάζετε γὰρ εὐπραγοῦντες, τὸ δὲ λοιπὸν περιόψεσθε; καίτοι Ξενοφῶντι δοκεῖ χαλεπώτερον εἶναι τάγαθὰ φέρειν μετρίως ἢ περ ἐγκρατῶς τάναντία.

30) Επιπλέον ο ἴδιος θεός ο Απόλλωνας προς τον ἴδιο άντρα Κροῖσο, ο οποίος ρωτούσε να μάθει πως μπορούσε να ζήσει ευτυχισμένα, εἶπε: «Κροῖσε, με το να ἔχεις αυτογνωσία, θα γίνεις ευτυχισμένος». Συν τοις ἄλλοις, εἰάν από τη μια κάποιος που ξέρει τον εαυτό του εἶναι ευτυχισμένος σύμφωνα και με την κρίση του Απόλλωνα και από την ἄλλη γνωρίζει τι θα μπορούσε να πράξει με φροντίδα ο Θεός γι αυτόν, τότε ευτυχισμένοι θα γίνετε χωρίς να αγχώνεστε για το παρόν.

31) Δεν εἶναι αμελητέας σημασίας να μπορείς να ελέγχεις και να καταπραῖνεις τη λύπη όταν βρίσκεται στο ζενίθ της. Γιατί πιστεύω ὅτι φέρνετε στη μνήμη τον αδερφό, τη στιγμή που θρέφει την αγέλη των νέων, μια ἄλλη στιγμή που συγκεντρώνει ὅλους τους πολίτες στις ομιλίες, κάποια ἄλλη στιγμή που βρίσκεται στην αγορά και κάνει επίδειξη των λόγων του, ἄλλοτε πάλι που κάθεται σπῖτι του και παίζει με τα εγγόνια της αδερφῆς του – γιατί ο ἐξέχων αὐτός άντρας δε δίστασε να παίζει ὅταν το ἔφερε ο καιρός – ανακαλείτε τις ἐλπίδες τις ὁποῖες ἔχετε γι αὐτὰ τα παιδιά ὅτι για παράδειγμα θα εκπαιδεύει τα δύο αγόρια, θα πάντρευε το κορίτσι και το γαμήλιο δωμάτιο θα κοσμούσε με γαμήλια ἄσματα. Φανταστεῖτε τα λουτρά, τις ἐκκλησίες, τους συγγενεῖς, τους μαθητές, τους ὁποῖους κάποιος αν ἀντίκριζε θα ξεσπούσε σε λυγμούς· μία αγέλη χωρίς ποιμένα. Σκεφτεῖτε πόσο οξυδερκῆς υπῆρξε

μικρός ανάμεσα στα άλλα παιδιά και πόσο συνετός υπήρξε ανάμεσα στους νέους και ανάμεσα στους άντρες και πόσο πράος ως πρεσβύτης. Σε κάθε στάδιο της ζωής του κατείχε ολοένα και περισσότερα, ώστε εάν υπήρχε κάποιος θεσμός που να επιβραβεύει με στεφάνι κάποιον που έχει ασκηθεί με όλες τις αρετές από την παιδική ηλικία ως τα γηρατειά, ως παιδί θα του δινόταν στεφάνι από ρόδα, ως νεαρός στεφάνι από μενεξέδες και σε όλες τις άλλες ηλικίες θα λάμβανε στεφάνια από όλα τα άλλα λουλούδια.

32) Εξαιτίας όλων αυτών, όπως είναι λογικό, δημιουργείται οδύνη σε εσάς. Επιπλέον και όταν βλέπετε τις εικόνες του δακρύζετε και όταν με τον πιο δυνατό τρόπο δίνετε σάρκα και οστά στις εικόνες του ζωντανεύοντάς τον, βάλλεσθε από το πάθος και πιθανότατα ενοχλείσθε από τη τέχνη των ζωγράφων καθότι τους είναι αδύνατο να ενσωματώσουν φωνή στα έργα τους.

33) Και έτσι μπορείτε μέσα από αυτήν την κατάσταση να δημιουργήσετε έναν λόγο για να τον θυμάσθε. Για όσους καταγίνονται με αυτά τα συμβάντα, επινοούν για τους εαυτούς τους αιτίες για δάκρυα και σε κάθε περίπτωση αναγκάζουν τους εαυτούς τους να ανακαλούν τους νεκρούς και να τους σκιαγραφούν στο μυαλό τους. Αυτά όλα περιπλέκουν το λογισμό, αυτά απομακρύνουν την τάση για ύπνο, αυτά επανέρχονται στα όνειρα μας μόλις αποκοιμηθούμε.

34) Τι λοιπόν; Θα πορεύεται η λύπη αιχμαλωτίζοντας τέτοιους άντρες; Και μάταια ο γιος του Θεοδώρου είπε σε εσάς: «όταν ευτυχείς να μη χαιρέσαι υπερβολικά και όταν δυστυχείς να μη γίνεσαι περιλυπος». Το ένα μέρος της νοουθεσίας πιστεύετε ότι είναι καλό για εσάς; Γιατί συγκρατείσθε όταν ευημερείτε ενώ το δεύτερο το παραβλέπετε. Μολαταύτα ο Ξενοφών θεωρεί ότι είναι δυσκολότερο να δεχόμαστε τη χαρά με μετριοπάθεια παρά την κατήφεια με εγκράτεια.

(35.) μή τοίνυν τήν μείζω καρτερίαν ἀσκήσαντες τῆς ἐλάττονος ἀμελήσητε. ἐσθλοῦ γάρ ἀνδρός, ἢ τραγωδία φησίν, ἅπαντα φέρειν καλῶς. πάρεστιν ἤδη καιρὸς τὰς ὑμετέρας ἐξετάζων ψυχάς. τὸν καλὸν ἐγὼ θηρευτὴν πρὸς τὰ μάχιμα δοκιμάζω θηρία, τὸν ἀγαθὸν κυβερνήτην πρὸς ἀντιπνέοντας ἀνέμους τῷ πλοίῳ. ἀνδρεῖον καλῶ στρατιώτην τὸν ἐν τοῖς κινδύνοις μὴ ληλοιπότη τὴν τάξιν. τοὺς φιλοσόφῳ βίῳ χρωμένους ἐν ἀκμῇ δυσκολίας ὅπως φέρονται θεωρῶ. ἰδιώτη μὲν γὰρ φάρμακον ἔστω λύπης ὁ χρόνος, ὁ δὲ διὰ Μούσης ἐλθὼν καὶ θείων γευσάμενος ἀκουσμάτων μή μοι τὴν τοιαύτην θεραπείαν ἀναμενέτω. δεῖ γὰρ τῆς ἰατρείας τοῦ χρόνου τὰ τοῦ λογισμοῦ φάρμακα προηγήσασθαι.

(36.) ἢ τί πλέον ἡμῖν οἱ λόγοι δωρήσονται; τοῦ δὲ χάριν πονοῦμεν τὰς τῶν παλαιῶν ἐκμανθάνοντες τύχας; οὐ γὰρ ἴνα τὸν χρόνον ἀνόνητα δαπανῶμεν, ἀλλ' ὅπως, οἶμαι, τὴν τε ἄλλην ἐκεῖθεν ὠφέλειαν δρεψώμεθα καὶ τοιοῦτου συμβάντος καιροῦ πρὸς ἄνδρας ἴσα πεπονθότας ἡμῖν ἢ πικρότερα πάθη τὸν νοῦν ἀναφέροντες οὕτως οἴσομεν ῥᾶον.

(37.) Ἄρπαγος τοίνυν ὁ Μῆδος, ἀνεΐλε μὲν Ἄστυάγης αὐτῷ τὸν παῖδα τὸν μόνον καὶ διακόψας τὸ σῶμα παρατέθεικεν εὐωχίαν τῷ φύσαντι τὸν υἱόν, ὃ δὲ τὴν γνώμην οὐδαμῶς ἠλλοιώθη τῇ θέᾳ πᾶν εἰρηκῶς ἀρεστὸν ὑπάρχειν αὐτῷ τὸ δοκοῦν βασιλεῖ. εἰ τοίνυν ὁ ποιεῖ βασιλεὺς φορητὸν ἀνδρὶ λόγων ἀμοίρῳ, πολὺ μᾶλλον παιδεῖαν ὑμῖν ἠσκημένοις ὅ τι ἂν πράττοι θεός.

(38.) καὶ μὴν ἐκάστω δεινότερον πάθος υἱὸς τεθνηκῶς ἤπερ ἀδελφοῦ τελευτή, φύσει γὰρ ἅπασιν ἥδιστον πάντων οἱ παῖδες· ἐπεὶ δὲ τὴν ἰδίαν ἐνίστε συμφορὰν ἕκαστος οἶεται τὰ τοῦ πλησίον ὑπεραίρειν κακά, ὑμεῖς δὲ καὶ ἄλλως ἄπειροι τέκνων ὑπάρχοντες οὕτω τυχὸν ἔχετε δόξης καὶ θάνατον ἀδελφοῦ χαλεπώτατον οἴεσθε πένθος, ὁμοίοις ὑμᾶς ἰάσομαι παραδείγμασιν.

(39.) ἤνεγκεν ὁ Μενέλαος τὴν Ἀγαμέμνονος τελευτὴν ὑπὸ γυναικὸς τολμηθεῖσαν καὶ ταῦτα συνοίκου, ἤνεγκεν Εὐφορβὸς ἀδελφοῦ πεσόντος αὐτῷ πρώην γεγονότος νυμφίου—μέμνηται τῶν ὑμεναίων ἀμέλει καὶ συνάχθεται χηρευούση τῇ νύμφῃ—, ἤνεγκε δ' οὖν ἰδὼν φονέα Μενέλαον, ἄνδρα πολέμιον καὶ μαλθακὸν αἰχμητὴν.

35) Μη λοιπόν αμελήσετε το ελάχιστο επίπεδο της υπομονής από τη στιγμή που έχετε ασκηθεί στο υψηλότερο αυτής. Γιατί είναι γνώρισμα του αγαθού άνδρα, όπως λέει η τραγωδία, να έχει όλα του τα χαρακτηριστικά καλά. Κοντοσιμώνει ο καιρός που θα κριθούν οι ψυχές σας. Εγώ δοκιμάζω τον καλό κυνηγό με τα άγρια θηρία, τον καλό καπετάνιο σε πλοίο με αντίθετους ανέμους. Αποκαλώ τον στρατιωτή ανδρείο, αυτόν που στους κινδύνους δε λιποτακτεί. Επιβλέπω αυτούς που συμπεριφέρονται υιοθετώντας τη ζωή των φιλοσόφων στο απόγειο των δυσκολιών. Έστω, ας είναι ο χρόνος το φάρμακο της λύπης για τον απλό πολίτη, κάποιος που προήλθε από τις Μούσες και έχει γευθεί τα θεϊκά παραγγέλματα δε πρέπει να αδημονεί γι αυτή τη θεραπεία. Γιατί τα φάρμακα του λογισμού υπερισχύουν της θεραπείας του χρόνου.

36) Ἦ τι ἄλλο περισσότερο θα προσέφερε ἡ Παιδεία σε εμάς; Προς χάριν τίνας καταβάλουμε ἐπίπονες προσπάθειες να μαθαίνουμε τὴν ἱστορία τῶν ἀρχαίων; Ὅχι γιὰ νὰ περνᾶμε ἀνώφελα τὸν καιρὸ μας ὅπως νομίζω, μα ἐπειδὴ θὰ σταχυολογήσουμε ἓνα διαφορετικὸ κέρδος ἀπὸ ἐκεῖ καὶ εἴαν τὰ ἴδια θὰ συμβοῦν

στην εποχή μας, θα φέρουμε στη μνήμη μας τους άνδρες εκείνους που έχουν περάσει τα ίδια ή χειρότερα, έτσι θα υπομείνουμε ευκολότερα.

37) Έτσι, όταν ο Άρπαγος ο Μήδος, του οποίου το μοναχοπαίδι σκότωσε και τεμάχισε ο Αστυάγης και του το παρέθεσε ύστερα σε δείπνο, μπροστά στο θέαμα δεν άλλαξε καθόλου γνώμη και είπε πως οτιδήποτε είναι αρεστό, εάν αυτό επιθυμεί ο βασιλιάς. Εάν, επομένως, κάτι το οποίο κάνει ο βασιλιάς είναι ανεκτό από έναν άνδρα απαιδέυτο, εσείς που έχετε ασκηθεί σε πολλή περισσότερη παιδεία, θα ανεχόσασταν πολύ περισσότερο οτιδήποτε θα έστελνε ο Θεός σε εσάς.

38) Σαφώς και για τον καθένα ένας νεκρός υιός είναι γεγονός πολύ πιο οδυνηρό από το θάνατο αδερφού, γιατί από τη φύση τα παιδιά είναι ό,τι πιο πολύτιμο υπάρχει. Όταν ο καθένας νομίζει πως η δική του συμφορά ξεπερνά τα δεινά του γείτονα και από τη στιγμή που εσείς είστε άπειροι στο πως είναι να έχει κάποιος παιδιά, αυτή, ίσως, τη γνώμη έχετε· νομίζετε ότι ο θάνατος του αδερφού είναι το πιο βαρύ πένθος. Με όμοια παραδείγματα θα σας παρηγορήσω.

39) Υπέμεινε ο Μενέλαος το θάνατο του Αγαμέμνονα που προκλήθηκε από μία γυναίκα και συγκεκριμένα τη σύζυγό του. Επίσης ο Εύφορβος άντεξε το θάνατο του αδερφού του ο οποίος είχε νυμφευθεί πρόσφατα – φρόντισε να τραγουδήσει τα γαμήλια άσματα και να μοιραστεί τον πόνο του με τη χηρεύουσα νύφη – άντεχε λοιπόν να αντικρίζει το φονιά Μενέλαο, ο οποίος ήταν εχθρός και αδύναμος μαχητής.

(40.) τί ἂν ὑμῖν ἐγκράτειαν ἀνδρῶν διηγοίμην; Μέμνησθε δήπου τῆς ἱερείας ἐκείνης, ἧς οἱ παῖδες ἀπόντων αὐτῇ τῶν βοῶν οἷς εἰώθει πρὸς τὸ τῆς Ἥρας ἄγεσθαι τέμενος, διηκόνει γὰρ τῇ θεῶ, παρούσης ἤδη τῆς ἑορτῆς τὸν ζυγὸν ὑποδύντες εἴλκον τὴν ἄμαξαν τῆς μητρὸς ὀχουμένης— μέμνησθε ταύτης καὶ ὅτι τὴν Ἥραν ἰκέτευσε τοῦτο νεῖμαι τοῖς τέκνοις τὸ δῶρον, ὅπερ ἄριστον ἀνθρώπῳ λαβεῖν. ἤκουσεν ἡ θεὸς καὶ πληροῖ τὴν εὐχὴν καὶ θανάτῳ δωρεῖται τοὺς νεανίας. ἤνεγκεν ἡ γυνὴ τὸ συμβάν, ἡ μήτηρ ἡ δύο παῖδας ὁμοῦ νεανίσκους ἀποβαλοῦσα καὶ δοκοῦσα τῆς τελευτῆς αἰτία γενέσθαι. καὶ γέγονεν ἐναργὲς τῇ μαρτυρίᾳ τῆς Ἥρας, ὡς ἄριστον ἀνθρώπῳ δῶρον ὁ θάνατος.

(41.) Ἔοικα δὲ τὴν ἄλλως ὑμῖν ἐνοχλεῖν οἴκοθεν ἐγνωκόσι τὸ δέον. εἶδον γάρ, εἶδον νικῶντας καρτερίᾳ τὸ πάθος. οὐκ ὀλίγοις ὑμᾶς φιλοσοφοῦντας ὑπέδειξα παρὰ τὸν μέγιστον τῶν δακρύων καιρὸν. καὶ μάλα προσήκων ὑμῖν οὗτος ὁ τρόπος· ἄνευ γὰρ τῆς ἐγκρατείας, ἣτις ὑμῖν ἐκ φύσεώς τε καὶ λόγων προσοῦσα τυγχάνει, τίς οὕτω φιλόψυχος, ὅτῳ βδελυρὸς ὁ βίος οὐ φαίνεται πραγμάτων γέμων ἀεὶ ποιούντων ἠδεῖαν ἐκάστῳ τὴν τελευτήν;

(42.) ὅπερ ἔφη τις εἴ φρονῶν τῷ Περσῶν βασιλεῖ· ἰδὼν γὰρ τοῖς ἐπὶ γῆς συναχθόμενον, ὅτι καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρωπίνων ἐτῶν χρόνος ἐστὶ βραχύς, λόγον ὁ βάρβαρος Ἑλληνικὸν ἀπεφθέγγετο· οὐ τὸ σύντομον, ὡ βασιλεῦ, τοῦ βίου δεινόν, ἀλλ' ὅτι βραχύς πεφυκὼς ποικίλας ἔχει φροντίδας. τὰ μὲν γὰρ κακὰ τῇ παρουσίᾳ τοὺς ἔχοντας ἀνιᾶ, τὰ δὲ χρηστὰ μήποτε παύσεται θορυβεῖ

(43.) καὶ μοι δοκῶ, εἴ τις θεῶν πάντας ἀνθρώπους εἰς ἓνα που χῶρον συναγαγὼν ἕκαστον ἀπαιτήσαι τὴν ἑαυτοῦ διηγήσασθαι τύχην, εἴτα πάντων εἰπόντων ἕκαστου πύθοιτο πάλιν, ποῖαν ἔχειν ἂν ἔλοιτο, πάντας ἂν ἀποροῦντας σιγῆσαι μηδένα ζηλωτὸν θεωμένους.

(44.) ἐντεῦθεν ἄρα τινές, Τραύσους, οἶμαι, τὸ γένος προσαγορεύουσι, τικτομένου μὲν τινος ὠλοφύροντο σκοποῦντες, εἰς ὅσα ἤλθε κακὰ, ἀπιόντος δὲ πανήγυριν ἦγον ὅσων ἠλευθέρωται δυσχερῶν ἐννοοῦμενοι. πάλαι ταῦτα βοῶσι καὶ ποιηταὶ καὶ φιλοσοφίαν ἀσκήσαντες ῥήτορές τε καὶ συγγραφεῖς ὥσπερ εἰς ἓν συνελθόντες καὶ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι μίαν ἅπαντες γνώμην περὶ τῶν ἀνθρωπείων κακῶν ἀποφήνασθαι.

(45.) Πλὴν ὅσον ἔνεστιν ἐπὶ γῆς ὄντα πράττειν καλῶς, πνέουσαν ἔσχεν ἐξ οὐρίας τὴν τύχην· ὅσῳ γὰρ τῶν ἄλλων σοφώτερος, τοσοῦτῳ μᾶλλον εὐδαιμονέστερος ἦν, εἴπερ ἢ σοφία κατὰ τὸν Πλάτωνος ὄρον εὐδαιμονίας κεφάλαιον

40) Γιατί να σας διηγηθῶ την εγκράτεια των ανδρῶν; Θυμάστε βέβαια την ἰέρεια εκείνη, της οποίας τα παιδιά, κατὰ τὴ διάρκεια της εορτῆς, ἐλλείψει βοδιῶν που συνήθιζαν να την μεταφέρουν στο ναὸ της Ἴρας στο οποίο υπήρξε διακόνισσα της Θεάς, ἀνέλαβαν το ζυγὸ και ἐσυραν τὴν ἀμαξα με τὴ μητέρα τους να κρατᾶ τα ἡνία. Θυμάστε ἐπίσης ὅτι αὐτὴ ἰκέτευσε τὴ Θεά να δώσει στα παιδιά ἐκεῖνο τὸ δῶρο τὸ οποίο θα ἦταν ὅ,τι πιο πολῦτιμο μπορούσε να λάβει ἓνας ἀνθρώπος. Ἡ Θεά εἰσάκουσε και ἐκπλήρωσε τὴν ἐπιθυμία δωρίζοντας τὸ θάνατο στους νέους. Και υπέμεινε ἡ γυναίκα τὸ γεγονός, ἡ μητέρα αὐτὴ που ἔχασε μονομιάς και τα δύο τῆς παιδιά, αὐτὴ που ἐγένε ἡ αἰτία τὸ θανάτου τους. Και ἐπιβεβαίωσε τὴν πίστη τῆς Ἴρας ὅτι στους ἀνθρώπους ὁ θάνατος εἶναι τὸ καλύτερο δῶρο.

41) Φαίνεται πως σας ἐπιπλήττω μάταια αφοῦ τυχαίνει να γνωρίζετε τα δέοντα ἀπὸ προσωπικὴ ἐμπειρία. Γιατί εἶδα ἀνθρώπους που υπερνίκησαν τὸ πάθος μέσω τῆς υπομονῆς. Ὅχι λίγα σας υπέδειξα κατὰ τὴ μεγάλη διάρκεια των δακρύων. Και περισσότερο ταιριάζει σε εσᾶς αὐτὸς ὁ τρόπος. Γιατί χωρὶς τὴν εγκράτεια ἡ οποία σε εσᾶς βρίσκεται ἀπὸ τὴ φύση και ἀπὸ τὴν παιδεία που ἔχετε λάβει, ποῖος θα ἦταν τόσο μικρόψυχος ὥστε να του φαίνεται ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι σιχαμένη και γεμάτη ἀπὸ πράγματα τα οποία πάντα κάνουν τὸ θάνατο ἀγαπητὸ στον καθένα;

42) Όπως κάποιος συνετός είπε στο βασιλιά των Περσών, επειδή τον έβλεπε στεναχωρημένο με επίγεια θέματα και το γεγονός ότι η ανθρώπινη ζωή είναι σύντομη, ο βάρβαρος εξέφρασε το ελληνικό ρητό : «Βασιλιά, το κακό δεν είναι ότι η ζωή είναι σύντομη, αν και βραχύς ο βίος έχει ποικίλες φροντίδες. Με την παρουσία τους τα μεν κακά ενοχλούν αυτούς που τα έχουν, ενώ τα καλά πράγματα ποτέ δε σταματούν να τους συναρπάζουν».

43) Και μου φαίνεται πως εάν κάποιος από τους Θεούς συγκεντρώσει όλους τους ανθρώπους κάπου σε ένα μέρος και τους ζητήσει να διηγηθούν τα βιώματά του και αφού όλοι από αυτούς πουν την κάθε ιστορία του, να ρωτήσει πάλι, ποια από όλες τις Μοίρες θα μπορούσε να διαλέξει ο καθένας, όλοι θα έκαναν σιγή απορημένοι, θεωρώντας πως τίποτα από αυτά δεν είναι ζηλευτό.

44) Από αυτό το σημείο λοιπόν, σε μία φυλή, την οποία νομίζω αποκαλούν Τραύσους, όταν κάποιος γεννιόταν, ξεσπούσαν σε οδύνη, σκεπτόμενοι τα κακά τα οποία επρόκειτο να του συμβούν. Όταν απεβίωνε έστηναν γιορτή, υποδηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την απελευθέρωσή του από τα δεινά. Προ πολλού γι αυτά έχουν μιλήσει και οι ποιητές και οι φιλόσοφοι και οι ρήτορες και οι συγγραφείς ώστε όλοι μαζί και προς τους άλλους, κατέληξαν σε μία κοινή απόφαση για τα ανθρώπινα κακά.

45) Επιπλέον, ο Προκόπιος πορεύτηκε με μία ευνοϊκή τύχη, όσο είναι δυνατό για κάποιον να ευτυχήσει όσο είναι επί γης. Γιατί όσο σοφότερος ήταν από τους άλλους τόσο περισσότερο ευτυχισμένος ήταν, εάν, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η σοφία είναι πηγή ευδαιμονίας.

(46.) ἀλλὰ μὴν τοσαύτην βεβίωκεν ἡλικίαν ὥστε μήτε γήρως ἄμοιρος εἶναι μήτε τὴν ἐπομένην τοῖς σφόδρα πρεσβύταις ἀναμεῖναι ταλαιπωρίαν. ἄνευ δὲ τούτων, ὄσων γέγονε παιδευτής, τοσοῦτων ὑπῆρχε πατήρ ἴσα καὶ τέκνα τοὺς φοιτητὰς ἀγαπῶν. εἰ δὲ δὴ τι κάμοι λόγου πρόσεστιν ἄξιον καὶ παιδεύειν ἐπιχειρῶ, οὐ πατήρ, ὡς ἔοικε, μόνον ἀλλὰ καὶ πάππος ἤδη γεγονῶς ἐτελεύτα.

(47.) καὶ μὴν ἀξίαν ἔσχε τοῦ βίου τὴν τελευταίην. οὔτε γὰρ ἀπεμάρανε νόσου μῆκος τὸ σῶμα καὶ φερομένου τὴν ὑστάτην πορείαν ἴδιόν τε τὸ πάθος ἕκαστος ἐλογίσατο καὶ δακρύων ἀφήκε πηγὰς ἢ τε ὅσια τοιοῦτοις αὐτῷ τετίμηται τρόποις, οἷς νομίζεται θάνατον ἱερέως τιμᾶσθαι.

(48.) Κύρῳ φασὶ τῷ Καμβύσου καθεύδοντι δόξαι τινὰ προσελθόντα σκευάζου, λέγειν, ὧ Κῦρε· ἤδη γὰρ εἰς τοὺς κρείττονας ἄπει. ὁ μὲν εἶπεν, ὁ δὲ προέγνω τὴν τελευταίην ἐκ τῶν βεβιωμένων αὐτῷ τὴν πρὸς τοὺς κρείττους πορείαν ἐνθυμηθεὶς. πείθομαι τοῦτον εἰς τὴν ὁμοίαν τῷ Κύρῳ τάξιν ἔλθεῖν εἴτε χωρίον ἐστὶ

τερπνόν, ὃ δὴ Μακάρων νήσους οἱ μῦθοι καλοῦσιν, εἴτε καὶ ἄλλη τις ὤρισται τοῖς ἀγαθοῖς ἀμοιβή.

(49.) Τοιούτοις ἐγὼ λογισμοῖς ἐμαυτὸν ἰασάμην καὶ τὴν μεγίστην οὔπω παραμυθίαν προσέθηκα. ἀπῆλθε καὶ Δημοσθένης τὴν αὐτὴν τῷ τεθνεῶτι βεβιωκῶς ἡλικίαν, ὃ τὰς Ἀθήνας, ὃ τὴν Ἑλλάδα τῇ γλώττῃ φυλάττων, ὃ πρὸς τὸ Φιλίππου χρυσίον πόλεμον ἀκήρυκτον πολεμῶν, ὃς οὐκ ἀπεῖπε πρὸς φάλαγγα προδοτῶν ἀνθιστάμενος, ὃν Ἑρμοῦ λογίου παράδειγμα τῶν σοφιστῶν τις καλεῖ· ὅμως ἀπῆλθε καὶ προσέτι βιαίῳ θανάτῳ καὶ τὴν Ἀθηναίων τύχην σαλευομένην καταλιπὼν δίκην νεὼς περικλυζομένης ἀνέμων τε βία καὶ συγχύσει κυμάτων.

(50.) ὃ δὲ τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀφῆκεν εἰς ἀσφαλῆ τε καὶ μέγαν ὀρμιζομένην λιμένα, τὸν ἱερέα. οὕτως ὁ παλαιὸς λόγος ἐστὶν ἀληθής, ὡς οὐδὲν ἄκρατὸν ἐστὶ τῶν κακῶν, ἀεὶ δέ τι τοῦτῳ παραπέφυκεν ἀγαθόν. ὅθεν παραψυχὴ τοῦ γεγονότος ὁ πάντα χρηστὸς ἱερεὺς δέδοται τοῖς ἐνοικοῦσι.

(51.) τὰς μὲν οὖν ἄλλας εὐεργεσίας αὐτοῦ πρώην ὁ πολὺς ἐκεῖνος ἐπεδείξατο σοφιστῆς καὶ νικᾶν εἰωθῶς τοῖς λόγοις τὰ πράγματα τότε πρῶτον ἐφάμιλλος ὦφθη τοῖς ἔργοις. ὡς ἔδει γε καὶ τὰς ἄρτι σοὶπραχθείσας τῇ πόλει φιλοτιμίας τὴν ἐκείνου προλαβεῖν τελευτήν, ἵνα τοῦ πρὸς ἀξίαν τύχῳσι κόσμου τοιαύτης ἀπολαύουσαι γλώττης.

46) Ἀλλά πέρασε μία ζωὴ ὥστε οὔτε ἐγένετο πολὺ ἡλικιωμένος οὔτε τὴν ἀναμενόμενη ταλαιπωρία τῆς τρίτης ἡλικίας βίωσε. Χωρὶς αὐτὰ, ἐπίσης, υπῆρξε πατέρας σε ὅσους δίδαξε, ἀγαπώντας τους στο ἴδιο μέτρο σα να ἦταν παιδιὰ του. Καὶ αν ὑπάρχει κατὰ τὴ γνώμη μου κάτι ἀξιο που πρέπει να προσθέσω καὶ να ἐπιχειρήσω να σας το μεταφέρω, εἶναι ὅτι πέθανε ἔχοντας γίνεῖ ὄχι μόνο πατέρας ἀλλά, ἐπίσης, ἔχοντας γευτεῖ τὴ χαρὰ του να εἶναι παππούς.

47) Καὶ μάλιστα ὁ θάνατος του ἦταν ἀξίος σαν τὴ ζωὴ του. Γιατί οὔτε κάποιον μακροχρόνιον νόσημα ταλαιπώρησε τὸ σῶμα του καὶ καθὼς διήνυε τὰ τελευταῖα του, ὁ καθένας τὸ θεωροῦσε τὸ πάθος αὐτὸ ὡς δικό του καὶ ἀφήνε τὰ δάκρυα να τρέχουν σα πηγές. Ἐνῶ ἡ κηδεῖα του ἔχει τιμηθεῖ με τέτοιες ἐνέργειες σα να μοιάζει να τιμούν τὸ θάνατο ἐνός ἱερέα.

48) Λένε πως ὁ Κύρος ὁ γιος του Καμβύση εἶδε κάποιον να ἐρχεται πρὸς τὸ μέρος του τὴν ὥρα που κοιμάται. «Προετοιμάσου, εἶπε, Κύρε, γιατί ἀναχωρεῖς για τὸν κόσμον τῶν ἀνωτέρων». Ἔτσι εἶπε αν καὶ ὁ Κύρος εἶχε προβλέψει τὸ θάνατό του γιατί εἶχε λάβει ὑπόψιν του ἀπὸ τις ἐμπειρίες του τι ἐστὶ ἡ πορεία πρὸς τους καλύτερους. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὁ Προκόπιος θα βρῖσκεται στο ἴδιο μέρος με τον

Κύρο είτε πρόκειται για ένα ευχάριστο μέρος ή για τις νήσους των Μακάρων όπως αφηγούνται οι μύθοι ή κάποιο άλλο έπαθλο το οποίο έχει οριστεί για τους αγαθούς.

49) Με τέτοιους λογισμούς ίασα τον εαυτό μου και του επέφερα τη μεγαλύτερη παρηγοριά. Και ο Δημοσθένης αναχώρησε στην ίδια ηλικία με τον θανόντα. Ήταν αυτός που με τη ρητορική του δεινότητα έγινε φύλακας της Ελλάδας και της Αθήνας, αυτός που κήρυξε αδιάκοπο πόλεμο για το χρυσό του Φιλίππου, αυτός που αντιστάθηκε μπροστά στην παράταξη των προδοτών, αυτόν που κάποιος από τους σοφιστές καλεί ως Λόγιο Ερμή. Όμως, πέθανε, με ένα κατά πολύ βίαιο θάνατο και τη τύχη των Αθηναίων εγκατέλειψε από αρμονία σε ταραχή, σαν ένα πλοίο που έχει περικυκλωθεί από τη δύναμη των ανέμων και τη θύελλα των κυμάτων.

50) Αλλά ο Προκόπιος άφησε το πλοίο του σε ασφαλές και τεράστιο λιμάνι, τον ιερέα. Έτσι το παλαιό ρηθέν, είναι αληθές ότι τίποτα από τις ατυχίες δεν είναι κακό, από αυτές πάντα κάτι καλό γεννιέται. Εξαιτίας του συμβάντος που έλαβε χώρα ο ιερεύς που είναι καλός και αγαθός σε όλα, δόθηκε ως παρηγοριά στους κατοίκους.

51) Τις άλλες λοιπόν ευεργεσίες του από πριν έχει επισημάνει ο λαμπρός εκείνος σοφιστής (Προκόπιος) και ενώ συνήθιζε στους λόγους του οι λέξεις ξεπερνούν τα έργα, τότε ήταν η πρώτη φορά που τα λόγια ταυτίστηκαν απόλυτα με τα έργα. Φυσικά και οι πρόσφατες ευεργεσίες σου θα έπρεπε να προηγηθούν του θανάτου του, προκειμένου να γίνουν αξιομνημόνευτες μέσα από τον καθηλωτικό του λόγο.

(52.) νῦν δὲ τίς οὐ κατόπιν χωρήσει τῶν εἰργασμένων; ὧν τί παρῆς τίνος μνησθῶ; ἢ τε γὰρ πόλις τοσοῦτον προσείληφε μέγεθος τῶν στοῶν, ὡς ἐξεῖναι ποιητικῶς εὐρυάγυιαν αὐτὴν ὀνομάζειν—έντεῦθεν ἔστιν ἀβρόχους τὰς στοὰς διέναι λελυμένων ὅσα τοῖς παριοῦσιν ἐμποδῶν ἐγεγόνει—τό τε λουτρὸν ἀνέωκται διὰ σέ τοῖς οὐ πανταχοῦ τῆς πόλεως ἀδεῶς φοιτᾶν δυναμένοις. καὶ μαντεύομαί γε πλείονά τε καὶ μείζω γενήσεσθαι τῶν γεγονότων.

(53.) Ἀλλὰ τούτων μὲν ἕκαστον ἰδίου πρὸς ἔπαινον ῥήτορος δεῖται, μίαν δέ σου πρᾶξιν ἐγὼ πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν πρόσφορον διηγήσασθαι βούλομαι. ἔθηκε νόμον ὁ χρόνος ὀδυνηρὸν γυναιξί. τίς οὖν οὗτός ἐστιν; ἐπειδὴν ἄωρος γένηται τελευτή, οὐ τῆ κινήσει τοῦ πάθους ἀρκοῦνται πρὸς ὀδυρμόν, οὐ τῆ γυναικείᾳ φύσει ῥαδίως καταφερομένη πρὸς δάκρυα, ἀλλὰ μισθοῦνται τινα θρήνουσ ἀταῖς ἄδουσαν· ἢ δὲ τῆ συμφορᾷ φλεγόμενας ἔτι μᾶλλον ἐξάπτει,

καθάπερ ἂν εἴ τις ἔλαιον ἐπιβάλλοι πυρί. καὶ κρείττων αὕτη τὴν τέχνην ἢ μείζους ἐπισταμένη κινεῖν οἰμωγὰς καὶ τὰς τάλαιπώρους γυναῖκας δακρύων μισθοὺς ἀπαιτεῖ.

(54.) τοῦτο τοίνυν ἔσβεσας εὖ ποιῶν ἐλεεινὸν ἠγησάμενος μηχανᾶσθαι προσθήκη ταῖς ἐμφύτοις ὀδύναϊς. τοιοῦτον οὖν κηδεμόνα λαχόντες ἐπικουφίζεσθε τῆς ἀθυμίας καὶ τῇ πατρίδι συνεύχεσθε τοῦδέ τε χρόνον ἀπολαῦσαι μακρὸν καὶ παραπλησίους ἐνεγκεῖν τῷ τεθνεῶτι πολίτας.

(55.) Ταύτας, ὧ ποθεινοτάτη κεφαλή, τὰς χοᾶς ὁ σὸς ἐπισπένδει σοι φοιτητής· ἔδει γὰρ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων δακρῦσαι καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰσαγαγεῖν τὸν πλείονος παρὰ σοὶ τυχόντα φιλοστοργίας.

52) Τώρα λοιπόν, ποιος δε θα διαδώσει στη συνέχεια τα πεπραγμένα σου; Από αυτά τι να παραλείψω και σε τι να κάνω μνεία; Η πόλη έχει αποκτήσει τόσες πολλές στοές ώστε είναι δυνατό να την ονομάσουμε «πλατύδρομη». Τώρα πια οι στοές δε πλημμυρίζουν από νερά και καθιστούν εύκολη τη διάβαση, καθώς έχουν αφαιρεθεί όλα όσα την εμπόδιζαν. Και εξαιτίας σου, το λουτρό έχει ανοιχθεί σε όλους αυτούς που δε μπορούσαν να επισκεφθούν με ευκολία από κάθε μεριά της πόλης. Και μαντεύω πως επρόκειτο να ακολουθήσουν περισσότερες και μέγιστες ευεργεσίες.

53) Αλλά για καθεμιά από αυτές τις αγαθοεργίες χρειάζεται και ξεχωριστό εγκώμιο. Εγώ βέβαια μία από τις πράξεις σου θα εκθέσω στο παρόν σημείο γιατί αρμόζει στην υπόθεση. Ο χρόνος έχει θέσει ένα νόμο οδυνηρό για τις γυναίκες. Ποιος είναι αυτός; Όταν συμβεί κάποιος πρόωρος θάνατος οι γυναίκες δεν αρκούνται με την αναταραχή των συναισθημάτων που καταλήγει σε οδυρμό, ούτε

με τα δάκρυα που εύκολα πηγάζουν λόγω της γυναικείας φύσης τους, αλλά εκμισθώνουν κάποιον να άδει θρηνητικά τραγούδια για λογαριασμό τους. Τις εξάπτει ακόμα περισσότερο, ενώ ήδη καίγονται, να ρίχνει κάποιος λάδι στη φωτιά. Και αφού είναι η καλύτερη σε αυτή την τέχνη φροντίζει να υποκινεί μεγαλύτερες κραυγές και να απαιτεί πληθώρα δακρύων από τις δύσμοιρες γυναίκες.

54) Αυτή, λοιπόν, την παράδοση κατήργησες μέσα στα καλά που έκανες, θεωρώντας πως είναι τραγικό να επινοούν την προσθήκη ψεύτικης οδύνης στην ήδη υπάρχουσα φυσική. Με το να σας έχει δοθεί τέτοιος προστάτης, ας καταπραΰνετε την βαρυθυμία σας και ευχηθείτε όλοι μαζί η πατρίδα να τον ευχαριστηθεί για πολύ χρόνο και να δημιουργήσει πολίτες που θα προσομοιάζουν με το νεκρό.

55) Τέτοιες νεκρικές σπονδές, λατρεμένη μου διδάσκαλε, σου προσφέρει ο δικός σου μαθητής. Γιατί ήταν αναγκαίο να θρηνήσουμε μαζί με τους άλλους το χαμό σου και από τους άλλους, εγώ κάτι παραπάνω να παρουσιάσω για σένα, αφού έτυχα μάρτυρας της δικής σου υπερβολικής αγάπης.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ.

Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΛΟΓΟΥ

A.Πρόλογος

- Η αιτία σύνθεσης μία τέτοιας ομιλίας και η αδυναμία του ρήτορα να ανταπεξέλθει λόγω επιφόρτισης των συναισθημάτων **§1-2**

B. Διήγησις-Πίστη

- Περιγραφή Προκοπίου, παιδικά χρόνια και πρόοδος στην παιδεία **§3-5**
- Ο Προκόπιος ως διδάσκαλος, τα επιτεύγματά του και τα χαρίσματά του **§6-16**

- Ο Προκόπιος και η εξωτερική του συμπεριφορά **§17-20**
- Η Θεία Παιδεία του Προκοπίου και η χριστιανική του συμπεριφορά **§21-22**
- Η λιτότητα του βίου του **§23**
- Η μοναδικότητα της ρητορικής του τέχνης **§24**
- Οι αρετές του και ιδίως η φιλανθρωπία του **§25-26**
- Μεταθανάτιες σκέψεις και ρητορικά ερωτήματα μέσα από ιστορικά και μυθολογικά παραδείγματα **§27-30**
- Ο Προκόπιος ανακαλείται στη μνήμη των οικείων προκαλώντας τους θλίψη και πόνο **(θρήνος) §31-33**
- Λόγια παραμυθίας από το Χορίκιο για κατευνασμό του πόνου **(παραμυθία) §34-49**
- Έπαινος στον επίσκοπο Μαρκιανό και στα έργα του. **§50-53**
- Ο Χορίκιος εύχεται η πόλη όσο υπάρχει να ωφελείται από τα έργα του Μαρκιανού και να ζει με την ελπίδα ότι θα ξαναγεννηθεί άνδρας σα τον Προκόπιο **(ευχή) §54**

Γ. Επίλογος

- Ο Χορίκιος απευθύνει το τελευταίο αντίο στο δάσκαλο και του αφιερώνει τον λόγο **§ 55**

Για το σχολιασμό των παραγράφων θα προβούμε σε μία διαφορετική μέθοδο. Κάθε παράγραφος θα εξετασθεί μεμονωμένα. Θα μελετηθεί, όπου είναι αναγκαίο, στα παρακάτω στοιχεία: α) ως προς τις πηγές που ακολουθεί ο συγγραφέας, β) ως προς το νόημα, τα πραγματολογικά σχόλια και τις τυχόν ιστορικές πληροφορίες, γ) ως προς τα γλωσσικού περιεχομένου στοιχεία και δ) ως προς τα ρητορικά

σχήματα.²³⁰ Έτσι από δω και στο εξής : α) = (ΠΗΓ.), β) = (ΝΟΗΜ.), γ) = (ΓΛΩΣ.), δ) = (Ρ.ΣΧΗΜ.). Ωστόσο, κάποιες φορές ενδέχεται για λόγους δομής και πρακτικότητας οι κατηγοριοποιήσεις αυτές να ενωποιούνται.

1. **(ΝΟΗΜ.)** Ο Χορίκιος βρίσκεται σε δεινή συναισθηματική θέση και δε μπορεί να συγκρατήσει τη συγκίνησή του για το χαμό του διδασκάλου του. Το αίσθημα της ευγνωμοσύνης είναι απύθμενο, δε μπορεί να περιοριστεί σε σιωπηλό θρήνο γιατί θα φανεί ως αχαριστία από την πλευρά του. Ο λόγος που θα επιχειρήσει θα είναι φόρος τιμής στο πρόσωπο του Προκοπίου κοντά στον οποίο συνέλεξε τις πιο εποικοδομητικές γνώσεις και διαποτίστηκε από το πνεύμα και τα λογοτεχνικά επιτεύγματα των αττικών ρητόρων. **(ΠΗΓ.)**
Λειμώνας Άττικούς : ο Χορίκιος κάνει χρήση αυτής της **μεταφοράς** η οποία απαντάται σε δύο ομιλίες του ρήτορα και Σοφιστή Ιμέριου της Σχολής των Αθηνών του 4^{ου} χριστιανικού αιώνα (*Hem. Decl. Et Orat.* 47,62). **(ΛΕΞ.) όσια :** Στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους και αρχής γενομένης από τους Καππαδόκες Πατέρες αποκτά η λέξη άλλο νόημα και υποδηλώνει τη νεκρώσιμη ακολουθία. (*Gr. Naz. Ep. 63 / Chrys. Hom. in Eph. 13.2*). *ἀποδιδούς ἀμοιβήν – πλὴν ὅσω πικρότερον :* ο Ευσέβιος Καισαρείας χρησιμοποιεί ανάλογο λεξιλόγιο. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** με τη χρήση του *μᾶλλον* και *ἤττον* αντιδιαστέλλεται το νόημα των προτάσεων μέσω του σχήματος της **Αντίθεσης**. Η δομή των δύο προτάσεων είναι ίδια στο τέλος σα να επρόκειτο για ένα **Ομοιοτέλειτο** που αφορά συντακτική ομοιότητα των κώλων: *παραμυθεῖσθαι πειρῶμαι / χειραγωγεῖν ἐβουλόμην*, απαρέμφατο-ρήμα προσδίδοντας ρυθμικότητα αλλά και έμφαση στο συγκεκριμένο παραλληλισμό. Εμφανίζεται και το ρητορικό σχήμα της **Υπόστασης** *πλὴν ὅσω... τοσοῦτω μᾶλλον*, κατά το οποίο συμπαρατίθενται προτάσεις που η μία προϋποθέτει την ύπαρξη της άλλης, δημιουργώντας

²³⁰ Για τα ρητορικά σχήματα χρησιμοποιήσαμε τις εξής μελέτες : H. Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric A Foundation for Literary Study*, D. E. Orthon & R. D. Anderson (eds), Brill, Leiden, Boston, Köln, 1998, ; M. H. Abrams, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων, Θεωρία, Ιστορία, Κριτική Λογοτεχνία*, (μτφρ.) Γ. Δεληβοριά & Σ. Χατζηωαννίδου, Αθήνα, 2005, ; L. Pernot, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, (μτφρ.) Ξ. Τσελέντη, Αθήνα, 2005, 329-346. Ενώ από αρχαίες πηγές : Αλέξανδρος, *Περὶ σχημάτων*, ed. L. Spengel, *Rhetores Graeci*, Lipsiae 1856, III, 7 – 40.

κλιμάκωση στο λόγο. Συχνό είναι και το φαινόμενο του **Υπερβατού**, «πρός τήν των δακρύων ήγωνισάμην **φοράν**».

2. **(ΝΟΗΜ.)** Η περιγραφή εδώ στον Προκόπιο παίρνει τη μορφή κλασικού ήρωα. Η επευφημία και η ανάμνηση του ως ήρωα είναι η μικρότερη ανταμοιβή που μπορεί να δοθεί για τον 'άμωμο βίος' που διετέλεσε. Όπως αναφέρει ο Χορίκιος είναι νομοθετημένο από παλιά να αναγνωρίζεται και να τιμάται ένας νεκρός που είχε προσφέρει εν ζωή τα μέγιστα. (Plat. *Gorg.* 523a) Οι ήρωες υπηρέτησαν την κοινότητα, δεν ήταν συνηθισμένοι θνητοί γι αυτό και στο θάνατό τους ακολουθούσαν λατρευτικές εκδηλώσεις. Η μνήμη τους έμενε ζωντανή και χαραγμένη στον κόσμο.²³¹ Αυτό προσπαθεί να καθιερώσει ο Χορίκιος, όχι τις λατρείες, αλλά την υστεροφημία μέσα στην πορεία των χρόνων· σε αυτό άλλωστε αποσκοπεί και ο λόγος του. Τα επαινούμενα κατορθώματα και οι αρετές του Προκοπίου θα είναι παραδείγματα προς μίμηση, η ουσία της ομιλίας θα είναι το δώρο για τις επερχόμενες γενιές. **(ΠΗΓ.)** ποίαν γὰρ εὐκλειαν χαρίζεται λόγος ὀπίσω τῆς ἀξίας (τοῦἐπαινουμένου) βαδίζων; — πρὸς ὄνησιν δὲ μᾶλλον τῶν ζώντων : οι φράσεις αυτές απαντώνται αυτούσια στο Γρηγόριο Νύσσης (Greg. Nys. *In Sanct. Ephraim* 46, 849) σε ένα εγκώμιο εις τον Όσιο Ευφραίμ. Αυτούσια, σχεδόν, λαμβάνεται από το Γρηγόριο Νύσσης και η τελική πρόταση της παραγράφου **μεγίστη (τοῖς πολλοῖς) ἐπὶ τὰ βελτίω παράκλησις (τε καὶ προτροπή), ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν εὐφημία**, με τις παρενθετικές φράσεις να παραλείπονται στο Χορίκιο. Ο Χορίκιος δημιουργεί ελλειπτικό λόγο αφού παραλείπει το *τοῦ ἐπαινουμένου*, **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** σχηματίζοντας το σχήμα της **Βραχυλογίας**. Βλέπουμε και τη **Ρητορική ερώτηση** που τέθηκε πιο πάνω που προδίδει, ως σχήμα διανοίας, ενάργεια στο λόγο και εκφέρεται με το σχήμα υποφοράς, καθώς ο ερωτών δίνει κατευθείαν την απάντηση. **(ΛΕΞ.)** Συγκεκριμένοι όροι φαίνεται πως επιφορτίζουν το λόγο και δημιουργούν τις συνθήκες για ένταξη του τεθνεώτος στο πάνθεος των ηρώων. Τα ουσιαστικά

²³¹ Zaidman-Pantel 2004, 176.

ἄθλον, ἔπαινον, δόξαν, εὐκλειαν, εὐφημία καταμαρτυρούν και επισφαλίζουν κάτι τέτοιο.

3. **(ΝΟΗΜ.)** Είναι ξεκάθαρο πως ο Προκόπιος είναι μία αντιπροσώπευση της αρετής, ένα υπόδειγμα και πρότυπο αγαθού άνδρα για τον οποίο ο Χορίκιος φέρει τις αμφιβολίες του ότι θα γεννήσει η Φύση κάποιον παρόμοιο και ισάξιο. **(ΠΗΓ.) ποτέ φέρων ὁ χρόνος** : όχι ότι από άποψη νοήματος έχει κάτι να μας προσφέρει η συγκεκριμένη ημιπερίοδος αλλά έτσι όπως δομείται συντακτικά απαντάται αυτούσια μόνο σε ένα συγγραφέα πριν το Χορίκιο. Θα μπορούσε να είναι απλά μία σύμπτωση, εξάλλου οι λέξεις είναι πολύ κοινού λεξιλογίου. Πρόκειται για τον Παλαίφατο ο οποίος στο *Περί Απίστων* έργο του (Palaeph. *De Incred.* §50) παραθέτει μύθους από την αρχαιότητα. Σε έναν λοιπόν μύθο από αυτούς κάνει χρήση της συγκεκριμένης φράσης, ένα μύθο που εντάσσει ο Χορίκιος στον παρόντα επιτάφιο στη τεσσαρακοστή παράγραφο. Εξάλλου γίνεται αντιληπτό πως ο συγγραφέας έτρεφε μία αδυναμία στη χρήση μύθων, δε θα ήταν παράλογο να είχε διαβάσει το μύθο από κει και η φρασεολογία να του είχε απουπωθεί στο μυαλό.
4. **(ΝΟΗΜ.)** Τα παιδικά χρόνια του Προκοπίου μαρτυρώνται δραματικά λόγω του χαμού του πατέρα του. Ο Χορίκιος επαίρει την ιδιοσυγκρασία του δασκάλου η οποία χτίστηκε και γαλουχήθηκε με όλες τις αρετές, χωρίς να φαίνεται στην ουσία η έλλειψη του πατέρα, του στηρίγματος της οικογένειας. Ο Χορίκιος εμμέσως πλην σαφώς δίνει πληροφορίες για την εικόνα της κοινωνίας στη Γάζα του 6^{ου} αιώνα όσον αφορά το θεσμό της οικογένειας και το ρόλο των *Paterfamilias*. Ωστόσο δε δίνει σαφή εικόνα για το αν μία οικογένεια σα του Προκόπιου υπέκειτο σε εξωτερική βοήθεια, πολιτείας ή εκκλησίας προκειμένου να ανταπεξέλθει οικονομικά και ηθικά. Φέρνει στο νου το χωρίο από το Μενέξενο του Πλάτωνος, όταν η πολιτεία αναλάμβανε την ανατροφή των

ορφανών αγοριών παίρνοντας η ίδια θέση πατέρα. Κατά τους χριστιανικούς χρόνους αυτή η ελλειπής ενημέρωση όσον αφορά την κατάσταση της ορφάνιας και το χαμό του πατέρα, από τους αγιογράφους και τους ιστοριογράφους μαρτυρά μία απαθή στάση που μπορεί να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι η ορφάνια ήταν ένα ιδιαίτερα συνηθισμένο φαινόμενο της εποχής και όχι γεγονός που μπορούσε να προσελκύσει το λογοτεχνικό ενδιαφέρον του γράφοντος.²³² **(ΛΕΞ.) εὐκοσμία** : Πρόκειται για έναν καθοριστικό όρο που προέρχεται από τον Πλάτωνα (Plat. Prot. 325 d). Η μεγαλύτερη έννοια και απασχόληση μίας οικογένειας ως προς τα παιδιά της ήταν η σωστή διαγωγή για την ομαλή ένταξη τους στο σώμα της κοινωνίας.²³³ Τη θεωρούσαν πιο αναγκαία από οποιαδήποτε λογοτεχνική μάθηση και σχολική πρόοδο. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που ο Χορίκιος ξεκινά με αυτά τα χαρακτηριστικά του Προκοπίου και όχι με την έφεσή του στα γράμματα από τα παιδικά του χρόνια κιόλας. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** *ἐπὶ τὸ φαῦλον ὠθῆται, αὐτὴ πρὸς τὸ δέον ἑαυτὴν οἶδεν ἀνθέλκειν.* Ο συγγραφέας παίζει με **αντιθετικούς** όρους δημιουργώντας παράλληλα και μία μορφή **εικόνας** στο μυαλό του ακροάτη· ο Προκόπιος να είναι στη μέση και δύο αντίρροπες δυνάμεις να τον τραβούν η καθεμία προς το μέρος της, με τελική επικράτηση τη *δεξιὰ φύσις* ή τὸ δέον που τον προσελκύει προς το μέρος του.

5. **(ΝΟΗΜ.)** Η αφοσίωση του Προκοπίου στα γράμματα υπήρξε μεγίστη. Πάντα ξεπερνούσε τους συνομηλικούς τους ένα επίπεδο. Όταν δηλαδή αυτοί μάθαιναν τα βασικά στην πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης, ο Προκόπιος είχε ανέλθει στη δεύτερη.²³⁴ Μικρός σε ηλικία ανήλθε ως διδάσκαλος στη Ρητορική Σχολή δημιουργώντας έκπληξη στους συνομηλικούς του που τύχαινε να τον παρακολουθούν στο αμφιθέατρο όντες μαθητές του (βλ. σχήμα στη συνέχεια). **(ΠΗΓ.) θύρας ἦκε ποιητικὰς** : επηρεασμένος από τον Πλάτωνα (Plat. Phaedr. 245a) χρησιμοποιεί τη ρητορική αυτή **Περίφραση** για να μιλήσει για το μάθημα της ποίησης το οποίο αποτελούσε από τα λεγόμενα του Χορίκιου το δεύτερο

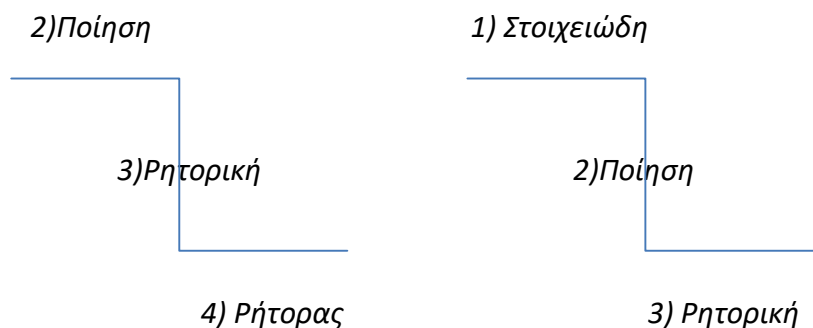
²³² Vasileiou 2013, 75.

²³³ Kalogeras 2005,, 2.

²³⁴ Θα μπορούσε αυτό κάλλιστα να αποτελεί υπερβολή του εγκωμιαστικού λόγου Πρακτικά να μην έγινε κάτι τέτοιο και ο Χορίκιος απλά να υπονοεί την υπεροχή του δασκάλου του σε σχέση με τους άλλους μαθητές, χωρίς να υπερπηδά βαθμίδες.

επίπεδο των σπουδών²³⁵ / **Έρμου δὲ παλαίστραν** : Άλλη μια **Περίφραση** για την περιγραφή της τρίτης βαθμίδας που ήταν η ρητορική / **Μουσῶν** : είναι μία **συνωνυμική περίφραση** με τας ποιητικές θύρας προκειμένου να αποφευχθεί η επανάληψη και η μονοτονία στο λόγο. / **(ΛΕΞ.) παλαίστραν** : ο συγγραφέας επιδιώκει τη μεταφορική χρήση του όρου, υπονοώντας τη ρητορική σχολή. Όπως είναι γνωστό η παλαίστρα κατά τους κλασικούς χρόνους υπήρξε το μέρος εκγύμνασης των αθλητών. Κατά τη μυθολογία Παλαίστρα ήταν η κόρη του Θεού Ερμή, που παρουσιάζεται ως εφευρέτρια του αθλήματος της πάλης ενώ ο Ερμής προστάτης της πάλης.²³⁶ Έτσι μπορούμε να συνδέσουμε τη γενική κτητική *Έρμου* , ως προσδιορισμό στο παλαίστρα, υπό το πρίσμα της κτήσης ή και του δημιουργού, με έμμεση συμβολική αναφορά στο πρόσωπο που υπήρξε επικεφαλής της σχολής εκείνη την περίοδο.²³⁷ Μεταφορικά ο Χορίκιος θέλει να προσδώσει αγωνιστικό χαρακτήρα στο στάδιο της ρητορικής εκπαίδευσης, είναι μία συνεχής πάλη μεταξύ των δοκιμαζομένων και ασκούμενων της ρητορικής τέχνης.

Προκόπιος (ίδια χρονικά πλαίσια) **Συνομήλικοι**

²³⁵ Βλ. σχεδιάγραμμα περί των βαθμίδων της εκπαίδευσης στην ενότητα με τη σχολή της Γάζας, σ.

²³⁶ Βλ. λήμμα «Πάλη» στο Βρεττός 1999, 556.

²³⁷ Ashkenazi 2004, 196.

6. **(ΝΟΗΜ.)** Εδώ ο Χορίκιος θέλει να δώσει έμφαση στην ευσέβεια που απέπνεε στους μαθητές του ο Προκόπιος, δίνοντας και ένα αντίστοιχο παράδειγμα από τον Περικλή. **(ΛΕΞ.)** Η **εὐκοσμία** είναι αρετή μεγαλειώδης και επανέρχεται στο λόγο για μία ακόμη φορά μαζί με μία συνώνυμή της, την **εὐσχημοσύνη** η οποία δηλώνει την κοσμιότητα, αρετή που αποδεικνύει την αξία μέσα από τις πολλοστές φορές που εντοπίζεται στα έργα του Πλάτωνα. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Με το **Πολυσύνδετο σχήμα** *σύγχυσις εἶχε καὶ ῥαθυμία καὶ ταραχή καὶ κόσμος ἦν οὐδείς* επιδιώκεται η γοργότητα και η χάρη στο λόγο.
7. **(ΝΟΗΜ.)** Στη συνέχεια ο Χορίκιος μας περιγράφει τις δύο αρετές του πρέπει να έχει ένας σοφιστής. Η υπεροχή του σύγκεται στην ικανότητά του να καταπλήσσει το ακροατήριό του με τους λόγους του και στο να μυεί τους νέους στη τελετουργία της μάθησης.²³⁸ Στο τέλος της παραγράφου ο Χορίκιος μέσα από την περίοδο *σὺν ἀκριβείᾳ τὰ πάντων ἦγεν εἰς φῶς* προφανώς αναφέρεται στους σχολιασμούς και τις ερμηνευτικές κατευθύνσεις που έδω σε πολλά έργα, όπως παρουσιάσαμε στην αντίστοιχη αρχική ενότητα. Ο Χορίκιος, συν τοις ἄλλοις, μιλά και για τη μάθηση που επιτυγχάνεται με επίπονη προσπάθεια, οι καρποί που συλλέγονται μετά δυσκολίας είναι και οι πιο γλυκείς. Ίσως αφορά μία νύξη στο τρόπο εκπαίδευσης των Γαζαίων μαθητών. Ενδέχεται η διδασκαλία των ρητόρων να ήταν απαιτητική και αυστηρή. **(ΠΗΓ.)** **χαλεπὰ γάρ φησι τὰ καλά:** Δανεισμένη η παρούσα φράση από τον Πλάτωνα στον οποίο εντοπίζεται σε τρία έργα του (Plat. *Cratyl.* 384 c, Plat. *Hipp. Maj.* 304 e, Plat. *Rep.* IV 435 c), / **οὐδὲ παντὸς ἀνδρὸς οὗτός ἐστιν ὁ πλοῦς :** Η φράση πρωτοεντοπίζεται στον Αριστοφάνη ως *οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθόν ἐσθ' ὁ πλοῦς* (Aristoph. *Fragmenta*, 902) Ωστόσο, στο υπόμνημα των πηγών όπου οι εκδότες παραθέτουν μεταγενέστερες παραπομπές συγγραφέων, μία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προέρχεται από τα γεωγραφικά του

²³⁸ Kennedy 2010, 406.

Στράβωνος. Ο τελευταίος, χιουμοριστικά, αποδίδει την ανωτέρω φράση στο ότι λόγω του μεγάλου αριθμού των εταίρων στην πόλη της Κορίνθου, η πρόσβαση δεν ήταν εύκολη για τον οποιοδήποτε.²³⁹ Πλέον είναι εύλογο να δικαιολογήσουμε το λόγο που ώθησε το Χορίκιο να παραλείψει την υποφαινόμενη πόλη. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Θα την χαρακτηρίζαμε ως μία **παροιμιακών τόπων** παράγραφο, λόγω των παραπάνω παροιμιακών φράσεων που διατυπώθηκαν και που έχουν ως επιδίωξη να δώσουν αλληγορικό τόνο στο νόημα. **(ΛΕΞ.)** τὸὺς νέους μυσταγωγεῖν τοῖς τῶν ἀρχαίων **ὀργίοις** : η βαρύγδουπη αυτή λέξη φέρει **μεταφορική** σημασία, υποδηλώνει την τελετή - μύηση στα των αρχαίων πρότυπα.

8. **(ΝΟΗΜ.)** Ο Προκόπιος φαίνεται πως ήταν προσηλωμένος στα αττικά πρότυπα, αφού δεν έπετρεπε στους μαθητές του λεξιλόγιο μη αττικίζον , άτοπη σκέψη, ενδεή ρυθμό ή κάποια σύνθεση που στα αυτιά ηχούσε άσχημα. Αυτή η εκπαιδευτική 'ιδιοτροπία' συνδέεται με το σχόλιο παραπάνω περί αυστηρότητας των Γαζαίων στη διδακτική μέθοδο. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Η ζωηρότητα και η ένταση στο λόγο γίνεται εφικτή, με τη χρήση στην αρχή της **ρητορικής ερώτησης** *πρὸς δὲ τὴν τῶν νέων ἀκρόασιν ποῖός τις;* (ερώτηση την οποία ανασκευάζει στη συνέχεια με επιχειρήματα) καθώς και μέσω του **ασύνδευτου** σχήματος *οὐ συνθήκη ... οὐ συλλαβή... οὐ νόημα... οὐ λέξις...* Χρησιμοποιεί και μία **αντίθεση** η οποία παρουσιάζει χαρακτήρα **υπερβολής** και είναι το παράδειγμα του Τερπάνδρου και του Αρίωνος.

9. **(ΝΟΗΜ.)** Η ευγλωττία του Προκόπιου είναι γεγονός για το οποίο επαινείται και ο λόγος που θα έπρεπε, κατά το Χορίκιο, να τοποθετηθεί ένα μνημείο που θα απεικονίζει τις Σειρήνες τις μυθολογίας. Αυτές μάγευαν με το τραγούδι τους και αυτός με τη ρητορική του δεινότητα. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Με το σχήμα της

²³⁹ «τό τε τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν οὕτω πλούσιον ὑπῆρξεν ὥστε πλείους ἢ χιλίας ἱεροδούλους ἐκέκτητο ἑταίρας, ἃς ἀνετίθεσαν τῇ θεῷ καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. καὶ διὰ ταύτας οὖν πολυωχλεῖτο ἡ πόλις καὶ ἐπλουτίζετο· οἱ γὰρ ναύκληροι ῥαδίως ἐξανηλίσκοντο, καὶ διὰ τοῦτο ἡ παροιμία φησὶν „οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθόν ἐσθ' ὁ πλοῦς» βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 8, 182

Προσωποποίησης ο Χορίκιος δίνει υπόσταση στις πνευματικές δημιουργίες του δασκάλου του *τὰς οἰκείας γονὰς εἰς θέατρον ἤρχετο φέρων*. Ως προς το θέμα το νοήματος, ότι δε μιλά για φυσικά παιδιά έχουμε αποφανθεί στην αρχή. Για τον παρόν, *τὴν Ἰσοκράτους ἐν τῷ τάφῳ Σειρήνα* αποφαίνονται διάφοροι μελετητές οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η σειρήνα στο τάφο του Ισοκράτη ετέθη ως συμβολικό μνημείο που αντιπροσωπεύει την ευγλωττία του. Οι Σειρήνες, μη παραλείψουμε όμως να πούμε, θεωρούνταν οι θεότητες του Υπερέραν που τραγουδούσαν για τους Μάκαρες στα Νησιά των Ηλυσίων. Κατέληγαν πολύ συχνά σε απεικονίσεις στις σαρκοφάγους γιατί εκπροσωπούσαν ουράνιες αρμονίες.²⁴⁰ **(ΛΕΞ.) λογάδα** : Ἐπειτα από αναζήτηση σε αυτή τη λέξη βρήκαμε πως υπάρχουν δύο έννοιες α) εννοεί τους συγκεντρωμένους (το πλήθος) και είναι πιο συχνό σε πληθυντικό αριθμό ενώ β) είναι οι λόγιοι και οι μορφωμένοι. Η δεύτερη σημασία εντοπίζεται πιο συχνά στα μεταχριστιανικά κείμενα, αρκεί μία απόδειξη που απομονώσαμε από το βίο του Αγ. Σάββα υπό την πένα του Κυρίλλου του Σκυθοπολίτη, στα ίδια χρόνια περίπου και από τα ίδια μέρη, *παρεγένετο δὲ καὶ ὁ ἀγιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Πέτρος μετὰ τῶν εὐρεθέντων ἐπισκόπων καὶ τῶν τῆς ἀγίας Πόλης λογάδων*.²⁴¹

10. (ΝΟΗΜ.) Για το Χορίκιο ο Προκόπιος είναι μία μετενσάρκωση του Δημοσθένη.

11. (ΝΟΗΜ.) Αν μπορούσε η Ρητορική να λάβει σάρκα και οστά και να γινόταν άνθρωπος, θα θρηνούσε για το χαμό του επικρατέστερου εκπροσώπου της, Προκοπίου. Ο Χορίκιος με αντάλλαγμα θα ζητούσε τη ψυχή του δασκάλου από τους Θεούς, με τη σύμπραξη της μουσικής του Ορφέα. Ο τελευταίος μπορεί να δώσει ζωή, όπως υποσχέθηκε και στην Ευρυδίκη του. Η παραπομπή στον Ορφέα είναι κλασική περίπτωση στους συγχρόνους του Χορικού, εντάσσεται σε αρκετά έργα. *«Ἔοικε δὲ ὁ Ὀρφεὺς τὴν μὲν τῶν σωμάτων πρὸς ζωὴν*

²⁴⁰ Βλ. το λήμμα «Σειρήνες» στον Grimal 1991, 613.

²⁴¹ Schwartz 1939, 85-200.

ἐπιτηδειότητα ἀναπνοὴν καλεῖν», παραθέτει ο Σιμπλίκιος (Simpl. In Aristot. De Anim. Comm.). Ο Χορίκιος νιώθει αδύναμος να προβεί ο ίδιος στη θέση του Ορφέα. Δεν είναι αυτός που θα γυρίσει εν ζωή τον πολυαγαπημένο του δάσκαλο. Η ανάσταση προϋποθέτει μουσική και ποιητική φλέβα κάτι το οποίο επισημαίνει στα έργα του συχνά, «οὐ γάρ εἰμι ποιητικός». ²⁴² Η παρουσίαση της ρητορικής αρχικά ως γυναίκα με ανασηκωμένο το φρύδι και με σοβαροφανές βάδισμα, ίσως επιδιώκει έμμεσα να στιγματίσει όλους αυτούς τους συναδέλφους του, που αντίθετα από τον Προκόπιο, δε φέρουν καν δείγματα μετριοφροσύνης και ταπεινότητας αλλά έπαρσης και υπεροψίας. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Αυτό ισχυρίζεται ο Χορίκιος και μάλιστα μέσα από μία πολύ όμορφη **εικόνα**, **προσωποποιεί** την έννοια της ρητορικής και της δίνει γυναικείο χρώμα. Ο τρόπος που την σκιαγραφεί θα λέγαμε πως χαρακτηρίζεται ως μία μικρή εγκιβωτισμένη **έκφραση**. Για την επίτευξη του υψηλού λόγου χρησιμοποιεί την **περίφραση** τοῦ θιάσου τὸν κορυφαῖον , με τον όρο 'θίασος' να φέρει **μεταφορική** σημασία. Ο κορυφαίος του θιάσου, τουτέστιν ο αρχηγός και ηγεμών της σχολής. Οι αλληπάλληλες **ρητορικές ερωτήσεις** «τίς γένωμαι; ..τίνα λάβω παραψυχήν; ..πόθεν μοι γενήσεται..» προβάλλουν την διαπόρηση του ομιλητή. Τίθενται στο λόγο με τέτοια τεχνική σα να φαίνεται ότι πρόκειται για αυτοσχέδιο λόγο. Μία **ρυθμικότητα** παράγεται με την ύπαρξη **πάρισων κώλων** και με το διπλό σχήμα του **ομοιοτέλετου** (το πρώτο αφορά τις μετοχές μέσης φωνής και το άλλο της ενεργητικής) : «Ρητορικὴν ἐν εἴδει γυναικὸς πενθικὴν ἐσθῆτα περικειμένης / οὐ τὰς ὀφρυῶν ἐπαιρούσης, οὐ βαδίσματι σοβαρῶ κεχρημένης, / κἂν ἐκ φύσεως ἔχη τὰ τοιαῦτα Ῥητορικὴ, ἀλλὰ συνεσταλμένης / τε καὶ ταπεινὸν φρονούσης, εἰκότως, ὅτι τοῦ θιάσου τὸν κορυφαῖον ἐστέρηται, καὶ πρέποντα τῷ πάθει βοώσης» .

12. (ΝΟΗΜ.) Αυτή τη ρητορική του δεινότητα και το ταλέντο του θαύμασαν και ζήτησαν να υιοθετήσουν για λογαριασμό τους κάποιες διάσημες πόλεις , όπως

²⁴² Χορ. Επιτάφ. Εἰς Μαρ. §35.

η Αντιόχεια²⁴³ και η Τύρος η αρχαία πόλη των Φοινίκων και η Καισάρεια.²⁴⁴
(Ρ.ΣΧΗΜ.) Δε τις κατονομάζει αλλά τις δίνει με **περιφράσεις**. Πάλι **προσωποποιείται** η τέχνη της ρητορικής «χηρεύουσα» και ο λόγος αποκτά γοργότητα με το **ασύνδετο** «τὰ μὲν βιαζομένη, τὰ δὲ κολακεύουσα, τὰδὲ πειρωμένη»

13. (ΝΟΗΜ.) Καμία πόλη δε μπόρεσε ωστόσο να γοητεύσει τον Προκόπιο, τον κέρδισε η αγαπημένη του πατρίδα. Ακόμα κι αν διέθεταν διάφορες ομορφιές ή μνημεία που κέρδιζαν την καρδιά κάθε επισκέπτη, στην περίπτωση του Γαζαίου σοφιστή απέτυχαν. Η Αντιόχεια είχε να υπερυφανευτεί για το ιερό άλσος της Δάφνης που περιελάμβανε το ναό του Απόλλωνα, μέσα σε μία καταπράσινη περιοχή που έτρεχαν νερά από τις πηγές.²⁴⁵ Η πόλη της Τύρου φημιζόταν για τις πηγές της και η πόλη της Καισάρειας για τα ιαματικά της λουτρά.²⁴⁶ Ο Χορίκιος φαίνεται αρκετά εξοικειωμένος με τα περιβάλλοντα αυτά καθώς κάνει αναφορά και σε μία άλλη ομιλία του. (Chor. *Laud. Summi* §5) Θα μπορούσε να είχε βρεθεί εκεί ως επισκέπτης. **(ΠΗΓ.) και τὰ τροφεῖα καλῶς ἀπέδωκε τῇ πατρίδι** : Το χωρίο έχει παράλληλο στον Ισοκράτη (Isocr. *Or.* 6, 108), στο Λυκούργο (Lycurg. *Orat. In Leocr.* 154, 53), στο Λυσία (Lys. *Epit.* §70) και στο Λιβάνιο (Liban. *Declam.* 43 ; *Progymn.* 7). **ἔπου χαρίεντα καὶ διαφανῆ καὶ πότιμα νάματα** : (Plat. *Phaedr.* 229 b), **πλάτανός τε πολλή καὶ κυπάριττοι πλείους ἀμφιλαφεῖς τε καὶ ὑψηλαὶ καὶ ὀρνίθων ὠδαὶ καὶ αὖραι** : (Proc. *Epist.* 13, 22) Πρόκειται για μία σύνθεση εικόνων που πιθανότατα έχει επηρεαστεί από μία εγκιβωτισμένη έκφραση που εμπεριέχεται σε επιστολή του δασκάλου

²⁴³ Ο συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί μέσα από το «ἡ Λιβανίου μήτηρ» ότι κάνει λόγο για την Αντιόχεια ως Μητρόπολη των Φοινίκων. Κατά τον Κύριλλο Αλεξανδρείας η Μητρόπολη ήταν η Δαμασκός. (Cyrill. *Alexandr. Comment. In XII Prophet. Minores*) «Δαμασκός γεμὴν ἢ Φοινίκων μητρόπολις ἢ λαμπρὰ καὶ περίοπτος».

²⁴⁴ Ο Χορίκιος μιλά για τη των Φοινίκων Μητρόπολη, την Τύρο. Από το Λιβάνιο μαθαίνουμε πως εκεί υπήρξε σχολή ρητοροσοφιστών. Προφάνως μέχρι και τον 6^ο αιώνα η δραστηριότητά της υπήρξε ενεργή. Βλ. σημείωση 1 στο Walden 1910, 116.

²⁴⁵ Downey 1961, 30.

²⁴⁶ «Καισαρείας ἀπέχουσα σημείοις ιε' ἐπὶ τὰ ἀνατολικά, ἐν ὄρει κειμένη, ἔνθα λουτρά λέγεται <εἶναι> ἰαματικά» Βλ. Euseb. *Onomast.* 30

Προκοπίου.²⁴⁷ Μπορούμε πως θα μπορούσε αυτή η επιστολή να ετέθη στο σχολή ως *προγύμνασμα* και έτσι αυθόρμητα να δομήθηκε μέσα στον επιτάφιο από το Χορίκιο, από τη συχνή επαφή του με τέτοιες προπαρασκευαστικές ασκήσεις. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Ο Χορίκιος προβαίνει σε μία μικρή επισκόπηση των τοπίων που αναφέρθηκαν, άλλη μία **έκφραση** μικρής έκτασης, που δημιουργεί έντονα συναισθήματα και εικόνες στο μυαλό· αν δεν ήξερε κάποιος εξαρχής ότι πρόκειται για επιτάφιο λόγο και παρατηρούσε ειδικά αυτή την παράγραφο, θα υπέθετε πως ο ομιλητής απευθύνει λόγο σε κάποια χαρούμενη περίσταση και πραγματεύεται τη θεματική της άνοιξης. Στο χωρίο «*τῆς Ἀπόλλωνος...αὔραι*» σημειώνεται **παρήχηση** των υγρών και χειλικών συμφώνων (λ,ρ-π,φ) που προσδίδει λυρικότητα και μουσικότητα στο λόγο.

14. (ΝΟΗΜ.) Ο Χορίκιος συνεχίζει να υπερτονίζει το πόσο μαγεμένος υπήρξε για τη Γάζα ο Προκόπιος. **(ΠΗΓ.) έρᾶν κραναῆς περ έούσης:** Είναι αξιοπερίεργο ότι αυτή η φράση που προέρχεται από τον Όμηρο απαντάται μόνο στο Χορίκιο. (Homer. *Il.* Γ 201; *Od.* θ 27)

15. (ΝΟΗΜ.) Στη συνέχεια περιγράφει τη σπουδή του Προκοπίου στη σχολή της Αλεξάνδρειας υπό την καθοδήγηση του νεοπλατωνιστή Ολυμπιόδωρου. Κατατάχθηκε ανάμεσα στους καλύτερους μαθητές και απεφοίτησε με το στεφάνι της δόξης.

16. (ΝΟΗΜ.) Εδώ προβάλλεται ο ζήλος του Προκοπίου για τη μελέτη, η οποία δε χαλάρωσε ποτέ ακόμα κι αν ο Προκόπιος γνώριζε πως υπερείχε σημαντικά από τους ομότεχούς του. Οι επιτυχίες του δεν έγιναν η αιτία να ελαττώσει τους

²⁴⁷ «εἰ δὲ καὶ κυπάριττοι πυκναὶ πρὸς χάριν ἀνεῖνται τῆς ἐρωμένης Ἀπόλλωνος καὶ ὕδωρ ἄφθονον, καὶ τέττιγες ἄδουσι καὶ ὁδὸς τῆ πόα μαλθακὴ παρακέχεται, καὶ δένδρα ἄλλ' ἐπ' ἄλλοις καὶ οἰκίαι τῶ τούτων ὕψει κατὰ μέσον κρυπτόμεναι, αὐρὰ τε μετρία καὶ ὁσμὴ συμμιγῆς καὶ σκιά τοῦ ἡλίου τὸ λυπηρὸν ἀποκλείουσα»

ρυθμούς της προόδου του και πάντα με ταπεινότητα ασκούνταν για το μέγιστο. Το γεγονός αυτό ενισχύεται με ένα αντιπαράδειγμα από τον Αλκιβιάδη, ο οποίος έχοντας γνώση ότι είναι ο καλύτερος στη ρητορική από τους ομοειδείς του, υπέκυψε στην αδυναμία του να αναγνωρίσει ότι μπορεί να καταφέρει ακόμα πιο πολλά λόγω της ξεχωριστής του φύσης και αφέθηκε στην έπαρση και στην αλαζονεία του. **(ΛΕΞ.) σπουδαῖον:** ο Χορίκιος χρησιμοποιεί ένα δικό του τύπο για να δηλώσει το ουσιαστικό «σπουδή», το τρέπει σε ουδέτερο, γραμματικό φαινόμενο που δε συναντάται αλλού, άρα πρόκειται για **ονοματοποιϊα**. Θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μας, ο Χορίκιος να ήθελε να υποβαθμίσει τη σημασία του όρου – η μικρή προσπάθεια που έκανε ο Αλκιβιάδης, δηλαδή – και να το έθεσε ως υποκοριστικό δίνοντας έμφαση και με το *καταβραχύ*. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Η **αντίθεση** που σημειώνεται μεταξύ Αλκιβιάδη – Προκοπίου δίνεται με τους αντιθετικούς συνδέσμους *μεν-δε* σε ένα σχήμα **άρσης-θέσης**.

- 17. (ΝΟΗΜ.)** Ο Χορίκιος με μία ευχή προερχόμενη από τον Όμηρο (Homer. II. Δ 313-5) θέλησε να επισφραγίσει την αγάπη του και την εκτίμησή του προς το πρόσωπο του δασκάλου του, τον καιρό της κατάπτωσής του. Η ευχή του Αγαμέμνονα στο γέρο βασιλιά της Πύλου Νέστορα ήταν να μπορούσαν τα νιάτα να έμεναν στο Νέστορα και τα γηρατειά του να προορίζονταν για κάποιον άλλον. Χρησιμοποιεί και άλλο χωρίο από τον Όμηρο (Homer. II. Κ 164), εκεί που ο Διομήδης αποκαλεί το Νέστορα *‘σχέτλιο γέροντα’* γιατί είναι ακατάπαυστος από τις δραστηριότητές του. Αλλά ο Χορίκιος δεν υιοθετεί αυτό το χαρακτηρισμό για τον Προκόπιο γιατί ούτε γέρος φαινόταν και σε καμία περίπτωση ανόητος, αποδεχόμενος μόνο τη μισή ρήση για να χαρακτηρίσει το δάσκαλό του.

18. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Σε αυτή την παράγραφο ο Χορίκιος χρησιμοποιεί τον Περικλή ως αντιπαράδειγμα, σε αντίθεση με την παράγραφο 6, στην οποία ο Περικλής παρουσιάζεται ως πρότυπο. Εδώ, ακόμα και μπροστά στο εξέχον πρόσωπο του Περικλή, ο Προκόπιος στέκεται ακόμα πιο ψηλά, ξεπερνώντας το ηθικό ανάστημα του Αθηναίου πολιτικού· **«ρήτωρ είμι λογίζομαι τὰ χρηστά, φράζω τὸ δέον εἰς κάλλος, ἀγαπῶ τὴν πατρίδα, δωροδοκίαν μισῶ»**, ήταν ο τελευταίος λόγος του Περικλή προς τους Αθηναίους που του προσήψαν κατηγορίες. (Thuc. II 60,4) Ενώ, ο Προκόπιος μπροστά στους επαίνους που του γίνονταν έδειχνε το σεμνό του χαρακτήρα. Σχετική με το προαναφερθέν χωρίο είναι και μία μελέτη του Χορικού(Chor. Tyrann. §2 θεωρία). Από τους Πατέρες της Εκκλησίας βλέπουμε να δανείζεται εκφράσεις **«ἤλλαττε χρόαν κύπτων εἰς γῆν καὶ στάζων ἰδρῶτα»** (Greg. Nyss. In Sanct. Ephraim 46, 837) **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Έχουμε στιγμιαίο **ευθύ λόγο** καθώς και σκιαγράφιση του χαρακτήρα του Περικλή που επιτυγχάνεται μέσω της **ηθοποιΐας**. Επιχειρεί μέσω της **αντιπαρβολῆς** να εξυψώσει την αρετή της σεμνότητας και της ταπεινώσεως του Προκοπίου.

19. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Ένα δεύτερο παράδειγμα ακολουθεί και ενισχύει την προηγούμενη παράγραφο περί σεμνότητας Προκοπίου. Παραδειγματίζεται από την ιστορία του Ξενοκράτη και του Πολέμωνα (Plut. Adulator 71 f ; Diog. Laert. IV 3, 16), κατά την οποία ο δεύτερος απαρνήθηκε τον άσωτο βίο που διήγε όταν αντίκρουσε την ταπεινή και γεμάτη αρετές ζωή του δασκάλου του, Ξενοκράτη. Αυτά που λέγει ο Χορίκιος στο τέλος της παραγράφου εκφράζουν την κοινή γνώμη της εποχής του και ο Προκόπιος ενέπνεε στους Γαζαίους εκτίμηση και σεβασμό, σε μεγάλο βαθμό, με το ήθος του. Όσες τιμές κι αν προσπαθούσαν να του αποδώσουν βλέποντάς τον, καμιά δεν έφτανε το μέγεθος της αξίας του. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Και αυτό το δηλώνει με τις **αντιθετικές** λέξεις **«πλείστην προσάγων τιμὴν ...ἐλάττω»**.

20. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Ο Προκόπιος με την εσωτερική και εξωτερική του όψη δημιουργούσε συναισθήματα αγαλλίασης και ευφροσύνης. Το κάλλος του

προσώπου του υπήρξε αποτέλεσμα της ευλογίας των Χαρίτων. (Liban. *Progymn.* 12 , 30) Ενώ η κάθε συναναστροφή κάποιου με τον Προκόπιο παρήγαγε μόνο θετικά αποτελέσματα. (Plat. *Prot.* 316 D). **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Η ψυχή του Προκοπίου φαντάζει σα μία **εικόνα** μέσω της **παρομοίωσης**, από την οποία ξεπηδούν νερά ωφέλειας και ίασης: **«τὴν ψυχὴν πηγὴν εἶναί τινα παντοίοις βρῦουσαν νάμασιν ὠφελεία τε καὶ τέρψει συγκεκραμένους»** (Greg. Nyss. *In Sanct. Ephraim* 46, 841).

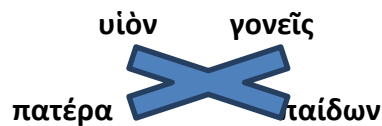
21. (ΝΟΗΜ.) Ο Χορίκιος επιβεβαιώνει πως ο Προκόπιος υπήρξε άριστος γνώστης της χριστιανικής γραμματείας. Ακούσε την κριτική του ως προς τα θέματα της δογματικής διδασκαλίας και ταυτόχρονα με την αντικειμενική ματιά ενός φιλόλογου διαχώριζε την αληθή από την ψευδή γραφή. Ως προς αυτό έχουμε προβεί σε ανάλυση σε προηγούμενα κεφάλαια. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Με τη **ρητορική ερώτηση** **«ποίαν γὰρ ἤγε σχολὴν τοσαύταις μεριζόμενος ἀρεταῖς; -ταῦτα μὲν ἐκεῖνον ἄν τις ἀγνοῶν ὑπολάβοι»** απαντά σε εκείνους που θα πίστευαν πως το να ασχολείται ένας φιλόλογος με κλασικά και εθνικά έργα, τον καθιστά και τον ίδιο εθνικό. Όμως ο Προκόπιος διαχώρισε την εθνική από τη χριστιανική γραμματεία, υπήρξε πλήρης θείας χάριτος και χριστιανικής ευσέβειας αλλά και μεστός από ελληνική παιδεία.

22. (ΝΟΗΜ.) Αυτό το χωρίο επαίρει τη φιλανθρωπική δράση του Προκοπίου, για την οποία θα γίνει εκτενής λόγος σε ξεχωριστή ενότητα. Αρκεί να σημειώσουμε πως ο Προκόπιος δεν αρκούσαν μόνο στο να εκφράζει τις αρετές του μέσα από τις δημιουργίες του αλλά ο ίδιος προσπαθούσε να μετουσιώσει τις ιδέες σε πράξεις και να σταθεί στον πόνο των ανθρώπων.

- 23. (ΝΟΗΜ.)** Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ήταν η λιτότητα του βίου του. Το απεδείκνυε στις δημόσιες εκδηλώσεις και στις συνεστιάσεις όπου απέφευγε τις πολυτέλειες. Με αυτό τον τρόπο γινόταν παράδειγμα στους νεότερους για τους οποίους φρόντιζε να φεύγουν από τα συμπόσια αυτά παραλαμβάνοντας και κάποιο δίδαγμα από τις ιστορίες που τους αφηγούνταν. Ως δάσκαλος, σαν ένας νέος Κοϊντιλιανός, θεωρούσε τον εαυτό του *in loco parentis*.²⁴⁸ Ο ρήτορας έχει την ηθική ευθύνη να προσανατολίσει με πειθαρχία και να τροφοδοτήσει με σωστές αξίες την πορεία τους. Ήταν διαρκής η τάση του να θέλει να κατευθύνει στο συνετό δρόμο τη νεολαία, γεγονός που ο Χορίκιος διαπίστωσε ιδίοις όμμασι. (Thuc. IV 81).
- 24. (ΝΟΗΜ.)** Ο Χορίκιος επανέρχεται, ως προς την αρετή του λόγου, στην οποία βγήκε πρώτος ο Προκόπιος χωρίς να καταληφθεί η θέση του από κανέναν.
- 25. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.)** Η συγκεκριμένη παράγραφος έρχεται να αποδείξει τα λεγόμενα του Χορικού στην 22^η παράγραφο περί φιλανθρωπικής δραστηριότητας του Προκοπίου. Γιατρός ψυχών και σωμάτων κατά το πρότυπο του Γοργία του Λεοντίνου. (Plat. *Gorg.* 456 B-C) Και η πειθώ, προερχόμενη εκ της ρητορικής φύσεως, ήταν η αιτία να μεταλλάσσει τη γνώμη των νοσοούντων για αποδοχή της θεραπείας. (Eur. *Or.* 232). Είναι αξιοθαύμαστο ότι ο Προκόπιος συνεισέφερε οικονομικά στα προβλήματα των ασθενεστέρων, όπως έκαναν όλοι οι μεγάλοι φιλόανθρωποι εκείνης της εποχής. (Chor. *Orat. Funebr. In Mariam* §17) Η φιλοσοργία, όπως αλλιώς την ονομάζει ο Χορίκιος, εκδηλωνόταν από τον Προκόπιο στους γύρω του μέχρι και τη τελευταία στιγμή της ζωής τους. Προσέφερε την ηθική στήριξη στα άτομα που βίωναν το χαμό και το πένθος κάποιου. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Με το **ασύνδετο** σχήμα με **επαναφορά** του συνδέσμου «εΐτε... εΐτε... εΐτε» επιταχύνεται ο λόγος και δίνει ζωντάνια παράλληλα με τη σημασιολογική **κλιμάκωση** (αντεστραμμένη) που

²⁴⁸ Kennedy 2010, 285.

επιτυγχάνεται στους όρους «πρῶτα τῆς πόλεως... τῆς μέσης... δῆμον» αναφερόμενος στις κοινωνικές τάξεις. **Ασύνδετο** με **επαναφορά** (ὡς) και **ισόκωλο σχήμα** παρουσιάζεται εδώ : «ὡς υἱὸν ἀγαπῶν τὸν ἀποβαλόντα γονεῖς/ὡς πατέρα τιμῶν τὸν παίδων ἐστερημένον / ὡς ἀδελφοῖς εὐνοῶν τοῖς ἐνταῦθα ἤκουσι τύχης». Δημιουργείται και μία **ηχητική επανάληψη** ως προς τις καταλήξεις των υπογραμμισμένων μετοχών ενώ παρατηρούμε και ένα **χιαστό** σχήμα :

26. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Ὅπως ο Περικλῆς ἦταν ικανός να διαγνώσει τα δέοντα για το καλό των Αθηναίων, της ἴδιας μοίρας τύχαινε και ο Προκόπιος. (Thuc. II 60;4) Σαν ἕνας ηγέτης που ενδιαφερόταν για την ευημερία και ευτυχία των συμπολιτών του, πρέπον ἦταν, αυτή τη δυστυχή στιγμή του θανάτου του, ως ἔνδειξη πένθους οι Γαζαῖοι να ανυψώσουν τα μαύρα παραπετάσματα και ὅλη η πόλη να θρηνήσει το χαμό του. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Ο Χορίκιος σκιαγραφεί εν σμικρῷ την ιδιοσυγκρασία του πατέρα – σοφιστή και συμπυκνώνει σε μία περίοδο ὅλα τα πνευματικά χαρακτηριστικά του : «άνηρ σοφίας μεστός, ἐπὶ καλῇ μοίρᾳ τῶν λόγων τεχθεῖς, δεινός τὰ δέοντα γνῶναι καὶ λαμπρός ἐρμηνεῦσαι», ενώ δίνει ρυθμό με τα ομοιοκατάληκτα επίθετα. Παρατηρεῖται και το σχήμα της παρονομασίας με τις ομόρριζες λέξεις : δεινός τὰ δέοντα. **(ΛΕΞ.) λαμπρός ἐρμηνεῦσαι** : Ο Χορίκιος προφανώς εδώ αναφέρεται στις ερμηνευτικές σειρές (Catenae), όπου υπήρξε πρωτοπόρος του είδους ο δάσκαλός του.

27. (ΝΟΗΜ.) Ο θάνατος κατά το Χορίκιο είναι δηλωμένος σύμφωνα με το πεπρωμένο. Δε μπορεί ουδείς να ξεφύγει ὅσο κι αν προκαλούν πόνο οι απαρηγόρητες εικόνες των οικείων. Οι Μοίρες δε συγκινούνται από τέτοιες

καταστάσεις. Ο συγγραφέας σκιαγραφεί και τις συμπεριφορές των ανθρώπων του 6^{ου} αιώνα απέναντι στο θάνατο, σημαντική μαρτυρία για την κοινωνία της Γάζας. **(ΛΕΞ.)** **Ἔϊεν** : Σύμφωνα με τους Liddell & Scott είναι μία μεταβατική λέξη που χρησιμοποιείται στις στιχομυθίες και στη ρητορική. Τίθεται για να δηλώσει ότι περνάει ο ομιλών σε άλλο επίπεδο τη συζήτηση. Στην προκειμένη, από τα εν ζωή επιτεύγματα του Προκοπίου μεταβαίνει στις σκέψεις του θανάτου. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Εμπλουτίζεται ο λόγος με το **ομοιοκάταρκτο** και το **ασύνδετο** σχήμα : «**κᾶν** ἴδωσι παῖδας ...**κᾶν** μητέρα γραῦν κοπτομένην **κᾶν** πατέρα πρεσβύτην... **κᾶν** τις αὐταῖς μυρίας ἀπαριθμήσεται πράξεις».

28. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Με ιστορικά –θεϊκά παραδείγματα ο Χορίκιος καλείται να ισχυροποιήσει τη γνώμη του απέναντι στο θάνατο που δεν αποτελεί εξαίρεση για κανέναν. Αφορμάται από τον Όμηρο (Hom. //. A 352; 503-5) και χρησιμοποιεί την ιστορία του Αχιλλέα για τον οποίο ο βίος υπήρξε βραχύς. Με την επίγνωση του σύντομου βίου η Θέτιδα ζήτησε από το Δία για το γιο της , τουλάχιστον, να ζήσει μία ένδοξη ζωή με αιδώ, χωρίς να γνωρίσει την ασχήμια που προκαλεί η αναίσχυντη ζωή. (Plat. Crit. H 20)

29. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Επιβραδύνει την αφήγηση και με άλλα παραδείγματα για να αποδείξει ότι *τὸ πεπρωμένον φυγεῖν ἀδύνατον* ακόμα και για τους ίδιους τους Θεούς που γνωρίζουν το τέλος αλλά δε δύνανται να αλλάξουν τη ροή των πραγμάτων. Όπως κι έγινε με τον Απόλλωνα που ανέβαλε, ως ελεήμων Θεός, το τέλος του Κροίσου αλλά ήταν ανίκανος να προβεί στην ματαίωσή του. (Herod. I 91,1; Hom. //. Γ 309) Τι κι αν ζήτησε ο Αχιλλέας την πιο άριστη ασπίδα από τον Ήφαιστο για να πολεμήσει με τον Έκτορα; (Hom. //. P 125; Σ 82, 131, 457,464) Ήταν αναπόφευκτος ο θάνατός του αφού η ειμαρμένη έχει ορίσει το τέλος του καθενός ακόμα για εκείνους που διήγαν άμωμο βίο όπως ο αψεγάδιαστος Προκόπιος. **(ΛΕΞ.)** Η περίοδος «*ὅμοια τούτοις Ἀπόλλων τῷ Κροίσῳ τὴν πεπρωμένην εἰπὼν ἀδύνατον εἶναι νικᾶν καὶ θεῶ*», κατά τη γνώμη

μας θα έπρεπε να είναι η αρχή της 30^{ης} παραγράφου και όχι το τέλος της 29^{ης} κατά τους εκδότες. Νοηματικά συνδέεται με το περιεχόμενο της 30^{ης}. Εξάλλου η περίοδος «ταῦτα Ἡφαιστος τῆ Νηρέως» φέρεται ως η κατακλείδα της 29^{ης} παραγράφου.

30. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Συνεχίζει με το παράδειγμα από τον Κροίσο ο οποίος μαθαίνει από τον Απόλλωνα, πως για να ζει ευτυχισμένα θα πρέπει να διαθέτει αυτογνωσία. (Xen. Cyr. P. 2 20) Ο Χορίκιος συμπληρώνει το λόγο του λέγοντας στους ακροατές του πως έχοντας ήδη στο μυαλό αυτή τη **χρεία** και λαμβάνοντας υπόψιν τη φιλοσοφία του Θεού, δεν υπάρχει καμία ανησυχία για το μέλλον. Θα λέγαμε ότι ένας χαρούμενος βίος, κατά το Χορίκιο, απαιτεί αυτογνωσία - κάτι το οποίο δίδαξαν οι αρχαίοι - σε συνδυασμό με τη χριστιανική πίστη, θέλοντας έτσι να συμπυκνώσει, εύστοχα, τις δύο αυτές παραδόσεις σε μία.

31. (ΝΟΗΜ.) Στο παρόν σημείο ο Χορίκιος ζητά από τους οικείους να αναπλάσουν στο νου τους στιγμές και εικόνες από τη ζωή του κεκοιμημένου. Εμμέσως πλην σαφώς, αποτυπώνονται στο λόγο κοινωνικής φύσως χαρακτηριστικά. Η μόρφωση προοριζόταν για τα αγόρια, ο γάμος για τα κορίτσια ενώ ο Προκόπιος ήταν προορισμένος να διακοσμή τις γαμήλιες τελετές με τα επιθαλάμια του. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Γενικά, είναι ολόκληρη η παράγραφος μία επίκληση στο συναίσθημα του ακροατηρίου, η οποία εντείνεται με τη χρήση του **β' πληθυντικού προσώπου**. Λειτουργεί το σχήμα της **επαναφοράς** στην αρχή των περιόδων με λέξεις που φέρουν το ίδιο νοηματικό περιεχόμενο : «ἀναπλάττετε γάρ, οἶμαι, τῆ διανοία... λογίζεσθε τὰς ἐλπίδας..... φαντάζεσθε τὰ λουτρά... λαμβάνετε κατὰ νοῦν...», το σχήμα του **ασυνδέτου** : «φαντάζεσθε τὰ λουτρά, τὰ τεμένη, τοὺς ἐπιτηδεῖους, τοὺς φοιτητάς», το σχήμα μίξεως **ασύνδετου** και **πολυσύνδετου** : «έν παισὶ μὲν ὄξύς, έν ἡβῶσι δὲ γέγονε σώφρων, καὶ συνετὸς έν ἀνδράσιν καὶ πρᾶος έν γήρα», το σχήμα της **βραχυλογίας** : «ἀναπλάττετε γάρ τὸν ἀδελφὸν (ἀναπλάττετε) νῦν μὲν τὸ τῶν νέων βόσκοντα ποιμνιον...

(ἀναπλάττετε) νῦν δὲ συλλέγοντα ... (ἀναπλάττετε) νῦν δὲ τὰς ἐπιδείξεις ποιούμενον... (ἀναπλάττετε) νῦν δὲ καθήμενον». Μία εικόνα καλαισθησίας δίνει με το σχήμα της **παρομοίωσης** και του **συμβολισμού** : «εἴ τις ἔκειτο νόμος διάφορον πλέκεσθαι στέφανον τῷ πᾶσαν ἡσκημένῳ τὴν ἀρετὴν ἐκ παίδων εἰς γῆρας, ὥστε παῖδα μὲν ἐκ ῥόδων στεφανηφορεῖν, ἐξ ἴων δὲ πρόσηθον, καὶ τὰς ἄλλας ἡλικίας ἀνθεσιν ἄλλοις» (ΛΕΞ.) **παιδίους - παισὶ** : εμφανίζονται δύο τύποι της ίδιας λέξης αποτυπώνοντας την επίδραση της καθομιλουμένης τον 5^ο χριστιανικό αἰώνα στην αττικίζουσα γραπτή παραγωγή. Ως προς τη μορφολογία της λέξης, οὐσα μονοσύλλαβη 'παῖς' αντικαταστάθηκε ἀπὸ συνώνυμῃ της κατὰ το ουσιαστικό 'κλείς - κλειδὸς / κλειδίου', ὅπως και αρκετὰ ἄλλα ἀνώμαλα μονοσύλλαβα ουσιαστικά.²⁴⁹ **ῥόδων & ἴων** : Στεφάνι δόξης θα ἀπένειμε ο Χορικός στον Προκόπιο, στεφάνι ἀπὸ ῥόδα, που συμβολίζουν την ἀγνότητα, στα παιδικὰ του χρόνια, ως νέο θα τον στεφάνωνε με βιολέτες-χαρακτηριστικὰ λουλούδια της ταπεινώσεως ἐνῶ το τρίτο στεφάνι για ὅλα τα υπόλοιπα χρόνια του θα ἦταν κεντημένο ἀπὸ κάθε λογῆς ἀνθη που θα ἰσοδυναμοῦν με ὅλη τη χάρη και την ομορφιά.

32. (ΝΟΗΜ.) Ο ομιλητὴς ἐκφράζει μία πολὺ ὁμορφη σκέψη στο παρόν χωρίο. Δυσανεστεῖται για το γεγονός ὅτι καλλιτεχνήματα που ἀπεικονίζουν τον ἀποθανόντα δεν ἔχουν ἐνσωματώσει τη φωνή του για να μπορεῖ αὐτὴ ἡ γλυκιὰ ἀνάμνησή του να εἶναι ολοκληρωμένη. Μας εἶναι ἀγνωστο, ὠστόσο, τι μπορεῖ να σημαίνουν οἱ εἰκόνες που αναφέρει. Πιθανόν να υπήρχε μία τακτικὴ κατὰ τις κηδεῖες ἢ τα μνημόσυνα ως προς το στολισμὸ του χώρου και οἱ τοῖχοι να τῦνονταν με ἀπεικονίσεις του τεθνεώτος.

²⁴⁹ Browning 1991, 44.

- 33. (Ρ.ΣΧΗΜ.)** Σημειώνεται ζωντάνια στο λόγο με τα σχήματα του **ασύνδετου** και του **ομοιοκάταρκτου** : «ταῦτα δάκνει τὸν λογισμόν, ταῦτα τὸν ὕπνον ὠθεῖ, ταῦτα καθεύδουσι μόλις ὑμῖν ἐνύπνια γίνεται».
- 34. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.)** Από αυτή την παράγραφο ο Χορίκιος ξεκινά τον παραμυθητικό του λόγο. Θεωρεί πως το κρατάς μία μετριοπαθή στάση και στις χαρές και στις λύπες είναι ένδειξη μεγαλοπρέπειας, είναι το παν. (Xen. Cyr. P. VIII 4, 14) Η μεγαλύτερη δυσκολία, αναφέρει είναι να μπορείς να συγκρατηθείς στη χαρά πάρα στη λύπη. Σχεδόν όλη η παράγραφος εστιάζει στο να μεταβεί στη παραμυθία με πολλαπλές **ερωτήσεις** τις οποίες θα ανασκευάσει στη συνέχεια ο ρήτορας Χορίκιος. Η κατακλείδα συνάγει το **γνωμικό** συμπέρασμα.
- 35. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.)** Ο Χορίκιος τους νουθετεί να δείξουν τη ψυχική τους δύναμη και να αντέξουν τον πόνο. Γιατί είναι χαρακτηριστικό των αγαθών ανθρώπων να εξωτερικεύουν τις αρετές τους όταν κριθεί αναγκαίο. (Soph. Ion. Fr. 319; Eur. Hec. 844). Και θα κριθεί αναγκαίο, γιατί πλησιάζει η ώρα που θα εξεταστούν και οι δικές τους ψυχές. (Septag. Threni IV 18, 2) Ο ρήτορας εκφράζει την πεποίθηση πως ο καλός και αγαθός αποδεικνύεται στα δύσκολα (Greg. Nyss. In Sanct. Ephraim 46 841). Είναι σα τον στρατιώτη του οποίου η γενναιότητα δεν τον αφήνει να λιποτακτήσει (Sen. De Providentia IV, 5). Για τον απλό άνθρωπο η θεραπεία δίνεται με το χρόνο (Achil. Tat. V 8, 2) , γι αυτόν όμως που έχει γευτεί πνευματικούς καρπούς μέσα σε αττικούς λειμώνες, τη θεραπεία την προσφέρει η λογική. (Heracl. Allegor. 73, 12)
- 36. (ΝΟΗΜ.)** Ο ρήτορας απευθυνόμενος στο ακροατήριο απευθύνει **ερωτήσεις** τις οποίες στη συνέχεια ανασκευάζει με **σχήμα υποφοράς**. Ζητά από τους παρευρισκομένους να κατανοήσουν πως μέσω της ιστορίας και τον παραδειγμάτων των μεγάλων ανδρών θα λυτρωθούν από τη θλίψη που τους

κυριεύει και από τα δεινά που τους περικυκλώνουν, όπως ο θάνατος του Προκοπίου για τον οποίο πρέπει να δείξουν ψυχραιμία.

37. (ΝΟΗΜ.)- (ΠΗΓ.) Έτσι στη συνέχεια έρχεται να ολοκληρώσει τη σκέψη του με τις κατάλληλες αποδείξεις. Εκθέτει το μακάβριο παράδειγμα του Άρπαγου και του βασιλιά Αστυάγη, του οποίου το παιδί σκότωσε το δεύτερος. Ο βασιλιάς προσκάλεσε τον πατέρα σε τραπέζι στο οποίο το σερβιρισμένο φαγητό προερχόταν από τα ανθρώπινα μέλη του δολοφονηθέντος παιδιού. Ο Άρπαγος στην τραγική αυτή θέα, έδειξε αυτοκυριαρχία, σιώπησε και είπε ότι αφού είναι αρεστό στο βασιλιά είναι δεκτή η πράξη του. (Her. I 119, 7) Ο Χορίκιος έρχεται να καταδείξει στη συνέχεια πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η παιδεία, και αν αυτός ο άνθρωπος που υπήρξε αμόρφωτος έδειξε τέτοια αντοχή μπροστά στο θέαμα αυτό, οι οικείοι του Προκοπίου που είναι μεστοί γνώσεως και σοφίας μπορούν να υπομείνουν τα πάνδεινα.

38. (ΝΟΗΜ.) Κατόπιν, για να ελαττώσει τον πόνο τους προτρέπει να συλλογιστούν πως υπάρχουν χειρότερες περιπτώσεις όπως το να χάνει ένας πατέρας το παιδί του γιατί τα παιδιά είναι μεγάλη ευτυχία και σπουδαίο απόκτημα για τους γονείς. (Εκθέτει κάτι ανάλογο και αλλού βλ. Chor. *Tyrann.* §53) Είναι πιο δυνατός ο πόνος στην απώλεια του παιδιού, παρά στον αδερφό. Και σίγουρα οι μαθητές που παρευρίσκονται εκεί, επειδή είναι άτεκνοι δε γνωρίζουν τον πόνο αυτό και θεωρούν πως ο θάνατος του Προκοπίου είναι ό,τι πιο θλιβερό υπάρχει

39. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Καταθέτει ακόμα πιο ισχυρά πειστήρια μέσα από τον άδικο χαμό νέων ανθρώπων. Γιατί όσο αβάσταχτος κι αν ήταν ο πόνος, τον βάσταξαν όπως ο Μενέλαος που έχασε τον Αγαμέμνονα από το δολοφονικό χέρι της Κλυταιμνήστρας (Lib. *Progymn.* 11, 21), ή όπως ο Εύφορβος που έκλαψε τον προσφάτως- νυμφευμένο αδερφό του Υπερήνορα μαζί με τη χήρα νύφη του.

(Hom. Il. P 33; 26) **(P.ΣΧΗΜ.)** Ρυθμικότητα στο λόγο δίνουν οι **παρηγήσεις** που δημιουργούνται από τα ένρινα σύμφωνα *μ, ν*: «γεγονότος **νυμφίου—μέμνηται** τῶν ὑμεναίων ἀμέλει». Σχήμα **οξύωρο** και **ειρωνία** δημιουργείται από τη φράση «**μαλθακὸν αἰχμητήν**» αναφερόμενη στο Μενέλαο.

40. (P.ΣΧΗΜ.) Επανέρχεται με άλλη μία **ρητορική ερώτηση** που αποβάλλει τη μονοτονία από το λόγο κι από τη διάθεση των ακροατών και είναι ένδειξη ότι στο λόγο ακολουθούν κι άλλα παραδείγματα. **(ΝΟΗΜ.)** - **(ΠΗΓ.)** Περιγράφει την ιστορία της Αργίτισσας Κυδίππης, ιέρειας της Ήρας, η οποία ζήτησε το πιο άριστο δώρο από τη Θέα για τα παιδιά της Κλέοβη και Βίτωνα γιατί εκείνοι αναγκάστηκαν να ζεύξουν την άμαξα, όταν τα βόδια αδυνατούσαν να μεταφέρουν εγκαίρως την ιέρεια στο ναό. (Her. I 31; Palaeph. *De Incred.* §50) Γι αυτή τους την προσφορά τα παιδιά ανταμοίφθηκαν με το πιο τέλειο δώρο, τον πιο άριστο οiwνό που είναι ο θάνατος. (Plut. *De Alexand.* 333C)

41. (ΝΟΗΜ.) Η εγκράτεια είναι αυτή που θα απαλύνει τον πόνο των συγκεντρωμένων, η οποία τους έχει χορηγηθεί μέσα από την καλλιέργεια των αρετών και της παιδείας. **(ΠΗΓ.)** Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι, επειδή κάποιος αντέχει το θάνατο, ποθεί και τον ερχομό του. Δε φαίνεται σε κανέναν να είναι γλυκός ή ευχάριστος. (Her. VII 46) **(P.ΣΧΗΜ.)** Το σχήμα **αναδίπλωσης** «*εἶδον γάρ, εἶδον*» τίθεται ως εμφατικό. Εντοπίζεται κι ένα σχήμα **λιτότητας** «*οὐκ ὀλίγοις*» που συνδέεται με την **αντίθεση** που δημιουργεί το «*καὶ μάλα*». Στο τέλος της παραγράφου η συμπερασματική κατακλείδα τίθεται με τη μορφή ερώτησης η οποία εκφράζει και την απορία του ομιλούντος (*διαπόρησις*). [Με την περίοδο «*οὐκ ὀλίγοις ὑμᾶς φιλοσοφοῦντας ὑπέδειξα παρὰ τὸν μέγιστον τῶν δακρῦων καιρόν*», ο Χορίκιος μας βοηθά να εκμαιεύσουμε ότι έχει περάσει καιρός από το θάνατο του Προκοπίου γιατί η μεγάλη θλίψη και οι πηγές των δακρῦων της τελευτῆς έχουν παρέλθει.]

42. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Αν και σύντομη η ζωή το μόνο κακό που έχει είναι ότι γεννά πολλές φροντίδες. (Her. VII 46; Liban. *Declam.* 35, 1) **(ΛΕΞ.)** **ὁ βάρβαρος:** σημασιολογικά ο ορισμός άλλαζε από εποχή σε εποχή. Κι ενώ ίσως στο Βυζάντιο να είχε να κάνει και με την εξωτερική συμπεριφορά του εχθρού, οι αρχαίοι Έλληνες, βάρβαρο αποκαλούσαν τον οποιοδήποτε δεν είχε ελληνική ταυτότητα και δεν ομιλούσε την ελληνική γλώσσα.²⁵⁰ Μέχρι και στη εποχή του Λιβανίου επικρατούσε η αρχαιοελληνική αντίληψη. Αυτή την έννοια δίνει και ο Χορίκιος στη λέξη βάρβαρος.

43. –

44. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Η ζωή, όπως ανέφερε ο Χορίκιος, είναι γεμάτη φροντίδες και βάσανα. Για κάποιους ανθρώπους ο θάνατος είναι επιθυμητός και λυτρώνει από τα κακά που προκύπτουν. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν κι οι Τραύσοι μία φυλή της Θράκης η οποία μοιρολογούσε τον κάθε άνθρωπο στη γέννησή του ενώ τον αποχαιρετούσε με χαρά στο θάνατό του. (Her. V 4)

45. (ΠΗΓ.) Όσο έζησε ο Προκόπιος έζησε ευτυχισμένα, γιατί υπήρξε σοφός και η σοφία είναι η βάση της ευδαιμονίας. (Plat. *Epinom.* 977d) **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Παρατηρείται το ρητορικό σχήμα της **Υπόστασης** «με τα ὅσω... τοσοῦτω» το οποίο δίνει ένταση στο λόγο.

46. (ΝΟΗΜ.) Η ευδαιμονία έγκειται στο γεγονός ότι έζησε χρόνια τόσα, όσα ζει ένας άνθρωπος που δε λυγίζει από τα γηρατειά. Η τύχη τον αξίωσε να δει παιδιά, εννοώντας τα πνευματικά του αποκτήματα, τους μαθητές του αλλά και εγγόνια από την πλευρά της αδερφής του, τα οποία είχε και αγαπούσε σα να ήταν δικά του.

²⁵⁰ Kaldellis 2007, 25-6.

47. (ΝΟΗΜ.) Ο Χορίκιος μας παρέχει ακόμη μία πληροφορία που μας κάνει να αποκλείσουμε το γεγονός ότι ο επιτάφιος λόγος εκφωνήθηκε στην εξόδιο ακολουθία : «*ἢ τε ὁσία τοιούτοις αὐτῷ τετίμηται τρόποις, οἷς νομίζεται θάνατον ἱερέως τιμᾶσθαι*». Το πώς μπορεί να τιμήθηκε σα να ήταν ένας ιερέας, αυτό δε το γνωρίζουμε. Μπορούμε να εικάσουμε, ενδεχομένως, πως έγινε κάποια περιφορά του νεκρού ή να ήταν ταραξία συρροή ιερέων και επισκόπων, εικόνα που θα παρέπεμπε σε κηδεία ιερωμένου. Μία άλλη υπόθεση είναι να είχε αναθέσει η Εκκλησία σε εξωτερικά άτομα το υμνολογικό και ψαλμολογικό μέρος της τελετής, με απώτερο στόχο τον εντυπωσιασμό του πλήθους, που θα θαύμαζε τη μεγαλοπρέπεια της κηδείας.²⁵¹

48. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Με μία πολλή επιτυχή σύνδεση από το Ξενοφώντα ο Χορίκιος έρχεται να κατατάξει το λατρεμένο του δάσκαλο στον κόσμο των ανωτέρων. (Xen. Cyr. P. VIII 7,2) Η πορεία που διαγράφουν οι σπουδαίοι άντρες στη γη βρίσκει την αντίστοιχη ένδοξή της και στο θάνατο. Τα νησιά των Μακάρων σίγουρα, όπως έχουν υποδεχτεί τον Κύρο, έτσι θα έχουν ανοίξει τις αθάνατες πύλες τους και για τον Προκόπιο.

49. (ΝΟΗΜ.) Η ταύτιση με το Δημοσθένη έρχεται να συμπληρώσει το νόημα της 49^{ης} παραγράφου. Εκτός από την σύμπτωση της ηλικίας που πέθαναν και οι δύο στα 63 τους χρόνια, έφεραν πάνω κάτω τις ίδιες αρετές αν και εκείνος έφερε ένα χαρακτηριστικό επιπλέον ότι υπήρξε πολιτικός, στρατηγός και εμπλεκόμενος σε πολέμους με το Φίλιππο (Her. V 81) Αυτή του η δράση έγινε αιτία να χάσει τη ζωή του και μάλιστα από το δικό του χέρι αφήνοντας ορφανό το αθηναϊκό κράτος σε ταραχή και θύελλα, όπως ένα καράβι έρμαιο στη θαλασσοταραχή, όπως ισχυρίζεται ο Χορίκιος μέσω της **παρομοίωσης**.(Demosth. Schol. ad Aristot. 56a 39) **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Ο ρυθμός γίνεται πιο ζωηρός με τα σχήματα του **ασύνδετου** και της **επαναφοράς** των άρθρων

²⁵¹ Alexiou 2002, 29.

και των αντωνυμιών : «ὁ τὰς Ἀθήνας, ὁ τὴν Ἑλλάδα τῇ γλώττῃ φυλάττων, ὁ πρὸς τὸ Φιλίππου χρυσίον πόλεμον ἀκήρυκτον πολεμῶν, ὃς οὐκ ἀπεῖπε πρὸς φάλαγγα προδοτῶν ἀνθιστάμενος, ὃν Ἑρμοῦ», ενώ βλέπουμε και ένα σχήμα **παρονομασίας** από τα υπογραμμισμένα ομόρριζα. Ενώ εμφανίζεται ως λογοπαίγνιο η παρήχηση από άηχα και ηχηρά σύμφωνα «Ἑλλάδα τῇ γλώττῃ φυλάττων». Ο λόγος αποκτά ένταση και κλιμάκωση από την περιγραφή του Δημοσθένη.

50. (ΝΟΗΜ.) Μία αντίθεση των δύο τεθνεώτων, Δημοσθένη και Προκοπίου, είναι ότι ο δεύτερος δεν άφησε το δικό του 'πλοίο' την πόλη²⁵², δηλαδή, σε απροστάτευτα χέρια, αλλά σε έναν ασφαλή και ευνοϊκό λιμένα. Το αν ο Χορίκιος εννοούσε την πόλη ή τη σχολή της Γάζας είναι πιο πιθανό να ισχύει το πρώτο κι αυτό γιατί στο τέλος της παραγράφου παραδίδει το εξής :« ὁ πάντα χρηστὸς ἱερεὺς δέδοται τοῖς ἐνοικοῦσι», ειδάλως θα έκανε μια πιο ειδική νύξη για τους μαθητές και όχι γενικά για τους κατοίκους. Ο λιμένας που εννοεί ο Χορίκιος δεν είναι άλλος από **τον επίσκοπο Μαρκιανό. (ΠΗΓ.) - (Ρ.ΣΧΗΜ.)** με τη **γνωμική** άποψη του τύπου 'ουδέν κακόν αμιγές καλού' από τους Στωικούς, ο Χορίκιος θέλει να εκφράσει πως μέσα από τη λύπη του θανάτου θα πρέπει να ξεπροβάλει η χαρά για το γεγονός ότι προστάτης της πόλης είναι ένας σπουδαίος κληρικός και ότι η τύχη της πόλης διακυβεύεται σε χέρια άξια. (Plat. *Phileb.* 63d-64e)

51. (ΝΟΗΜ.) Ο Προκόπιος είχε γίνει μάρτυρας της ευεργεσίας που είχε προσφέρει ο Μαρκιανός ενώ τα υπερβολικά λόγια του ρήτορα πρώτη φορά βρήκαν αντίκρουσμα στα έργα του Μαρκιανού, γιατί ήταν τέτοιου μεγάλου μεγέθους κι αυτά. Ο Μαρκιανός είναι παρών στην ακρόαση του επιταφίου και

²⁵² Μελετητές ισχυρίζονται πως με το «τὴν ἐνεγκοῦσαν» ο Χορίκιος εννοούσε τη σχολή της Γάζας ενώ αυτό έρχονται να το διαψεύσουν : Amato 2010, 525· Ashkenazi 2004, 200-201.

ο Χορικός απευθύνεται σε αυτό χρησιμοποιώντας το β'ενικό πρόσωπο: « *ὡς ἔδει γε καὶ τὰς ἄρτι σοι πραχθείσας τῇ πόλει φιλοτιμίας*».

52. (ΠΗΓ.) - (Ρ.ΣΧΗΜ.) Σπάει τη μονοτονία του λόγου με τις **ρητορικές** ερωτήσεις στην έναρξη της παραγράφου. (Aristid. Or. XIII 302) Τις αγαθοεργίες του Μαρκιανού που δεν πρόλαβε ο Προκόπιος να κάνει μνεία σε αυτές, καλείται ο Χορικός να τις διαδώσει και να τις εξυμνήσει. Ξεκινά να απαριθμεί έργα της 'πλατύδρομης' και ανακαινισμένης πλέον πόλης (Hom. Il. B 12, 29, 66, 141)

53. (ΝΟΗΜ.) Ο ζήλος του Χορικού για την περιγραφή των έργων του Μαρκιανού είναι μεγάλος. Γι αυτό άλλωστε του έχει αφιερώσει και δύο εγκωμιαστικούς λόγους. Θα ήθελε, μας λέει, να περιγράψει κι άλλα επιτεύγματα του επισκόπου αλλά θα αρκестεί μόνο σε ένα. Κάνει αναφορά στην απαγόρευση των εκμισθωμένων μοιρολογητριών στις επικήδειες τελετές εκ μέρους τους. **(Ρ.ΣΧΗΜ.)** Και μάλιστα περιγράφει τις γυναίκες που επιζητούν τέτοια επιπλέον 'θεάματα' με μορφή **ειρωνίας** και **εμπαιγμού**. Και μάλιστα τα εκφράζει με το σχήμα της **αντίθεσης**: *«οὐ τῇ κινήσει τοῦ πάθους ἀρκοῦνται πρὸς ὄδυρμόν, οὐ τῇ γυναικείᾳ φύσει ῥαδίως καταφερομένη πρὸς δάκρυα, ἀλλὰ μισθοῦνταιί τινὰ θρήνους αὐταῖς ἄδουσαν»*

54. (ΝΟΗΜ.) Η αντίθεση του Χορικού με την παράδοση αυτή των γυναικών καταμαρτυράται από το επίθετο «*ελεεινόν*» που χρησιμοποιεί για να περιγράψει τη συνήθειά τους. Η απέχθεια σε αυτές τις παραστάσεις ψεύτικης οδύνης ήταν ήδη μισητές από την εποχή του Ιωάννη του Χρυσοστόμου.²⁵³ Ο Ιωάννης κατηγορεί αυτές τις γυναίκες και θεωρεί το έθιμο αυτό ως παγανιστικό κατάλοιπο.²⁵⁴ Η ευχή στην οποία προβαίνει ο Χορικός στο τέλος έχει δύο σκέλη και αφορά δύο πρόσωπα: τον Μαρκιανό και τον Προκόπιο. Εύχεται, οι πολίτες της Γάζας να ευχαριστηθούν την ηγεμονική του προσφορά, ενώ,

²⁵³ Alexiou 2002, 46.

²⁵⁴ Βλ. Ιω. Χρυσ. Ομιλ. στη ΡG 59, 346.

παράλληλα, θα πρέπει να προσεύχονται για να γεννήσει η πατρίδα άνδρα παρόμοιο με τον Προκόπιο.

55. (ΝΟΗΜ.) - (ΠΗΓ.) Με την κλιτική προσφώνηση «*ὦ ποθεινοτάτη κεφαλή*» (Aesch. *Choeph.* 147) ο Χορίκιος φτάνει στον επίλογο του επιτάφιου λόγου. Η αιτία της απαγγελίας του είναι όχι για να καταπλήξει τα πλήθη των ακροατών αλλά ως μία απόδειξη αγάπης σαν αυτή που έλαβε ο Χορίκιος από τον αγαπημένο του δάσκαλο.

Λίγα σχόλια - γενικά και ειδικά - στον επιτάφιο

Διατρέχοντας την κλασική παράδοση των επιταφίων θα δούμε ότι χωρίζονται σε δύο κατηγορίες ανάλογα με το πλήθος των επαινούμενων προσώπων. Έτσι ο επιτάφιος στους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου δια στόματος Περικλή εγκαινιάζει την πρώτη κατηγορία που αφορά τους **συλλογικούς επιταφίους**.²⁵⁵ Άλλα παραδείγματα μαζικού επαίνου βρίσκουμε στον επιτάφιο του σοφιστή Γοργίου, στον επιτάφιο του Λυσία (392 π.Χ.) προς τιμή των νεκρών

²⁵⁵ Τη κατηγοριοποίηση αυτή τη συναντάμε στην *Τέχνη της Ρητορικής* του Διονυσίου Αλικαρνασσεύς. Βλ. Διον. Αλ., *Τέχνη Ρητορική*, §74.

του Κορινθιακού πολέμου, στον επιτάφιο του Πλάτωνα στο έργο Μενέξενος (386 π.Χ.) προς τιμή των νεκρών πριν την Ανταλκίδειο ειρήνη, στον επιτάφιο του Δημοσθένη (338 π.Χ) για τους νεκρούς της μάχης της Χαιρώνειας, στον επιτάφιο του Υπερείδη (322 π.Χ.) για τους νεκρούς στο Λαμιακό Πόλεμο κ.α. Στους βυζαντινούς χρόνους οι επιτάφιοι αφορούσαν **μεμονωμένα** άτομα κυρίως, ενώ υιοθετούν τη μορφή εγκωμίου με την προσθήκη του θρήνου. Σύμφωνα με το Μένανδρο: «Λέγεται μὲν παρ' Ἀθηναίοις ἐπιτάφιος ὁ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἐπὶ τοῖς πεπτωκόσιν ἐν τοῖς πολέμοις λεγόμενος λόγος ... ἐκνενίκηκε δὲ διὰ τὸ χρόνον πολὺν παρεληλυθέναι ἐγκώμιον γενέσθαι.»

Ο Χορίκιος μέσω των αναφορών του στο κείμενο του επιταφίου σε λέξεις όπως 'έπαινος' (§2, §53), ίσως δείχνει την πρόθεσή του για το λογοτεχνικό είδος στο οποίο θέλει να εντάξει τον λόγο του. Η λέξη εγκώμιο απουσιάζει παντελώς, δημιουργώντας μία σύνδεση με την κλασική θεωρία της ρητορικής περί διακρίσεως επαίνου και εγκωμίου. Ο Αριστοτέλης διακρίνει την αρετή από τις πράξεις. Στην πρώτη αρμόζει ο έπαινος ενώ στις πράξεις, τις κάθε είδους πράξεις, είτε του σώματος είτε της ψυχής, ταιριάζει το εγκώμιο.²⁵⁶ Πρόκειται για μία όχι απόλυτα κατανοητή θεωρία, από την οποία δε διστάζει να απομακρυνθεί και ο ίδιος ο Αριστοτέλης: «ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως οἰκειότερον ἔξακριβοῦν τοῖς περὶ τὰ ἐγκώμια πεπονημένοις».²⁵⁷ Για τους βυζαντινούς οι όροι έπαινος και εγκώμιο φαίνεται να σημαίνουν το ίδιο.

Στον ρήτορα και σοφιστή Μένανδρο εγκώμιο και έπαινος περιγράφουν την ίδια υποδιαίρεση των επιδεικτικών λόγων : «Τῶν δὴ ἐπιδεικτικῶν τὸ μὲν ψόγος, τὸ δὲ ἔπαινος· ἃς γὰρ ἐπιδείξεις λόγων πολιτικῶν οἱ σοφισταὶ καλούμενοι ποιοῦνται, μελέτην ἀγῶνων εἶναί φαμεν, οὐκ ἐπίδειξιν. τὸ μὲν τοίνυν τοῦ ψόγου μέρος ἄτμητον. ἔπαινος δὲ τις γίνεται, ὅτε μὲν εἰς <θεούς, ὅτε δὲ εἰς τὰ θνητά·».²⁵⁸

Ειδικότερα, ο παρών λόγος-εγκώμιο πέρα του ότι φέρει τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός επιταφίου (πατρίδα, γένος, ανατροφή, παιδεία,

²⁵⁶ Βλ. Αριστ., *Ηθικά Νικομ.* §12,

²⁵⁷ ό.π., §12.

²⁵⁸ Russel - Wilson 1981, 3-4.

επιτηδεύματα, πράξεις, σύγκριση με αρχαίους ήρωες, παραμυθία, θρήνος, επίλογος) πριν την κατακλείδα φέρει και την ευχή (§54), δομικό στοιχείο που απαντάται στους χριστιανικούς επιταφίους, όπως αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα. Η ευχή είναι διττή και αφορά όχι όπως θα ήταν λογικό το τιμώμενο πρόσωπο του έργου, αλλά και τον επίσκοπο Μαρκιανό. Η αλήθεια είναι ότι μας παραξενεύει το γεγονός ότι πέρα από τον Προκόπιο γίνεται κι εκτενής έπαινος στο πρόσωπο του επισκόπου. Προφανώς, υπήρξε παρών στην απαγγελία του λόγου και με δεδομένου, από τα άνωθι σχόλια, ότι ο λόγος εκφωνήθηκε καιρό μετά από την επικήδεια τελετή, δικαιολογούμε αυτό τον εγκωμιαστικό του χαρακτήρα προς τον Μαρκιανό. Ίσως σε κάποια επιμνημόσυνη δέηση να βρέθηκαν όλοι μαζί και εκεί να ήθελε ο Χορίκιος να τιμήσει και την παρουσία του ευεργέτη της πόλης. Ένα επιτάφιος μπορούσε να εκφωνηθεί και μετά το γεγονός του θανάτου, χωρίς να υποβαθμιστεί η λογοτεχνική του αξία: «οὐκοῦν ὁ μετὰ χρόνον πολὺν λεγόμενος ἐπιτάφιος καθαρὸν ἔστιν ἐγκώμιον».²⁵⁹

Αυτό που προβληματίζει όμως είναι ένα χωρίο στην 41^η παράγραφο : «οὐκ ὀλίγοις ὑμᾶς φιλοσοφοῦντας ὑπέδειξα παρὰ τὸν μέγιστον τῶν δακρύων καιρὸν». Μιλά σε ένα δεύτερο χρονικό επίπεδο και σίγουρα μας αποδεικνύει το γεγονός ότι έχει περάσει καιρός από την κηδεία. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη μας την αρχή του λόγου, θα διαπιστώσουμε πως το κλίμα και το ύφος είναι πολύ πιο βαρύ, σα να απευθύνεται ο Χορίκιος στο θλιβερό γεγονός που λαμβάνει χώρα, εκείνη τη στιγμή. Ενώ η 54^η παράγραφος κλείνει σχετικά απότομα με την παράγραφο-κατακλείδα να φαίνεται νοηματικά φτωχή, σε σχέση με ό,τι έχει προηγηθεί. Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής. Μήπως ο λόγος προϋπήρχε, εκφωνήθηκε (ή και όχι) την ημέρα της κηδείας και σε μία συνάντηση αφιερωμένη στη μνήμη του δασκάλου Προκοπίου μετά από καιρό, ο Χορίκιος εκφώνησε την ίδια ομιλία με μια νέα προσθήκη αποσπασμάτων , όπως το εγκώμιο στο Μαρκιανό;;; Άγνωστο.

Ως προς τη γλώσσα²⁶⁰ έχουμε να πούμε ότι ο Χορίκιος μιμείται τα αττικά πρότυπα και διατηρεί ακέραια την αττική γλώσσα και σύνταξη. Γνωρίσματα

²⁵⁹ ό.π. 172.

²⁶⁰ Hunger 1969-70, 30-1.

που καθιστούν το λόγο του γέννημα του αττικισμού και τον διαφοροποιούν από τις παραγωγές της κοινής γλώσσας είναι οι εξής: χρήση της ευκτικής έγκλισης, συνεχή χρήση των ρημάτων με κατάληξη – μι (ἴημι, τίθημι, δίδωμι κτλ.), χρήση και των τριών φωνών της αρχαίας ελληνικής, πλήθος ουσιαστικών στη δοτική πτώση με ευρεία συντακτική χρήση τη δοτική του οργάνου, οι τύποι των παραθετικών των επιθέτων στον αττικό τους τύπο (όπως ἐλάττων και ὄχι ἐλάσσω, κρείττων και ὄχι κρείσσω της ελληνιστικής κοινής), χρήση του γίγνομαι και ὄχι γίνομαι, αντωνυμίες όπως τοιούτος και τοσούτος κτλ..

Ο Χορίκιος δείχνει να αγαπά το λακωνικό τρόπο έκφρασης. Ο λόγος του είναι βραχύς και σαφής, αποφεύγει κατά πολύ τις μεγάλες παρεκβάσεις (ὄχι πάντα). Σε αντίθεση με το δάσκαλό του που ήταν λάτρης του ασιανισμού, ο Χορίκιος δεν κάνει χρήση του πομπώδους και περίτεχνου ύφους. Δηλώνει με ενάργεια και σαφήνεια τις προθέσεις του στο λόγο. Τείνει να αποφεύγει τις επαναλήψεις και βρίσκει τρόπος έκφρασης συνώνυμων ὀρων για να πετύχει το σκοπό του.

Ὡς προς το νόημα, μηχανεύεται έξυπνες προφάσεις για να μεταβεί από τη μία παράγραφο στην άλλη και η συλλογιστική των επιχειρημάτων του έχει ειρμό και μία λογική πορεία. Κάνει χρήση συνδετικών λέξεων στις παραγράφους ενώ οι ρητορικές του ερωτήσεις προοικονομούν τις απαντήσεις που θέλει κάθε φορά να δώσει.

Αίσθηση ωστόσο προκαλεί η απουσία βιβλικών παραθεμάτων για κάποιον που είναι δηλωμένος ως χριστιανός σοφιστής-ρήτορας.

Σκιαγραφώντας τον Προκόπιο

Το μέρος της σύγκρισης, μέσα στον επιτάφιο λόγο, ανάμεσα στον τεθνεῶτα Προκόπιο και των προσώπων της αρχαιότητας, καταδεικνύει μία ηρωϊκή απεικόνιση του ρητοροδιδασκάλου, ο οποίος αποκτά τη μορφή του Δημοσθένη·

σα μια μετενσάρκωσή του στον κόσμο. Ο πρώτος, των πρώτων, των πιο ένδοξων της εποχής του υπήρξε για τον κύκλο των Γαζαίων ο Δημοσθένης. Η ρητορική του δεινότητα, αξεπέραστη και απaráμιλλη, συγκρίνεται και ταυτίζεται με αυτή του Προκοπίου. Αυτή στην ουσία είναι και η πιο ουσιαστική και χαρακτηριστική ταύτιση που κάνει ο Χορίκιος για το δάσκαλό του. Το ρητορικό του χάρισμα διακρίνεται κι από την παρομοίωση που κάνει ο Χορίκιος με το επιτάφιο μνημείο των Σειρήνων του Ισοκράτη· Ένα ίδιο άρμοζε να τοποθετηθεί και στο τάφου του δασκάλου. Σε όποιο παράδειγμα και εάν προβαίνει, ο Προκόπιος δείχνει να υπερέχει από όλους. Ακόμα και στην περίπτωση του Αλκιβιάδη, του οποίου η έλλειψη ταπείνωσης δε μπορεί να συγκριθεί με τη σεμνότητα του Προκοπίου.

Ο Χορίκιος προβαίνει σε μία σκιαγράφιση του Προκοπίου χωρίς να αντλήσει ηθικά παραδείγματα από την ιστορία. Ο δάσκαλός του υπήρξε μοναδικός. Σε όλη την εκτάση του λόγου, υπάρχουν συγκεκριμένοι όροι που διατρέχουν το κείμενο και χαρακτηρίζουν την αγαθή και άριστη φύση του Γαζαίου σοφιστή. *ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΑ-ΕΥΚΟΣΜΙΑ-ΣΕΜΝΟΤΗΤΑ*. Ο πρώτος όρος απαντάται τρεις φορές και φέρει τη σημασία της φιλανθρωπίας ενώ η ευκοσμία της ευσέβειας. Ο ταπεινός χαρακτήρας του και η σεμνή του συμπεριφορά τον καταξίωσαν, από τα παιδικά του χρόνια κιόλας, να ζήσει με τιμή, αρετή και δόξα.

Μα το πιο εξέχον χαρακτηριστικό υπήρξε η φιλανθρωπία του, και σε αυτό θα σταθούμε περισσότερο.

Για τους αρχαίους Έλληνες δεν αποτελούσε απλά έναν αφηρημένο όρο. Ο Προμηθέας στη μυθολογία ήταν ο πρώτος που εκδήλωσε την αγάπη και του και τη στοργή του στους ανθρώπους με το να κλέψει τη φωτιά για λογαριασμό τους. Έχει γενικό περιεχόμενο και σχετίζεται με την αγάπη του ανθρώπου για τον άνθρωπο και γενικά για την ανθρωπότητα.

Οι αρχαίοι δίνουν τον όρο φιλανθρωπία, ο Χορίκιος τον όρο φιλοστοργία, ενώ η χριστιανική εκδοχή είναι ο όρος αγάπη. Οι Εθνικοί δεν υιοθέτησαν τον όρο για κάποιο λογοτεχνικό ή φιλοσοφικό ιδανικό, αλλά το απεδείκνυαν και εμπράκτως, είτε αυτό λεγόταν φιλοξενία είτε δικαιοσύνη είτε ελεημοσύνη και είτε παραδόθηκαν μέσα από τις πραγματείες του Ομήρου ή του Πλάτωνα ή του

Αριστοτέλη.²⁶¹ Η πρόνοια γεννάται μέσα σε ένα πνεύμα δημοκρατίας και φιλανθρωπίας, είπε ο Δημοσθένης. Ως πρότυπο λοιπόν του Προκοπίου, φαίνεται πως τους συνδέει κι άλλο κοινό. Το φιλανθρωπικό ιδεώδες.

Γενικά, κυκλοφορεί στην ύστερη αρχαιότητα, μία τάση να εγγράφεται, ως θέμα, η φιλανθρωπία του εκάστοτε ηγεμόνα στις λογοτεχνικές παραγωγές της ρωμαϊκής ανατολής.²⁶² ‘

Έχει ενδιαφέρον, από την πλευρά του Χορικού, το πως κεντά στην ουσία και πλέκει τη λέξη φιλοστοργία. Η στωϊκών καταβολών έννοια της φιλανθρωπίας έχει συνδεθεί με τα παγανιστικά πρότυπα και την ειδωλολατρική παράδοση. Προφανώς ο ομιλητής για να μη χρωματίσει με τέτοιο τόνο το λόγο του, αλλά ούτε και να χρησιμοποιήσει το χριστιανικό ορισμό της αγάπης, διαλέγει κάτι διαφορετικό. Κάνει κατά το ήμισυ χρήση της λέξης στοργή που πάλι αποτελεί περισσότερο χριστιανική ορολογία· όμως, το πρώτο συνθετικό φιλο- που παραπέμπει στη ‘φιλανθρωπία’ σε συνδυασμό με τη στοργή, κάνουν μία μίξη εθνικής και θρησκευτικής αντίληψης ως προς την έννοια αυτή, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, συνδυάζοντας έτσι και τα δύο.

Σκοπός μας βέβαια δεν είναι να σταθούμε στο γλωσσολογικό μέρος της λέξης και ούτε στη θεωρία, όπως έλεγε και ο Χορικός για το δάσκαλό του. Γιατί ο Προκόπιος απεδείκνυε με πράξεις και με έργα την αγάπη του σε κάθε πονεμένο, σε κάθε βασανισμένο, σε κάθε χτυπημένο από τη μοίρα. Η συμπαράσταση υπήρξε και ηθική και χρηματική. Φρόντιζε για τα ορφανά, τις χήρες, τους πενθούντες. Αυτή του την εκδήλωση αγάπης ο Χορικός την επισημαίνει συχνά. Τόσο συχνά που ξεπερνά οποιαδήποτε άλλη αρετή και χαρακτηριστικό του γνώρισμα. Αυτή είναι άλλωστε και η δική του φιλοσοφική θεώρηση για τη ζωή και το σύνολο των ανθρώπων : η αγάπη. Αυτό τον καθιστά και σοφιστή άλλωστε, δηλαδή σοφό και πνευματικό άνθρωπο που έχει μία ανώτερη αντίληψη για τον κόσμο, έναν κόσμο ιδεατό, τον οποίο ονειρεύεται για όλους.

²⁶¹ Κωνσταντέλος 1983, 34-5.

²⁶² Downey 1945, 282.

Πέρα από τη σοφία, την ευγένεια, την άριστη παιδεία, τη κοινωνική μόρφωση, την ευσέβεια που του επισυνάπτει ο Χορίκιος, είχε και την ιδιότητα του καλού διδασκάλου προς τους μαθητές του. Οι φροντίδες για αυτούς και το ενδιαφέρον για μετάγγιση της γνώσης υπήρξε απύθμενο, απεριόριστο και αστείρευτο.

Ειδικότερα, στόχος του εγκωμίου είναι η ανάδειξη του ιδανικού σοφιστή· αυτού που χαρακτηρίζεται με όλες τις υπάρχουσες αρετές. Είναι ο ευπατρίδης καλός κάγαθος και ο πεπαιδευμένος, εκείνος που διαθέτει όλα τα προσόντα για να θεωρηθεί τέλειος άνθρωπος. Αυτός που νιώθει την ανάγκη για την επιμέλεια του σώματος και την καλλιέργεια του πνεύματος. Οι αρετές του σώματος δηλ. η υγεία, η δύναμη, το κάλλος, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, συνδυάζονται με τις αρετές της ψυχής, την ευσέβεια, τη σωφροσύνη και τη δικαιοσύνη σε μία αρμονική ενότητα. Αυτής της συμμετρίας οπαδός, φαίνεται να ήταν ο Προκόπιος. Ολόκληρη η ζωή του ανθρώπου πρέπει να είναι ρυθμική και αρμονική²⁶³, συνυφασμένη με τη μουσική παιδεία. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Προκόπιος συγκρίνεται με τον Αρίωνα και τον Τέρπανδρο, τους δύο λυρικούς ποιητές από τη Λέσβο.²⁶⁴ Υπήρξε έντονη ανησυχία από πλευράς του δασκάλου Προκοπίου να μπορούν οι μαθητές να αναγνωρίζουν το κάλλος της γλώσσας και να εκφράζονται με ρυθμό γιατί το μέτρο, όπως ρητά αναφέρει και ο Σοφοκλής, διέπεται από μία οντολογική αρχή που ερμηνεύεται ως μία ευλαβική αναγνώριση της δικαιοσύνης, η οποία κατοικεί μέσα στα όντα· αυτή η αναγνώριση αποτελεί σημείο τελείωσης και ωριμότητας.²⁶⁵

Ο ρυθμός δε μπορεί να βρίσκεται σε ατελή άτομα. Το επιβεβαιώνει και ο Πλάτωνας όταν λέει πως υπάρχουν διαφορετικοί ρυθμοί για τους ελεύθερους ανθρώπους και διαφορετικοί για τους δούλους.²⁶⁶

Ο Προκόπιος επεδίωκε τη συμμετρία όχι μόνο στο λόγο αλλά και στη ζωή του. Ο λακωνικός του τρόπος διαβίωσης περιγράφεται στην παράγραφο 23. Η ανάγκη της

²⁶³ Πλάτ., *Πρωταγ.*, 326b.

²⁶⁴ Βλ. Χορ. *Επιτάφ. Εις Προκ.* §8

²⁶⁵ Jaeger 1968, 315.

²⁶⁶ Πλάτων, *Νόμοι*, 669c.

δίαιτας είναι κάτι το έμψυχο που στην ουσία εγχαράσσει στον άνθρωπο τον κανόνα της αυστηρής διατήρησης της υγιούς συμμετρίας των σωματικών δυνάμεων.²⁶⁷

Πολεμά να διατηρήσει αυτή την αρμονία στη ζωή του και πάντα εμφανίζεται ως ένας μαχητής, από τα νεανικά χρόνια της φοίτησης [«εἰς Ἑρμοῦ δὲ παλαίστραν»], έως τα γηρατειά του [«νεάζοντα τῆ σπουδῆ θεασάμενος»]. Πάντα οι προσπάθειές του, ως αθλητής του πνεύματος, στεφανώνονται με επιτυχία [«πρῶτον ἐν Ἑρμοῦ ταχθεὶς ἀθληταῖς... ἐστεφανωμένος ἀπήει»].

Ο Χορίκιος περιγράφει έναν Προκόπιο, ο οποίος έχει αναλάβει πολιτικές ευθύνες έναντι του φοιτητικού κύκλου που καθοδηγεί. Είναι ένα ομοίωμα της θεϊκής συμπαντικής διακυβέρνησης και ο πολιτικός «αναμεταδότης» και συντελεστής της συμπαντικής αρμονίας και τάξης στη δική του ανθρώπινη κοινωνία. Είναι ο ποιμένας ο οποίος, σαν ένας σπουδαίος πολιτικός ηγέτης, σαν ένας Περικλής μπορεί και δαμάζει το ποίμνιο του και επιφέρει την ενότητα στους διδακτικούς κύκλους.²⁶⁸ Η συμμετοχή του στα κοινά (§23), η αγάπη για την πατρίδα του (§12-13), η καθοδήγηση των νέων (§7), η βοήθεια στους φτωχούς και στους πάσχοντες (§25), συνθέτουν το πορτρέτο του ιδανικού πολιτικού ανήρ. Ταυτόχρονα γινόμαστε μάρτυρες της θρησκευτικής του διδασκαλίας (μυσταγωγία των νέων, §7). Ο Χορίκιος κάνει χρήση του όρου «ιερεύς» για να περιγράψει την ευλάβεια που χαρακτήριζε τον Προκόπιο, ήταν πανομοιότυπος με έναν ιερέα με μόνη διαφορά την ενδυμασία που δε διέθετε ο πρώτος (§21). Ακόμα και ο θάνατός του τιμήθηκε με λαμπρότητα όπως ενός ιερέα (§47). Είναι ενδείξεις που συναινούν στη σκιαγράφηση του χαρακτηριστικού της ευσέβειας του Προκοπίου.

Συνοψίζοντας, ο Jaeger περιγράφει το *καλός κάγαθός* ως «το ιπποτικό ιδανικό της ολοκληρωμένης ανθρώπινης προσωπικότητας, με πνευματική και σωματική αρμονία και επιδεξιότητα στη μάχη και το λόγο, στο τραγούδι και τη δράση», μία περιγραφή που αρμόζει κατάλληλα στο σεβαστό πρόσωπο του ρητοροδιδασκάλου Προκοπίου.²⁶⁹

²⁶⁷ Jaeger 1968, 65.

²⁶⁸ Βλ. Χορ. *Επιτάφ. Εἰς Προκ.* §6, §18.

²⁶⁹ Jaeger 1945, 13.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Φτάνοντας στο τέλος αυτής της έρευνας ας συνοψίσουμε στα κύρια σημεία της. Μέσα σε ένα ιδιαίτερο περιβάλλον, στη Γάζα του 6^{ου} χριστιανικού αιώνα, η παραγωγή έργων των μεγάλων ρητοροδιδασκάλων, αμφιταλαντεύτηκε ανάμεσα στα κλασικά και στα χριστιανικά πρότυπα. Η νέα κοσμοαντίληψη σε αυτό το χώρο δε θυμίζει σε τίποτα προγενέστερες περιόδους της ιστορίας που άφησαν μαύρο χρώμα στις σελίδες της. Όπως ήταν στα τέλη του 5^{ου} αιώνα η σχολή της Αλεξάνδρειας με την φημισμένη περίπτωση της νεοπλατωνικής φιλοσόφου Υπατίας, η οποία σύμφωνα με τις πηγές, πολεμήθηκε και δολοφονήθηκε από τους χριστιανούς για τις παγανιστικές της αντιλήψεις και την κλασική της εκπαίδευση.

Τα πράγματα κύλησαν ομαλά για τους Γαζαίους ρήτορες. Ακραία φαινόμενα δεν εμφανίστηκαν, επ' ουδενί λόγω. Μπόρεσαν και εξισορρόπησαν τις δύο αντίρροπες δυνάμεις και κράτησαν ένα μέτρο στα έργα τους, χωρίς η κλασική παράδοση να επηρεάζει τη μεσσιανική ή το αντίστροφο.

Επ' ουδενί λόγω, όμως, δεν υπήρξαν και νεοπλατωνιστές. Η χρήση του Πλάτωνα φτάνει μέχρι το σημείο της γλώσσας, του κοινού λεξιλογίου και θεμάτων που χρήζουν συζήτησης και ερμηνείας για φιλολογικούς-ρητορικούς σκοπούς. Υπήρξαν λάτρεις της κλασικής γραμματείας και πολλοί μάλιστα καταπατήστηκαν με αυτήν για να προσδώσουν άλλη αξία, ανώτερης μορφής, σε θέματα που άπτονταν και υποστήριζαν το χριστιανικό ιδεώδες, όπως ήταν και ο Προκόπιος.

Οι καταχρήσεις των μυθικών παραδειγμάτων καθώς και η άντληση από πηγές κλασικών προτύπων ήταν μία ένδειξη της μόρφωσης που λάμβαναν στα παλαιστινιακά σχολεία. Ο εξελληνισμός φαινόταν να είναι ζητούμενο και όχι επακόλουθο μιας ανεπιθύμητης ιστορικής εξέλιξης. Το κοινωνικό στάτους ανερχόταν ψηλά για όλους αυτούς που πέρασαν από τη σχολή της Γάζας ενώ η σπουδαία παιδεία που λάμβαναν τους άνοιξε την πόρτα για διεκδίκηση

υψηλών αξιώματων και θέσεων, όπως ήταν και η περίπτωση του επισκόπου Μαρκιανού.

Η ρητορική σχολή ανθοφόρησε και ελαμπρύνθη γιατί υπήρξαν άτομα τα οποία καλλιέργησαν τα χωράφια της φιλολογίας, παραδομένοι σε αυτό το λειτούργημα να είναι αποκομμένοι από τον έξω κόσμο, ζητούσαν μόνο να συνεχίσουν την κληρονομιά που τους άφησαν οι Έλληνες. Η τέχνη του λόγου και το ορθώς μιλείν ήταν οι αξιώσεις τους.

Αυτό δε συνεπάγεται πως είναι μέτοχοι μιας παράδοσης που εγκαινιάζει και αγκαλιάζει την ιδέα της δημιουργίας μίας γ'σοφιστικής, όπως υποστηρίζουν κάποιοι μελετητές.²⁷⁰ Ο Φιλόστρατος πρωτοδιατύπωσε τον όρο της β'σοφιστικής για να τον διαχωρίσει από την αρχαία σοφιστική. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η πρώτη άνοιξε διάλογο με τη φιλοσοφία. Η β'σοφιστική είναι μία μίμηση μίας ήδη παρωχημένης ιδέας που εγκαθιδρύθηκε από τους αρχαίους σοφιστές, οι οποίοι δημιούργησαν τα δικά τους πρότυπα και τις δικές τους μεθόδους. Η παράδοση του Γοργία επηρέασε, όπως είδαμε και στο κείμενο μας, τη συγγραφή του ρήτορα Χορίκιου. Η προσκόλληση στα κλασικά πρότυπα ήταν εμφανής. Αν και μεσολαβεί ένα κενό μεταξύ περιόδου β'σοφιστικής και εποχής Χορικού και αφού έχει επέλθει αναδιοργάνωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μαζί με την επέλαση και εγκαθίδρυση του χριστιανισμού είναι δύσκολο να μιλάμε για σοφιστικές για να εντάξουμε απαραίτητα σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον το Χορίκιο, γιατί αποτελεί μία ιδιάζουσα και μεμονωμένη περίπτωση.

Εν κατακλείδι, ο Χορίκιος, ο Γαζαίος που απασχόλησε πλήθος μελετητών με την ιδιοσυγκρασία του, μπορεί να περιγραφεί μέσα από το λόγο του μελετητή της κλασικής και αρχαίας ιστορίας Simon Swain: *"In the person of Choricus, the last Greek sophist of Antiquity, Hellenic letters were firmly married to Christianity"*.²⁷¹

²⁷⁰ Pernot 2000, 271.

²⁷¹ Swain 2003, 362-363.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Choricii Gazaei Opera. Ed. By Föerster, R. & Richtsteig, E. 1929. Leipzig: Teubner.

ΠΗΓΕΣ

Αλέξανδρος, *Περὶ σχημάτων*, ed. L. Spengel, *Rhetores Graeci*, Lipsiae 1856, III.

Diels, H. (ed.) 1917. Προκοπίου Γαζαίου, *Ἐκφρασις Ὠρολογίου* in “Über die von Prokop beschriebene Kunstuhr von Gaza” *Abhandlungen der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-hist. Kl.* 26.7. Berlin.

Haury, J. (ed.) 1963. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι, in *Procopii Caesariensis opera omnia I'*, *Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth*. Leipzig.

Leclerc, P. & Morales, E. M. & De Vogüé, A. (eds) 2007. *Saint Jérôme, Trois vies de moines : Paul, Malchus, Hilarion*. *Sources chrétiennes n°508*, Éditions du Cerf

Radt, S. (ed.), 2009. *Strabons Geographika*, Band 8. Buch XIV- XVII: Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Σωφρονίου Ιεροσολύμων, «Λόγος εις την γέννησιν του Χριστού», 1918 *Εκκλησιαστικός Φάρος* 17.

Φωτίου, *Βιβλιοθήκη*, εκδ. R. Henry, 8 τόμοι, Paris. 1959-1977.

ΛΕΞΙΚΑ

Abrams, M. H. 2005. *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων, Θεωρία, Ιστορία, Κριτική Λογοτεχνία*. (μτφ) Γ. Δεληβοριά & Σ. Χατζηιωαννίδου. Αθήνα.

Βρεττός, Λ. 1999. *Λεξικό τελετών, εορτών & αγώνων των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα.

Devreesse, R. 1928. *Dictionnaire de la Bible. Supplément 1*, Paris.

Glare, P.G.W. 1982 (ed.). *Oxford Latin dictionary* Oxford: Oxford University Press

Grimal, P. 1991. *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας*. (επιμ. Β. Άτσαλος). Θεσσαλονίκη : University Studio Press.

Kazhdan, A. P. 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 vols. Oxford: Oxford University Press.

Lampe, G.W.H. 1995. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.

Liddell, H. G. & Scott, R. , *Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, (μτφ) Ξ. Π. Μόσχου, τ. 1-4, Αθήνα.

Adler, A. 1928-38. *Suidae Lexicon*. 5 vols. Lipsiae: Teubneur. (Συντομ. *Suda*)

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Abel, F. M. 1931. 'Gaza au VIe siècle d'après le rhéteur Chorikios,' *ReB*, 40, 1931

Alexiou, M. 2002. *The Ritual Lament in Greek Tradition*, revised by D. Yatromanolakis & P. Roilos, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers

Amato, E. 2010 , *Rose di Gaza: gli scritti retorico-sofistici e le Epistole di Procopio di Gaza. (Hellenica 35)*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

Anderson, G. 1993. *The Second Sophistic: A Cultural Phenomenon in the Roman Empire*. London- New York: Routledge.

Angelou, A. 1984. *Nickolas of Methone: Refutation of Proclus Elements of Theology*. Athens: Academy of Athens.

Ashkenazi, J. 2004 'Sophists and priests in Late Antique Gaza According to Choricus the Rhetor', In *Christian Gaza in Late Antiquity* (B. Biton-Ashkeloni, A. Kofsky, eds.) Brill, Leiden.

Beck, H. G. 1965. «Η Ρητορική των Βυζαντινών ως έκφρασις του Βυζαντινού πνεύματος», ΕΕΦΣ ΑΠΘ 9, Θεσσαλονίκη.

Belayche, N. 2004 'Pagan festivals in fourth-century Gaza', in *Christian Gaza in Late Antiquity* (B. Biton-Ashkeloni, A. Kofsky, eds.) Brill, Leiden.

Boissonande, C. F. 1846. *Choricii Gazaei: Orationes, Declamationes, Fragmenta*, Paris, 1846

Brinkmann, A. 1908. 'Die Homer-Metaphrasen des Prokopios von Gaza', *Rheinisches Museum für Philologie* NS 63.

Browning, R. 1991. *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*. (μτφ.) Μ. Κονομή. Αθήνα.

Burgess, T. 1902. 'Epideictic Literature' *Studies in Classical Philology* 3, Chicago II. :University of Chicago.

Bodenheimer F. S. & Rabinowitz, A. 1949. *Timotheus of Gaza on Animals, Fragments of a Byzantine Paraphrase of an Animal Book of the 5th century AD*, Travaux de l'Académie Internationale D'Histoire Des Sciences, 3, Paris and Leiden.

Brown P. 1992. *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*. Madison Wisconsin: University of Wisconsin Press.

Caegi, W. 1992. *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge: Cambridge University Press.

Champion, M. 2014. *Explaining the Cosmos: Creation and Cultural Interaction in Late-Antique Gaza. Oxford studies in late antiquity.* Oxford- New York: Oxford University Press.

Caffiaux, H. (trans) 1862. Choricus de Gaza, *Éloge Funèbre De Procope.*

Corcella, A. 2010. 'Echi del romanzo e di Procopio di Gaza in Filagato Cerameo', *BZ* 103.

Delehaye, H. 1902. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum Ad AASS Novembris.* Brussels: Apud Socios Bollandianos.

Dräseke, J. 1897. 'Prokopios von Gaza Widerlegung des Proklos', *BZ* 6.

Dowling, T. 1913. *Gaza: a City of Many Battles,* London: SPCK.

Downey, G. 1945. 'The pagan virtue of "Megalopsychia" in Byzantine Syria', *TAPA*, LXXVI.

-----1950. 'Description of S. Stephen at Gaza by Choricus', in *The Dome*, ed. By E. Baldwin Smith, Princeton: Princeton University Press.

----- 1958. 'The Christian Schools in Palestine: A Chapter in Literary History.' *Harvard Library Bulletin* 12.

----- 1961. *A History Of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest,* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

----- 1963. *Gaza in the Early Sixth Century,* Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.

Fiaccadori, G. 2001. 'Sabas: Founder's Typikon of the Sabas Monastery near Jerusalem', in *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, ed. by J. Thomas A. Constantinides Hero et al. , DOS, Washington D.C..

Froehlich, K. 1987. 'Bibelkommentare - Zur Krise einer Gattung', *Zeitschrift fur Theologie und Kirche* 84.

- Glucker, G. 1987. *The City of Gaza in the Roman and Byzantine Periods*. Oxford.
- Greco, C. 2010. *Coricio di Gaza: Due orazioni funebri* (Hellenica, 36). Alessandria: Edizioni dell'Orso. (Non Vidi)
- Grégoire H. & Kugener M. A. (eds.), 1930. *Marc le Diacre: Vie de Porphyre, évêque de Gaza*. Paris.
- Hamilton, R.W. 1930. 'Two Churches at Gaza as Described by Choricus of Gaza', *PEFQS*.
- Harliss, L. G. 1838. (ed.) Fabricius, *Bibliotheca Graeca* , v.6 Leipzig.
- Hefele, C. J. 2007. *A History of the Councils of the Church from Original Documents to the Second Council of Nicaea A.D. 787*. Eugene-Oregon.
- Hill G. F. 1912. 'Some Palestinian Cults in the Graeco-Roman Age' , in *Proceedings of the British F. Trombley, Hellenic Religion and Christianization, c.370-529*, Series: Religions in the Graeco-Roman World 115. Leiden: E.J. Brill, 1993-94, v.1Academy 5 .
- Mark Deacon, *The Life of Porphyry Bishop of Gaza*. Oxford, 1913
- Hilliard A. & Bailey, B. J. 1999. *Living Stones Pilgrimage: With the Christians of the Holy Land*, University of Notre Dame Press.
- Hirschfel, Y. 2004. 'The Monasteries of Gaza: An Archaeological Review', In *Christian Gaza in Late Antiquity* (B. Biton-Ashkeloni, A. Kofsky, eds.) Brill, Leiden.
- Hirshman, M. 1996. *Rivalry of Genius: A Jewish and Chistian Biblican Interpretation in Late Antiquity*. Albany: State University of New York Press.
- Hunger, H. 1969-70. 'On the Imitation of Antiquity in Byzantine Literature', *DOP* 23-24.
- Jaeger, W. 1945. *Paideia, The Ideals of Greek Culture*, New York.
- Jones, C. 2007. 'Procopius of Gaza and the Water of the Holy City' , *GRBS* 47.

Kaldellis, A. 2007. *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, New York: Cambridge University Press.

Kalogeras, N. 2005. 'The Role of Parents and Kin in the Education of Byzantine Children' in *Hoping for Continuity: Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, ed. K. Mustakallio, J. Hanska, H.-L. Sainio, V. Vuolanto, Rome: Institutum Romanum Finlandiae 33.

Kaster. R. 1983. , "Notes on 'Primary' and 'Secondary' Schools in Late Antiquity", *TAPA*, 113.

----- 1988. *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley.

Kennedy, G. 1983. *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Princeton- New Jersey: Princeton University Press.

Klitenic Wear, S. 2013. 'Another Link in the Golden Chain: Aeneas of Gaza and Zacharias Scholasticus on Plotinus Enn. 4.3' , *GRBS* 53.

Kustas, G. , 1973. *Studies in Byzantine Rhetoric* (Ανάλεκτα Βλατάδων 17) , Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών.

Lausberg, H. 1998. *Handbook of Literary Rhetoric A Foundation for Literary Study*, D. E. Orhon & R. D. Anderson (eds), Brill- Leiden-Boston-Köln.

Litsas, F. K. 1982. 'Choricus of Gaza and His Description of Festivals at Gaza.' *JÖB* 32.

Maas, M. 2010. *Readings in Late Antiquity. A Sourcebook*. London and New York: Routledge.

Mango, C. 1986. *The Art of the Byzantine Empire*. Canada: University of Toronto Press.

Marrou, H. I. 1956. *History of Education in Antiquity*. The University of Wisconsin Press.

McLean, B. H. 2002. *An Introduction to Greek Epigraphy of the Hellenistic and Roman Periods: From Alexander the Great to the Reign of Constantine (323 BC-AD 337)*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Martindale, R. 1992. *The Prosopography of the Later Roman Empire II A. D. 395 – 527*, Cambridge: Cambridge University Press.

Meimaris, Y. et al., 1992. *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the Dated Greek Inscriptions*, Athens: National Hellenic Research Foundation.

Meyer, M. 1907. *History of the City of Gaza: From the Earliest Times to the Present Day*. Columbia University Oriental Studies, Vol. 5. New York: The Columbia University Press.

Millar, F. 2002. *Rome, the Greek World, and the East: The Roman Republic and the Augustan Revolution*, V. 1 Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Mursell, G. 2001. *The Story of Christian Spirituality: Two Thousands Years from East to West*, Oxford.

Penella, R. J. 2009. *Rhetorical Exercises from Late Antiquity: A Translation of Choricus of Gaza's Preliminary Talks and Declamations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pernot, L. 2000. *La rhétorique dans l'Antiquité*. Paris.

Polański, T. 2009. 'The Nilotic Mosaic in Saint Stephen's Church of Gaza in Choricus' Description', *Studies in Ancient Art And Civilisation* 13.

----- 2011. 'Gerhard Krahmer: A Forgotten Latin Commentator of John of Gaza's Tabula mundi' *Classica Cracoviensia XIV*, Poland.

Pummer, H. 2002. *Early Christians Authors on Samaritans and Samaritanism. Text, Translations and Commentary*, (Texts and Studies in Ancient Judaism 92) Tübingen.

Regnault, L. 2004. 'Moines et Laïcs Dans La Région de Gaza Au VI Siècle' In *Christian Gaza in Late Antiquity* (B. Biton-Ashkeloni, A. Kofsky, eds.) Brill, Leiden.

Reitzenstein, R. 1897. *Geschichte der griechischen Etymologika*, Leipzig.

Ribak, E. 2007. *Religious Communities in Byzantine Palestina: The Relationship between Judaism, Christianity and Islam, AD 400-700*, Oxford: BAR International Series 1646.

Romeny, Ter Haar R. B. 2007. 'Procopius of Gaza and His Library', in *From Rome to Constantinople: Studies in Honour of Averil Cameron. Late Antique History and Religion 1*, Averil Cameron, Hagit Amirav and R. B. ter Haar Romeny eds. Leuven.

Russel, D.A. & Wilson N.G. 1981. *Menander Rhetor, Edited with Translation and Commentary*. Oxford: Oxford University Press.

Schwartz, E. 1939. *Kyriillos von Skythopolis* (Texte und Untersuchungen 49.2.) Leipzig: Hinrichs.

Seitz, K. (diss) 1892. *Die Schule von Gaza: Eine litterargeschichtliche Untersuchung*, Heidelberg.

Sideras, A. 1994. *Die byzantinischen Grabreden : Prosopographie, Datierung, Überlieferung 142 Epitaphien und Monodien aus dem byzantinischen Jahrtausend*, (Wiener byzantinistische Studien 19), Vienna.

Sivan, H. 2008. *Palestine in Late Antiquity*, Oxford: Oxford University Press.

Swain, S. 2003. "Sophists and Emperors: the case of Libanius," in: S. Swain and M. Edwards (eds.), *Approaching Late Antiquity. The transformation from early to Late Empire*, Oxford.

Tierney, J. 1958. 'Ancient Dramatic Theory and its Survival in the *Apologia Mimorum* of Choricus of Gaza', *Hellenika*, parartema 9. 3.

Trombley, F. 1993-4. *Hellenic Religion and Christianization, c.370-529*, (Series: Religions in the Graeco-Roman World 115) Leiden: E.J. Brill. v.1.

Vasileiou, F. 2013. 'The Death of Father in Late Antique Christian Literature' in, *Approaches to the Byzantine Family*, ed. By L. Brubaker & S. Tougher, Farnham; London; Burlington: Ashgate Variorum.

Walden, J. 1910. *The Universities in Ancient Greece*. New York.

Wasserstein, A. & Wasserstein, D. J. 2006. *The Legend of the Septuagint: From Classical Antiquity to today*. New York: Cambridge University Press.

Watts, E. 2005. 'An Alexandrian Christian Response to Fifth-Century Neoplatonic Influence' In P. Brown, A. Smith & K. Alt (eds.), *The Philosopher and Society in Late Antiquity: Essays in Honour of Peter Brown*, Swansea: The Classical Press of Wales.

----- 'The Enduring Legacy of the Iatrosophist Gessius' , *GRBS* 49.

Westberg, D. 2009. 'The Rite of Spring: Erotic Celebration in the *Dialexeis* and *Ethopoiiai* of Procopius of Gaza' in *Plotting with Eros: Essays on the Poetics of Love and the Erotics of Reading*, ed. By Ingela Nilsson, Museum Tusculanum Press.

----- 2013. 'Rhetorical Exegesis in Procopius of Gaza's Commentary on Genesis', *Studia Patristica LV- 3*

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Chuvin, P. 2004. *Οι τελευταίοι Εθνικοί, Ένα χρονικό της ήττας του Παγανισμού*, Θεσσαλονίκη.

Δετοράκης, Θ. 1995. *Βυζαντινή Φιλολογία: Τα πρόσωπα και τα κείμενα*. τ. Α'. Ηράκλειο Κρήτης.

Farouk, S. S. 2007. *Τα ελληνικά γράμματα εις τας ανατολικάς επαρχίας του Βυζαντίου κατά τους δύο πρώτους αιώνας της Αραβοκρατίας*. Αθήνα. [e-book]
<http://chs.harvard.edu/CHS/article/display/3977>

Flusin, B. 2007. 'Η θρησκευτική ζωή, οι Χριστιανοί και τα Εγκόσμια-Ο Μοναχισμός'. Σε Morrisson, C. (εκδ.) *Ο Βυζαντινός Κόσμος, Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (360-641)*. Α'. Αθήνα.

Hunger, H. 1987. *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*. Α'. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Jaeger, W. 1968. *Παιδεία, η Μόρφωσις του Έλληνοσ ανθρώπου*. (επιμ.) Γ. Βερροίος. τ. Α'-Β', Αθήνα.

Kennedy, G. 2010. *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής*. (μτφ.) Ν. Νικολούδης. Αθήνα.

Κουκουλέσ, Φ. 1948-52. *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*. τ. 6. Αθήνα.

Κούκουρα, Κ. 2011. *Η Ρητορική και η Εκκλησιαστική Ρητορική*. Θεσσαλονίκη.

Krumbacher, K. 1900. *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, Β'* (μτφ.) Γ. Σωτηριάδης. Αθήνα.

Κωνσταντέλοσ, Δ. 1983. *Βυζαντινή Φιλανθρωπία και Κοινωνική Πρόνοια*. Αθήνα.

Pernot, L. 2005. *Η ρητορική στην αρχαιότητα*. (μτφ.) Ξ. Τσελέντη. Αθήνα.

Ρούσσοσ, Δ. 1893. *Τρεις Γαζαίοι: Συμβολαί εις την ιστορίαν της φιλοσοφίας των Γαζαίων*. Κωνσταντινούπολη.

Χρήστου, Π. 1960. λήμμα «Προκόπιος», *ΘΗΕ*, 10, Αθήνα.

Zaidman L. B. & S. Pantel. 2004. *Η Θρησκεία εις ελληνικές πόλεις της Κλασικής Εποχή.*, (μτφ.) Κ. Μπούρας. Αθήνα.